

OTDK-dolgozat

Kis Katalin

BA

2013

Van élet az olaj után?
A kőolaj szerepe az OPEC Öböl-menti kisállamaiban

Is there a life after oil?
The role of oil in small Gulf states of OPEC

Kis Katalin

Kézirat lezárva: 2012. október 30.

Tartalomjegyzék

Bevezetés	1
1. Az erőforrások jelentősége – kiemelve a kőolaj szerepét	4
1.1. Áldás vagy átok	4
1.2. A kőolaj fogalma	10
1.3. A kőolaj kínálata	11
1.3.1. Az olajár alakulása a XX. században és az új évezred hajnalán.....	15
1.3.2. Az OPEC árstratégiája és gazdasági hatásai	18
1.4. A kőolaj kereslete	20
2. A kőolaj kiaknázásához kapcsolódó veszélyek, megoldási alternatívák	22
2.1. Kimerülés	22
2.2. Alternatív energiaforrások az olajfüggőség elkerülésére	26
2.2.1. Nem megújuló energiaforrások.....	26
2.2.2. Megújuló energiaforrások	28
3. A kőolaj szerepe az Öböl-menti kisállamok életében	31
3.1. A vizsgált országok általános jellemzői, kiemelve a politikai rendszer hatását a gazdaságra	31
3.2. A kőolaj kereskedelem, gazdaságban és saját fogyasztásban betöltött szerepe	37
3.3. A kőolaj hatása a társadalmi fejlődésre.....	40
3.4. A kőolaj hatásának empirikus vizsgálata	44
3.4.1. A vizsgálatot nehezítő problémák és kezelésük	44
3.4.2. A vizsgált mutatók és adatok	45
3.4.3. A vizsgálat módszertana.....	48
3.4.4. A korrelációs számítás eredményei	48
4. Lehetséges utak – a kőolaj utáni időkben	53
4.1. A saját ellátás biztosítása	53
4.1.1. Földgáz.....	55
4.1.2. Megújuló energiaforrások.....	57
4.2. Új gazdaságfejlesztési stratégia	64
4.2.1. Katar.....	64
4.2.2. Kuvait.....	67
4.2.3. Egyesült Arab Emírségek	69
Összegzés.....	73
Felhasznált irodalom	77
1. melléklet Az Egyesült Arab Emírségek közigazgatási térképe	I
2. melléklet Katar közigazgatási térképe	II
3. melléklet Kuvait közigazgatási térképe	III

Táblázatok jegyzéke

<u>1. táblázat</u>	Az erőforrással való ellátottságból származó lehetséges előnyök és hátrányok	10
<u>2. táblázat</u>	Nemzetközi energiavállalatok Forbes listán elért helyezései 2011-ben.....	15
<u>3. táblázat</u>	A vizsgált országok általános jellemzői	36
<u>4. táblázat</u>	A vizsgált országok kereskedelmét jellemző mutatók 2011-ben	39
<u>5. táblázat</u>	A vizsgált országok társadalmi fejlettségének indikátorai 2011-ben.....	42
<u>6. táblázat</u>	Az Öböl-menti kisállamok kőolajexportja és más mutatók közötti kapcsolatok ...	49
<u>7. táblázat</u>	A szélenergia teljesítményének osztályozási rendszere	59
<u>8. táblázat</u>	Az energiaforrások szerepe a vizsgált országokban, a saját ellátás tekintetében ...	63
<u>9. táblázat</u>	Fejlődési lehetőségek és az ezeket gátló tényezők Katarban	66
<u>10. táblázat</u>	Fejlődési lehetőségek és az ezeket gátló tényezők Kuvaitban	68
<u>11. táblázat</u>	Fejlődési lehetőségek és az ezeket gátló tényezők az Emírségekben.....	71

Ábrajegyzék

<u>1. ábra</u>	Az OPEC országok és nagyobb versenytársaik kőolaj kitermelése 2011-ben	12
<u>2. ábra</u>	A kőolaj hordónkénti árának alakulása 1973 és 2012 között	17
<u>3. ábra</u>	A kőolaj jelenlétéhez kapcsolódó fogalmak	23
<u>4. ábra</u>	A világ kőolajtartalékainak megoszlása 2010-ben, kiemelve az OPEC tagországok részesedését	24
<u>5. ábra</u>	A kőolaj kitermelése, kereskedelme és fogyasztása a vizsgált országokban (2011)...	38
<u>6. ábra</u>	Lehetséges utak a kőolaj kimerülése után, a saját fogyasztás tekintetében	54
<u>7. ábra</u>	A vizsgált országok energiafelhasználása 2011-ben, erőforrásonkénti bontásban.....	55
<u>8. ábra</u>	A földgáz kitermelése, kereskedelme, fogyasztása a vizsgált országokban (2011)	56

„Sikerünk titka abban rejlik, hogy mindig hittük benne, hogy a holnap új lehetőségeket tartogat. A tegnapi eredményei a múltba vesznek, mivel a történelem jövőbeni tetteinket örökíti meg, nem azt, amit a múltban véghezvittünk” (Mohammed Bin Rashid Al-Maktoum [2007] 2. o.).

BEVEZETÉS

Az arab világ megítélése napjainkban sem mutat kedvezőbb képet, mint évekkel, évtizedekkel ezelőtt, ugyanis az arab régiókról szóló hírek az esetek többségében lázadásokról, terrortámadásokról, háborúkról, fegyverkezésekről tudósítanak. Ezek az események az egész arab világot előítéletekkel sújtják, így a régió említése esetén, főként csak negatív eseményekről kapunk jelentéseket. Ugyanakkor az arab világ olyan sokszínűséget mutat, hogy nem élhetünk általánosítással a térségre vonatkozóan.

Az arab országokat két nagy csoportra bonthatjuk, az arab *Keletre* és az arab *Nyugatra*. Az arab *Nyugat* államai az Egyiptomtól nyugatra található országok, mint Líbia, Tunézia, Algéria, Marokkó és Mauritánia. Az arab *Kelet* államai közé tartozik Egyiptom, Szudán, Dzsibuti, Szomália, Irak, Szíria, Jordánia, Izrael (Palesztina) és az Arab-félsziget államai: Szaúd-Arábia, Jemen, Kuvait, Bahrein, Katar, az Egyesült Arab Emírségek és Omán. Ezen országok fejlettségi szintje a XX. század elején még nagyon hasonló képet mutatott, és a világ legelmaradottabb régiói közé tartoztak, de ezen változtatott egy stratégiai ásványkincs, a kőolaj megjelenése. Ennek köszönhetően az arab országok fejlettsége ma már nagyon eltérő képet mutat, függően attól, hogy rendelkeznek-e kőolaj tartalékokkal vagy sem. Így egyes országok még mindig a legszegényebb országok csoportjába tartoznak (pl. Szomália, Mauritánia, Jemen), míg az olajban gazdag országok (pl. Szaúd-Arábia, Kuvait, Katar, Egyesült Arab Emírségek¹) töretlen fejlődést produkálnak az olaj megjelenése óta.

Ebből következően e dolgozat egyik célja, hogy bemutassuk a kőolaj fejlődésben betöltött szerepét az arab országok életében. Ehhez központi statisztikai módszerként a korrelációs számítást alkalmazzuk. Terjedelmi korlátok miatt nem vállalkozhattunk az összes olajország bemutatására, így dolgozatunkban az országok körét az Öböl-menti kisállamokra (Katar, Kuvait, Egyesült Arab Emírségek) szűkítettük le. Azért ezeket az országokat választottuk, mert kis alapterületük ellenére a világgazdaságban betöltött szerepük egyre nagyobb és Dubai kivételével ezekről az országokról a mindennapi életben ritkán esik szó.

¹ UAE - United Arab Emirates

Dolgozatunk *másik célja*, hogy – a kőolaj szerepe mellett – megvizsgáljuk, *milyen kilátásokkal néznek ezen országok a kőolaj nélküli jövőbe*, vagyis miként tudják a dinamikus növekvő lakosság energiaellátását biztosítani, és milyen gazdaságfejlesztési stratégia kifejlesztését kezdték már meg, és adottságaikból kifolyólag mire lenne lehetőségük. Így dolgozatunk végén választ kaphatunk azon kérdéseinkre: *van-e élet az olaj után?* Mindezek mellett ezt a dolgot összegző és egyben hiánypótló műnek is tekinthetjük, ugyanis ebben a témában relatíve kevés a magyar nyelvű szakirodalom.

Elemzésünk logikai felépítését úgy határoztuk meg, hogy a dolgozat két fő kérdésére választ adjunk. A szakirodalom feldolgozása során figyelembe vettük, hogy ezen kérdések megválaszolása hosszabb elméleti megalapozást igényel. Az *1. fejezet* rövid áttekintéssel indul arra vonatkozóan, hogy az erőforrással való ellátottság miként befolyásolja egy ország életét, hogyan lehet a gazdasági fejlődés elindulásának alapja és megfigyelhetők-e különbségek az eltérő erőforrással rendelkező országok fejlődése között. Az átfogóbb kitekintést követően áttérünk az Öböl-menti államok számára stratégiai fontosságú kőolaj jellemzésére. Majd a kínálat jellemzése következik, amely során megvizsgáljuk a főbb kitermelő országok és vállalatok szerepét, és összevetjük a magánkézben és állami tulajdonban lévő energetikai vállalatok működésének hatékonyságát. Természetesen nem hagyhatjuk ki az elemzésünkben a kőolaj árának történeti áttekintését sem, ugyanis a kőolaj-exportáló országok erősen ki vannak téve az árváltozásoknak, utalva itt arra, hogy főbb bevételforrásuk származik az olaj eladásából. Ha már az árak alakulásáról teszünk említést, ki kell emelnünk a Kőolaj-exportáló Országok Nemzetközi Szervezetét (OPEC²), melynek a vizsgált országok is tagjai. Elemezzük a szervezet egyesek által vélt kartellként való viselkedését, ami azért fontos, mert az árak befolyásolása hathat a vizsgált országok fejlődésére. A teljesség érdekében a fejezet végén rövid áttekintést adunk a kőolaj keresletéről. A *2. fejezetben* a nem megújuló energiaforrásokhoz, így a kőolajhoz is kapcsolódó reális veszélyre szeretnénk felhívni a figyelmet, ez a sokakat foglalkoztató kimerülés. Az áttekintés során megemlítjük a rendelkezésre álló tartalékok mértékét, a még fel nem tárt készletekben lévő potenciált és kitérünk a dolgozat szempontjából kiemelt fontosságú helyettesítő energiaforrásokra is, hiszen ezek azok az energiaforrások, amelyek a kőolaj pótlására szolgálhatnak a saját ellátás biztosítása területén.

Az elméleti megalapozás után a *3. fejezettel* következik a kőolaj szerepének elemzése az Öböl-menti kisállamokban. A vizsgálat során említésre kerülnek a kőolaj megjelenésének

² Organization of the Petroleum Exporting Countries.

körülményei és a gazdaságot nagyban befolyásoló államberendezkedés, ugyanis az arab országokat sajátos politikai rendszer jellemzi, amely nagyban befolyásolja az országok gazdaságát. Ezt követően a kőolaj kereskedelemben, gazdaságban és saját ellátásban betöltött szerepe kerül középpontba, amelyet először számos indikátor jellemzésén keresztül mutatunk be. Ugyanezt a módszert követve elemezzük Katar, Kuvait és az Egyesült Arab Emírségek kőolajpénzből megvalósuló társadalmi fejlődését is. Az elméleti megalapozás és a mutatók jellemzése után következik az empirikus vizsgálat, ahol lineáris és parciális korrelációs számítás segítségével elemezzük azt, hogy az *Öböl-menti kisállamok kőolajexportja (mint az olajbevételek proxy mutatója) milyen kapcsolatban van egyes gazdasági és intézményi indikátorokkal*. Az elemzéssel azt szeretnénk eldönteni, hogy az Öböl-menti kisállamok tekintetében *áldás* vagy *átok* a kőolaj léte, vagyis a töretlen fejlődés alapja vagy a kizsákmányolás és a konfliktusok okozója.

A kőolaj szerepének vizsgálata mellett a dolgozat központi témája az országok boldogulási lehetőségei, ha ez a stratégiailag fontos ásványkincs már nem fog a rendelkezésre állni, így a 4. fejezet lehetséges utakat vázol fel a kőolaj kimerülése utáni időkre. A kiút keresését két oldalról közelítjük meg. Egyrészt a saját ellátás biztosítása szempontjából, amely keretében megvizsgáljuk a 2. fejezetben említett energiaforrások használatát az Öböl-menti kisállamokban, és hogy milyen lehetőségek vannak ezen energiaforrások kiaknázására. Másrészt elemezzük az országok olajtól független szektorait, jellemezve a vállalkozói környezetet és a külföldi tőkebefektetéseket is, ugyanis elengedhetetlen, hogy ezen országok diverzifikáltabb gazdaságot hozzanak létre, már most csökkentve ezzel a kőolajtól és annak árváltozásaitól való kitettségüket.

1. AZ ERŐFORRÁSOK JELENTŐSÉGE – KIEMELVE A KŐOLAJ SZEREPÉT

Dolgozatunkban először azt vizsgáljuk, hogy ha egy ország erőforrásokban gazdag, az milyen hatást gyakorol az ország gazdasági életére. Ez azért fontos, hogy eldönthessük, *megéri-e az adott erőforrás kitermelése, elegendő-e erre az erőforrásra támaszkodni, milyen előnyei és hátrányai lehetnek az erőforrással való ellátottságnak.* Így először megkíséreljük összefoglalni, mind a pozitív, mind a negatív oldalát az erőforrással való ellátottságnak. Ennek eredményeként pedig megtudhatjuk, hogy az erőforrások léte *áldás* vagy *átok* az országok számára.

Az első fejezet további részében részletesebben a kőolajról ejtünk szót – ezen energiaforrás játszik főszerepet az általunk vizsgált országok életében – felvillantva definícióját, megvizsgálva keresleti és kínálati oldalát.

1.1. Áldás vagy átok

Ha az erőforrással való ellátottságról beszélünk, először mindenkinek a pozitív oldala jut eszébe, másrészt a szakirodalom előszeretettel ír az erőforrások árnyoldaláról, azaz, hogy az erőforrással való ellátottság nemcsak *áldás*, hanem *átok* is lehet az erőforrásban gazdag ország számára. Az elemzés során az előnyöket és hátrányokat együtt tárgyaljuk, mivel több esetben nem lehet elválasztani őket egymástól. A könnyebb áttekinthetőség érdekében az előnyöket és hátrányokat az alfejezet végén található 1. táblázatban összefoglaltuk.

A kapcsolódó irodalom feldolgozása az alapján történik, hogy az erőforrással való ellátottság milyen hatással van egy ország gazdasági, társadalmi fejlődésére. Az irodalmi áttekintés során az alábbi vizsgálandó területek merültek fel:

1. az erőforrás megléte hogyan hat az ország fejlődésére;
2. miként befolyásolja a fejlődést az erőforrás fajtája;
3. milyen hatása van a külföldi tőkére;
4. az erőforrás kihasználásának hatékonysága mennyiben függ az intézményrendszerrel.

A következőkben ezek mentén vizsgáljuk az erőforrással való ellátottság hatásait, megalapozva ezzel az empirikus elemzést.

1. Az erőforrással való ellátottság hogyan hat egy ország fejlődésére?

Egy ország többféle erőforrással is rendelkezhet, azonban ezek kihasználása, hatékony felhasználása több tényezőtől is függ, és nem teljesen egyértelmű, hogy az erőforrásra való építettség milyen következményekkel járhat. Az, hogy egy ország rendelkezik erőforrással több haszonnal is jár (Mikesell [1997]):

- a fejlődés elindulásának alapja lehet;
- szinte azonnal fontos külkereskedelmi cikké válhat;
- vonzhatja a külföldi tőkét;
- biztosíthatja az ipari nyersanyagot.

Ezek a pozitív tényezők azonban nem feltétlenül jelentkeznek maguktól, ugyanis egy erőforrás exportjától erősen függő ország gyakran szembesül a *holland-kór*³ jelenséggel, ami számos negatívumot hordoz magában az ország számára. Ez pedig az előzőekben említett első két pontot (fejlődés, külkereskedelmi cikk) jelentősen befolyásolja. A jelenség a következőképpen vezethető le (Mikesell [1997], Gylfason [2004], Frankel [2010]):

- ✓ Egy újonnan felfedezett erőforrás esetén a primer energiahordozó folyamatosan növekvő kitermelése mellett az energiahordozó exportjának mennyisége is növekedni fog.
- ✓ Az erőforrás exportjából származó külföldi bevételek növekszenek, megnövelve ezzel a külföldi valuták mennyiségét.
- ✓ A hazai gazdasági szereplők által eladni kívánt külföldi valuta megemeli a hazai valuta árfolyamát.
- ✓ A megnövekedett árfolyam relatíve jobban drágítja a tradable szektor termékeit (mezőgazdasági termékek, az adott erőforrás felhasználására nem támaszkodó ipari termékek), ezáltal csökken versenyképességük, a non-tradable szektor termékeihez viszonyítva (építőipar és szolgáltatások).
- ✓ Így az iparcikkek kivitele csökken, és a munkások nagy része a non-tradable szektorba áramlik.

Ezt bizonyítja a Mikesell [1997] által vizsgált 1970-1980 és 1980-1993 közötti időszak. Az erőforrások exportjára szakosodott országok vizsgálata során a szerző az exportbevételek nagyarányú növekedéséből indul ki, ami a gazdaság több részét érinti. Ugyanis a szakosodás hatására megnő a hazai jövedelem, és növekednek a kormányzati kiadások is. Ezenfelül

³ Az elnevezés az 1950-es évek végén és az 1960-as évek elején Hollandia által felfedezett északi-tengeri gázmezők felfedezése utáni kitermelés következményeit jelenti, amelynek elsődleges hatása a túlértékelt hazai valuta volt (Gylfason [2004]).

hatással van a beruházások diverzifikáltságára és a gazdaság különböző szektoraiban kialakuló árakra is. A szerző kimutatta, hogy a GDP arányában kifejezett bruttó beruházás a legtöbb erőforrás-exportra szakosodott országban csökkent. Rámutatva ezzel arra, hogy nem fektettek elég tőkét a termékeny iparágakba, elkerülve ezzel az árak csökkenéséből adódó bevételkiesést, mi több, pótolva az erőforrás kimerülése utáni űrt (Ploeg [2010]).

Az erőforrásra épülő gazdaságok a hosszú távú fejlődésüket tekintve komoly problémával szembesülnek akkor, amikor az adott erőforrás kimerült: a *kimerülés* utáni időszakban az ország valószínűleg nem lesz képes gazdasági növekedésében az erőforrással ellátott idők növekedését produkálni, köszönhetően az iparcikkek⁴ lecsökkent kivitelének. Ezenfelül a hazai piacon is elvesztették versenyképességüket a még mindig magas hazai valutaárfolyam miatt, ami pedig az importnak kedvez. Ebből kifolyólag állítják, hogy *az erőforrásban gazdag országok gazdasági növekedése kisebb ütemű az erőforrásban szegény országokhoz hasonlóan* (Mikesell [1997], Ploeg [2010]).

Megemlíthető még egy fontos fejlődést akadályozó tényező, ami az erőforrásokból származó részesedéssel és jövedelemelosztással kapcsolható össze. Ez a tényező a *katonai konfliktus*. Több szerző is rávilágított arra, hogy *az erőforrásokban gazdag országokban sokkal nagyobb esély van a konfliktusok kialakulására*, különösen igaz ez a gyémánt- és kőolajkitermelés esetében (Collier – Hoeffler [2000], Ploeg [2010]). Tehát a katonai konfliktusokat igenis tekinthetjük reális veszélynek.

2. Az erőforrás fajtája befolyásolja-e a fejlődést?

Stijns [2005] tanulmányában további empirikus vizsgálatokat végzett, elkülönítve egymástól a különböző erőforrásokat, mint az energiahordozók (kőolaj, földgáz), és a föld – amire a mezőgazdaság támaszkodik. Kimutatta, hogy *a különböző erőforrások eltérő hatással vannak egy ország életére*, így az előző pontban felvázolt általánosítások nem mindig érvényesek.

A *mezőgazdaság* esetében (egyik) erőforrásnak a földet tekintjük. A föld, mint erőforrás statisztikai vizsgálatakor a növekedést elősegítő tényezőkkel negatív korrelációt mutattak ki, és a növekedést gátló tényezőkkel pozitív korrelációt. Így a föld mint elsődleges erőforrás *gyenge intézményrendszerrel, alacsony színvonalú oktatással, kedvezőtlen befektetési és megtakarítási környezettel, magasabb korrupciós indexszel, gyengébb jogrendszerrel és intervencionista gazdaságpolitikával párosul* (Stijns [2005]).

⁴ Természetesen itt nem az adott erőforrásinittal előállított ipari termékeket értjük (Mikesell [1997]).

Következésképpen a mezőgazdasági termelésre szakosodott országok többnyire elmaradottabb fejlettségi szinten vannak. A jövőbeni kitörési lehetőségeket tekintve komoly probléma az oktatás hiánya. Gylfason [2004] szerint a természeti erőforrásokból származó gazdagság csökkentheti a humán tőke fejlesztésének szándékát, mivel az elsődleges jövedelmek nem munkabérjellegű jövedelmek, ezért a képzés jelentőségét sem értékelik magasra. Így a kormányzati kiadások között is csekély szerep jutott az oktatásfinanszírozásnak. Pedig nagyon fontos lenne az emberek továbbképzése, hiszen a mostani primer szektorokban dolgozók magas hányada alulképzett, és a munkahelyek esetleges megszűnése esetén nem lennének alkalmasak a magasabb hozzáadott értéket előállító iparágban dolgozni. Ráadásul a földre, mint erőforrásra építő országokban *a holland-kór folyamata is kimutatható*, vagyis alacsonyabb az iparcikkek aránya az exporton belül, és alacsonyabb a növekedés az erőforrástól nem függő gazdasági szektorokban is (Stijns [2005]).

A dolgozat témája szempontjából is kiemelkedő fontosságú erőforrások *a kőolaj és a földgáz*. A kőolaj és földgáz tartalékkal rendelkező országok esetében sokkal kedvezőbb a helyzet. Stijns [2005] vizsgálatai szerint ezek az országok *kedvezőbb befektetési és megtakarítási környezettel rendelkeznek, alacsonyabb a korrupció, erősebb a jogrendszerük és piac-orientáltabb a gazdaságpolitikájuk*. Ugyanakkor, tartsuk szem előtt, hogy ez általánosítás, ami az esetek többségében igaz lehet, de az országokat külön-külön vizsgálva egyes aspektusokban eltéréseket találhatunk. A beruházásokat tekintve pozitív korreláció figyelhető meg a hazai befektetésekkal és az infrastruktúra fejlődésével, mi több, a hazai megtakarítások is nőnek. Ellentétben a mezőgazdasággal, az ásványkincsek kiaknázása során elengedhetetlen bizonyos mértékű szaktudás, így az *oktatás is egyre színvonalasabb*. Ugyanakkor ezen ásványkincsekkel rendelkező országok életében sem csak *áldás* az erőforrással való ellátottság: a *holland-kór* mint jelenség igenis kimutatható. Az exportban magasabb arányban szerepel az adott primer ásványkincs és alacsonyabb arányban szerepelnek az ásványkincsek felhasználása nélkül előállított ipari termékek, mindemellett ezen szektor növekedése is lassabb. Persze összességében ezen országok GDP növekedése nem lassabb az erőforrásban szegény országokhoz hasonlítva (Stijns [2005], Brunnschweiler [2008]).

3. Az erőforrásban gazdag ország tényleg vonzza a külföldi tőkét?

Az újonnan felfedezett *erőforrás* – ahogy a fejezet elején említettem – *a hozzá kapcsolódó szektorokba vonzza, vonzhatja a külföldi tőkét*. A befektetések, mi több, a gazdasági nyitottság, pedig már-már elengedhetetlen egy ország fejlődéséhez, ugyanis így tudják ösztönözni a külföldi technológiák, találmányok, know-how-k belföldre áramlását (Gylfason [2004]). De ennek egy árnyoldala is lehetséges: a megnövekedett beruházások ugyanis csökkenthetik a kamatlábakat, ami a hazai tőketulajdonosokat arra ösztönözheti, hogy külföldön próbáljanak jobban jövedelmező befektetéseket találni (Mikesell [1997]). További hátrány lehet, hogy a külföldi tőke az erőforrás kitermelése céljából áramlik be, és nem fog beágyazódni az adott ország gazdaságába. Ennek következménye pedig az, hogy az adott ország továbbra is az erőforrás kitermelésére fog szakosodni, és a fentebb említett spill-over hatások nem fognak elindulni. Ezzel pedig a gazdasági fejlődés sem mozdul előre.

4. Az erőforrásban lévő lehetőségek kihasználása mennyire függ az intézményrendszertől?

A kormány szerepének és az intézményi háttérnek a vizsgálata is megtörtént több tanulmányban, közülük Ndikumana és Abderrahim [2010] a fiskális politika szerepére mutatnak rá az *erőforrás átok* kialakulásában. Mivel a fiskális politikát az aktuális közhatalom gyakorolja, az erőforrásból származó jövedelmek szempontjából elsődleges a közszféra szerepe, hiszen a legtöbb energiavállalat, köztük az olajvállalatok nagy része is nemzeti tulajdonban van, így a jövedelem az országot, vagy annak vezetését illeti, függően az adott országban jelen lévő politikai hatalomtól. Collier és Hoeffler [2009] azt vizsgálták, hogy az erőforrásokból származó előnyöket a demokráciák, vagy a diktatórikus vezetésű államok tudják-e jobban kihasználni. Arra jutottak, hogy *a demokráciák hatékonyabban tudják elosztani jövedelmüket az erőforrásokban gazdag országokban*, de az erőforrással nem rendelkező államokban a helyzet pont fordított. A pénzek nem produktív befektetésére jó példa a diktatórikus Szaúd-Arábia, ahol a bevétel nagy részét a közép- és felsőosztály fogyasztása emésztette fel, és a beruházások nagy része lassú megtérülésű közberuházás (Miksell [1997]).

A közszféra a magas jövedelem újraelosztása miatt – a közszféra befektetései, közjavak biztosítása, transzferek – erősen multiplikatív hatást gyakorol a nemzetgazdaság egészére. Mivel az exportból származó jövedelmeket a kormányok kiadásként elköltik, így a bevételek csökkenése után a kormányzati kiadások csökkennek, a gazdasági növekedés visszaesik. Így a fiskális politika legfontosabb szerepe, hogy függetleníteni tudja magát az

elsődleges erőforrásból származó bevételek változékonyságától (Ndikumana – Abderrahim [2010]).

A megoldást az jelentheti, hogy *megfelelően kell használni az erőforrásból befolyó bevételeket, vagyondiverzifikációt hajtva végre, ami a dekonjunktúra időszakán is átsegítheti az országot*. Mindemellett az igazságosabb jövedelemelosztás érdekében fontos a hosszú távú gazdaságpolitikai döntések meghozatala⁵ és megfelelő végrehajtása, valamint az átláthatóbb intézményi feltételek megteremtése (Ndikumana – Abderrahim [2010], Robinson [2006], Mehlum [2006]).

Ha már az állam szerepvállalásával foglalkozunk, meg kell említenünk a korrupció hatását. Az erőforrásban bővelkedő országokban a korrupció lehet a gazdasági tényezők romlásának oka – így az *erőforrás átok* elmélyülésének is (Gylfason [2004]). Egyik fajtája a „támogatás”, amit az aktuálisan hatalmon lévő kormánytagok fizetnek a nagyobb támogatóknak – természetesen az erőforrásból befolyt jövedelmekből –, hogy ne veszítsék el kiváltságos helyüket. A másik pedig, amikor a hatalomhoz közeli tagok követelik a „jól megérdemelt” részüket, kicsit sem igazságos arányban (Kolstad – Soreide [2009]). Amikor az erőforrásból befolyó jövedelmek magasak és az intézményi háttér gyenge, sokan inkább ezt a módját választják a pénzszerzésnek, és nem alapítanak saját vállalkozást (Mehlum [2006]). Lehetséges megoldása lehet a helyzetnek, hogy a jövedelmeket elosztják az állampolgárok között. Ezzel csökkentve a jövedelmek eltulajdonításának lehetőségét, ezen keresztül pedig a korrupciót. Ezt a megoldást már sok fejlett országban – például Alaszka államban – hasznosítják, de kérdéses, hogy egyes fejlődő országokban mennyire lenne eredményes (Kolstad – Soreide [2009]).

Összegezve, az eddig leírtak alapján nem tudjuk biztosan kijelenteni, hogy az erőforrással való ellátottság *áldás* vagy *átok*, hiszen előnyei ugyanúgy vannak, mint hátrányai (1. táblázat). Ezenfelül megfigyelhettük, hogy mindez függ az erőforrás milyenségétől és azoktól az intézkedésektől, amelyet az országok hajtanak végre, hogy elkerüljék az adott erőforrástól való függőségüket. Így mindenképpen indokolt az, hogy az erőforrással való ellátottság hatásait egy-egy országban külön vizsgáljuk.

⁵ A tanulmány középpontjában az Afrikai országok vizsgálata állt. Fő konklúzióként a szerzők arra jutottak, hogy a legfőbb probléma a kormánytisztviselők humán képességeinek a hiánya, ami rontja a kitermelőipar versenyképességét. Összehasonlítva az arab országokkal – a tapasztalatot tekintve – a közel-keletiek előnyben vannak (Ndikumana – Abderrahim [2010]).

1. táblázat Az erőforrással való ellátottságból származó lehetséges előnyök és hátrányok

<i>Előnyök</i>	<i>Hátrányok</i>
➤ A fejlődés elindulásának az alapja ➤ Fontos külkereskedelmi cikk lehet, előmozdítva az erőforráshoz kapcsolódó szektorban az export növekedését ➤ Megnőnek a külföldről származó bevételek ➤ Nőhetnek a kormányzati kiadások, megnövelve a nemzeti jövedelmet ➤ Primer erőforrásforrásként szolgál az ipar számára ➤ Vonzhatja a külföldi tőkét az adott erőforráshoz kapcsolódó szektorokba ➤ Megalapozhat fontos infrastrukturális beruházásokat	➤ Erőforrás kimerülése ➤ A kimerülés után lecsökken az export, és az abból származó bevétel ➤ Csökkennek a kormányzati kiadások, csökken a gazdasági növekedés ➤ A magas hazai valutaárfolyam kedvez az importnak, rontva ezzel az erőforrástól független iparcikkek kivitelét, amely részaránya az exportban alacsonyabb ➤ A megnövekedett külföldi tőke, lecsökkentheti a kamatlábakat, csökkentve a hazai befektetési kedvet ➤ A magas korrupció visszaveti a jövedelmek hatékony elosztását ➤ A humán tőke képzés elmaradásának veszélye ➤ Fegyveres konfliktusok kialakulásának veszélye

Forrás: saját szerkesztés

A fejezet ezen részében az erőforrásokról tágabb értelemben beszéltünk, rámutatva arra, hogy az erőforrással való ellátottság milyen előnyöket, hátrányokat tartogathat. Mivel már kifejtettük, hogy az egyes erőforrásoknak milyen különböző hatásai vannak, a dolgozat további részeiben kizárólag a kőolajjal és annak gazdasági hatásaival foglalkozunk. Ennek oka az, hogy a kőolaj olyan sajátos erőforrás, amely nemcsak az azzal rendelkező országra van hatással, hanem az egész világpiacot is megrengetheti egy-egy árrobbanás. Emellett pedig – e sajátosságból következően is – a kőolajexportőrök egy sajátos szervezetet hoztak létre, ami a többi természeti erőforrás esetében nem jellemző. A gazdasági hatások jellemzése előtt először a kőolaj fogalmát tekintjük át, ugyanis ez az elemzés megértéséhez elengedhetetlen.

1.2. A kőolaj fogalma

A kőolaj fogalmát több szemléletmódból is megragadhatjuk. A Magyar Nagylexikon tudományos szemszögből jellemzi a kőolajat, mint a „*földkéregben előforduló, szerves eredetű, éghető, folyékony halmazállapotú üledékes kőzet. Átmenetet képez a szilárd szénhidrogének (bitumenek, aszfalt) és a gázfázisú szénhidrogének (földgáz) között*” (Magyar Nagylexikon [2000] 435. o.). Perczel [2010] azonban a nyersanyagok gazdasági és társadalmi jelentőségére világít rá, mely szerint a „*gazdasági jelenségek anyagi alapúak, vagyis a*

tárgyasult javakat előállító gazdasági szektoroknak a tevékenységükhöz nyersanyagokra, energiahordozókra van szükségük. Ezt tovább növeli társadalmi jelentőségük, mert a társadalmak, illetve az egyének életszínvonalát és életkörülményeit jelentősen befolyásolják ezen energiahordozók felhasználásával előállított javak” (Perczel [2010] 125. o.). Elég erre példának említeni a villamos árammal való ellátottságot, amely nagyban hozzájárul az emberek komfortérzetéhez.

Azt hihetnénk, hogy az olaj a mindennapi életben csak a II. ipari forradalom óta tölt be fontos szerepet, hiszen a 19. század második felében jelentek meg olyan forradalmi újítások, mint az Otto-féle robbanómotor, a Zeppelin-féle léghajó vagy az amerikai Wright-testvérek nevéhez kötődő repülőgép, amelyek működéséhez üzemanyagra volt szükség. Ezek biztosításához járultak hozzá a vegyiparban végbemenő újítások. A négyütemű benzinmotor kőolajból⁶ és földgázból készült benzinnel volt üzemeltethető.

Ezzel ellentétben már az ókorban, sőt az őskorban is találkozott az akkori ember a nyersolajjal, ami a nyomás következtében kiszivárgott a felszínre. Használták hajódeszkák összetapasztására, balzsamozásra, de még gyógyításra is. Az első kereskedelmi célból fűrt olajkút Edwin Drake nevéhez fűződik, aki a Pennsylvania állambeli Titusville városánál található úgynevezett „Olaj-pataknál” kezdett el kutatni. Kezdetben csak 6-10 hordó⁷ olajat termeltek naponta, de miután az olajláz továbbterjedt az egész államra, Pennsylvania az ország olajtermelésének több mint felét adta, egészen a texasi olajmezők felfedezéséig. A sikereket látva az olajkitermelés egyre nagyobb méreteket öltött, először Kalifornia majd Texas államban, ahol a Mexikói-öböl nyújtott nagy lehetőségeket. Az olajkutatás 1930-ra érte el aranykorát, amikor Arábia kőolajmezőit felfedezték, és az európai olajvállalatok vezetésével megkezdték a kitermelést. A világ két legnagyobb olajmezője is az Arab-félszigeten található: az egyik a Szaúd-Arábiában található Ghawar-olajmező, a másik a Kuvaitban található Burgan-olajmező (Szűcs [2007]).

1.3. A kőolaj kínálata

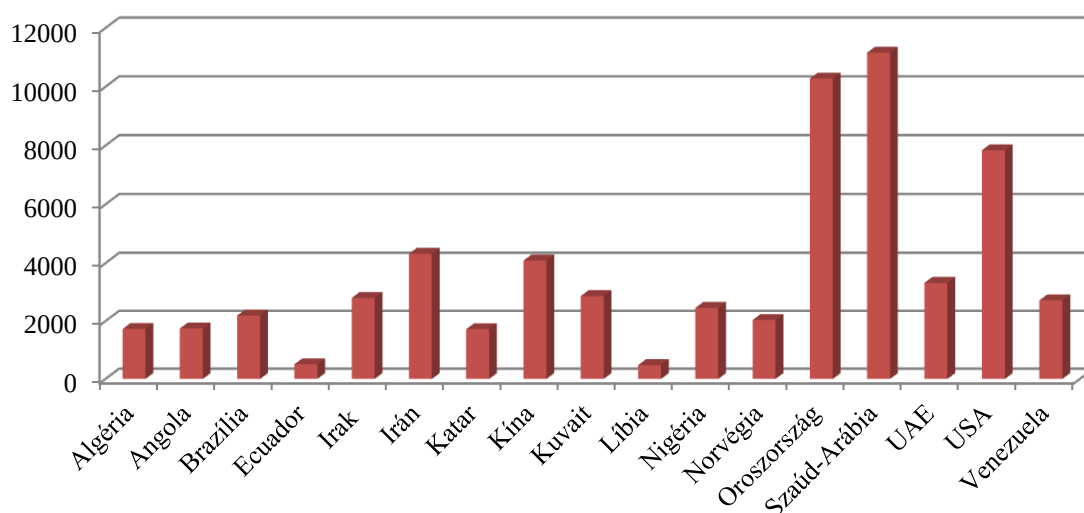
A természetes szénhidrogének felkutatása és kitermelése, mint szaktudomány, évszázados múlttal rendelkezik. A szakmai fejlődés központja a nyugati blokk esetében az Egyesült Államok, a keleti blokkot tekintve a Szovjetunió volt. A Szovjetunió geológiai adottságai miatt kedvezőbb helyzetben volt, még akkor is, ha az USA-nak nagyobb területeket sikerült felkutatnia, de mint tudhatjuk, ezek a területek nem az Egyesült Államok területén

⁶ A kőolaj üzemanyagként való alkalmazása Diesel nevéhez kapcsolódik.

⁷ 1 hordó=159 liter=42 US gallon

voltak. Így a Közel-Keleten található hatalmas szénhidrogénmezők államosítása után, az Egyesült Államok befolyása jelentősen csökkent. Mi több, *az olajfegyver⁸ átkerült az OPEC tagállamok kezébe* (Pápay [2006]).

A British Petroleum [2012] adatai alapján, mint ahogy az 1. ábra is mutatja, három ország kitermelése kiemelkedik a többi közül. Ezek rendre: Szaúd-Arábia, amely 2011-ben több mint 11 millió hordó kőolajat termelt ki naponta, Oroszország, amely kitermelése 10 millió hordó körül mozgott, és az Egyesült Államok, amely a 7,8 millió hordót is meghaladó kitermelésével a harmadik helyet szerezte meg. Ez az előző évhez képest változást jelent, hiszen 2010-ben még Oroszország vezette a listát, de 2011-re az OPEC legnagyobb kitermelője, Szaúd-Arábia átvette az első helyet. A növekedést tekintve kiemelkedő az Öböl-menti kisállamok szerepe, hisz még Katar 8,2%-kal, addig Kuvait és az Egyesült Arab Emírségek 14%-kal növelték a kitermelésüket. Az európai viszonylatban fontos Norvégia kitermelése viszont 2002 óta folyamatosan csökken, átlagban évente 5 százalékkal. Nem mehetünk el szó nélkül Líbia kitermelése mellett sem, hiszen kitermelése 2010-hez viszonyítva 71%-kal csökkent, de természetesen nem a kőolaj kimerülésének okán, hanem a belpolitikai konfliktusok miatt, ami láthatjuk, nagyon nagy hatással van egy ország gazdasági életére is.



1. ábra Az OPEC országok és nagyobb versenytársaik kőolaj kitermelése 2011-ben (ezer hordóban, naponta)

Forrás: British Petroleum [2012] adatai alapján saját szerkesztés

⁸ A kőolajat, mint fegyvert is előszeretettel említik, hiszen egy stratégiaileg fontos szénhidrogénről van szó, amely jelentősen befolyásolhatja az országok gazdaságát.

A szénhidrogénipar mindig is jelentős befektetéseket igénylő iparág volt, ugyanakkor jelentős haszonnal is kecsegtetett. Ebből kifolyólag nem meglepő, hogy a kőolaj kitermelésének kezdetén a kőolaj bányászata, kitermelése, szállítása és eladása – főként az Egyesült Államokban és Nagy-Britanniában – tőkeerős konszernnek kezében összpontosult. Napjainkban egyre mélyebb szakadék keletkezik a magántulajdonban lévő nemzetközi nagyvállalatok, és a piacot egyre nagyobb arányban uraló állami vállalatok között. 1911-ig a John D. Rockefeller tulajdonát képező Standard Oil Company uralta a piacot, majd a trösztellenes törvény elfogadása után került sor ennek felosztására. Az így létrejött vállalatok – Exxon, Mobil Oil, Chevron – rövid időn belül nemzetközi jelentőségű konszernekké növekedtek. Még a II. világháború előtt csatlakozott hozzájuk a Royal Dutch Shell, a British Petroleum, a Gulf Oil és a Texaco, létrehozva az úgynevezett *Hét nővért*. Ezen vállalatok egészen a 1970-es évekig globális méretekben határozták meg az olajpiacot, az árakat, és jelentős szerepük volt a nemzetközi politika alakításában is (Dömötörfi [2007]).

A Közel-Keleten a fent említett vállalatok szerepe a XX. század első felében nagy méreteket öltött. Szaúd-Arábiában – a Közel-Kelet kőolajban leggazdagabb országában – a négy amerikai vállalat tulajdonában lévő ARAMCO⁹ vállalat kapott koncessziós jogot 1933-ban. De a szaúdi vezetés 1980-ban 100%-ban államosította, kiszorítva ezzel a külföldi befolyást a stratégiaiilag legfontosabb ágazatából. A többi Öböl-menti ország esetében is megfigyelhető ez a tendencia, főként az 1970-es években, a függetlenségük elnyerése után. A Kuvaiti Olajvállalat fele-fele arányban angol és amerikai fennhatóság alatt volt egészen 1975-ig, amikor a korábbi példát követve 100%-ban állami kézbe került (Csicsmann [2007]). A Katari Olajvállalat teljes állami kézbe kerülése – ide értve a szárazföldi és tengeri kitermelést is – ugyancsak az 1970-es évek folyamán ment végbe (Benke [2003]).

Wolf [2009] tanulmányában arra keresi a választ, hogy a nemzetközi magántulajdonban (IOCs¹⁰) vagy a nemzeti, állami tulajdonban (NOCs¹¹) lévő olajvállalatok működnek-e hatékonyabban. 1987 és 2006 között 1001 olajcég működését figyelte meg, és a vállalatokat négy szempont alapján vizsgálta:

1. a kitermelés;
2. az előállított termékek hatékonysága;
3. az árbevétel;
4. a profit.

⁹ Arabian American Oil Company – Arab Amerikai Olajvállalat

¹⁰ International Oil Companies

¹¹ National Oil Companies

Kimutatta, hogy az állami vállalatoknál – különösen az OPEC tekintetében – *alacsonyabb a kitermelt kőolaj mennyisége*, de ez nagy valószínűség szerint, a konzervatívabb kitermeléspolitikának és a tudatos tartalékgazdálkodásnak köszönhető. Az árbevétel hatékonyságát tekintve nem mutatható ki szignifikáns különbség, viszont *a jövedelmezőség oldaláról, a magánkézben lévő vállalatok előnye nagynak mondható*. Így ezen vállalatok az állami cégekkel összehasonlítva jobb teljesítményre, és nagyobb hatékonyságra ösztönöznek, vagyis a tulajdonforma igenis számít (Wolf [2009]).

A magánkézben lévő szénhidrogén vállalatok jövedelmezőségét jól mutatja az úgynevezett Forbes-lista. A Forbes amerikai magazin 2004 óta minden évben közzéteszi listáját a 2000 legnagyobb magánkézben lévő vállalkozásról. A 2. táblázatban csak a téma szempontjából releváns, kedvező pozíciót elért energetikai cégeket tüntettük fel, köztük a nagy történelmi múltra visszatekintő *Négy nővért* – ExxonMobil, Royal Dutch Shell, Chevron és British Petroleum – amelyek a korábban említett *Hét nővér* fúziói következtében jöttek létre. Köztük, nem csak az energetikai cégeket tekintve, legnagyobb a 2011-ben az első helyet megszerző ExxonMobil, amely 1999-ben az Exxon és a Mobil cégek egyesülésével alakult, és piaci értéke meghaladja a 400 milliárd dollárt. A *Négy nővér* másik három tagjánál a hollandiai székhelyű Royal Dutch Shellnél, az amerikai Chevronnál¹² és a British Petroleum¹³ esetében is javulás figyelhető meg az előző évhez képest. Közülük kiemelkedik a British Petroleum, ugyanis 2010-hez képest 379 helyet javult. Ugyanakkor ez csak annak köszönhető, hogy 2010-ben veszteséggel zárt a vállalat, feltételezhetően az északi-tengeri olajkatasztrófának köszönhetően. A fejlődő országok – Kína, Brazília – tekintetében, stabilitás figyelhető meg, hiszen az előző évhez képest csak csekély mértékben romlottak eredményeik. A fent említett vállalatok sokrétű szolgáltatásokat nyújtanak, foglalkoznak kőolaj, földgáz kitermeléssel, és élenjáróak az alternatív energiaforrások hasznosításában is. Egyetlen kivételként az oroszországi Gazprom említhető, amelynek fő profilja a földgáz kitermelése, és szállítása. Stabilitása is példázza, hogy a földgáz egyre nagyobb szerepet fog betölteni a XXI. század során.

¹² 2000-ben a Texaco olajvállalat beolvadt a Chevronba

¹³ 1984-ben a Gulf Oil olajvállalat beolvadt a British Petroleum-ba.

2. táblázat Nemzetközi energiavállalatok Forbes listán elért helyezései 2011-ben

Helyezés	Cég megnevezése	Ország	Árbevétel (milliárd \$- ban)	Profit (milliárd \$- ban)
1. ↑ (4)	ExxonMobil	Egyesült Államok	433,5	41,1
4. ↑ (5)	Royal Dutch Shell	Hollandia	470,2	30,9
7. ↓ (6)	PetroChina	Kína	310,1	20,6
10. ↓ (8)	Petrobras- Petróleo Brasil	Brazília	145,9	20,1
11. ↑ (390)	British Petroleum	Egyesült Királyság	375,5	25,7
12. ↑ (16)	Chevron	Egyesült Államok	236,3	26,9
15. (15)	Gazprom	Oroszország	117,6	31,7

Megjegyzés: A 2011-es helyezések mellett zárójelben az előző évben elfoglalt helyet tüntettük fel.

Forrás: Forbes [2012] lista adatai alapján saját szerkesztés

Másik oldalról viszont egyes aspektusok további vizsgálatokat követelnek, így nem mondható ki végérvényesen, hogy a magánvállalatok a jobbak (Wolf [2009]). Ezek között legfontosabb megemlíteni, hogy az OPEC által szolgáltatott adatok hiányosak és sokszor nem fedik a valóságot (Losoncz [2004]).

A továbbiakban a kőolaj árának szerepét vizsgáljuk – bemutatva történeti alakulását –, hiszen ez a legfontosabb tényező, ami az erőforrásból befolyó bevételeket befolyásolja. Mindazonáltal megvizsgáljuk azt is, hogy az OPEC-nek mint nemzetközi szervezetnek – lévén, hogy a vizsgált országok OPEC tagok – milyen szerepe van a kőolaj árának kialakításában, és ez milyen hatással van a tagországok életére.

1.3.1. Az olajár alakulása a XX. században és az új évezred hajnalán

A erőforrás-exportőr országok életében a legfontosabb tényező az ár, amelyen értéken az erőforrásokat a világpiacon el tudják adni. Nincs ez másképp a kőolaj-exportáló országok esetében sem, így a következőkben röviden áttekintjük a kőolajár változásának legfontosabb állomásait. Mint már korábban tettünk róla említést, az I. világháború után a kőolajpiacot az úgynevezett *Hét nővér* uralta, akik egymás között megegyeztek, hogy az olaj árát nem a kereslet-kínálathoz, és nem a kőolaj minőségéhez igazítják, hanem az egyesült államokbeli magasabb ráfordítással felszínre hozott texasi olajhoz. Ez az árképzés a II. világháború alatt megszűnt, megkezdve ezzel a Perzsa-öböl kőolajának külön, alacsonyabb értéken történő jegyzését (Ónody [1978]).

Az első olajháborút 1973-ra datálhatjuk, mikor is megkezdődött a *háború Izrael, Egyiptom és Szíria között*. Szaúd-Arábia és az öt támogató arab országok olajembargót vezettek be az Egyesült Államok ellen – Izrael támogatása miatt –, amit később Hollandiára is kiterjesztettek. Az olaj ára a háborút megelőzően 3 dollár körüli szinten mozgott (2. ábra), de a háború végére mintegy négyszeresére növekedett¹⁴ (Sampson [1978]). Az olaj árának ily mértékű növekedése egyrészt az olajmonopóliumoknak (*Hét nővér*) volt köszönhető, mivel megéreztek a közel-keleti olajtársaságok államosításának előszelét, és minél nagyobb nyereséggel akartak távozni. Másrészt, az olaj árának növekedését a dollár inflálódása és a Bretton Woods-i¹⁵ rendszer szétesése is előidézte. De Washington figyelmeztetett, hogy a négyszeres olajár gazdasági összeomlással fenyeget, és indítványozta a Nemzetközi Energiaügynökség¹⁶ létrehozását. A tagok 1975-ben¹⁷ megállapodtak, hogy naponta 6 millió hordóval csökkentik fogyasztásukat. A fogyasztáscsökkenés bevételkieséshez, majd a termelés csökkenéséhez vezetett. Az OPEC tagok az 1977-es stockholmi miniszteri tanácskozáson 12,7 dollárban maximalizálták, és félévre befagyasztották az olaj árát (Ónody [1978]).

A XX. század folyamán még két alkalommal került sor olajárrobbanásra, mindkétszer háborúnak köszönhetően. Az egyik az *1979-es Irak és Irán közötti háború*, amely következtében a kőolaj ára az akkor történelminek mondható 40 dollárt is megközelítette (2. ábra). Ha az inflációval korrigált értéket vizsgáljuk meg, láthatjuk, hogy a kőolaj ára vetekszik a 2008-as válság kirobbanása előtt kialakult olajárral és a közelmúltbeli rekordokkal is.

A harmadik, olajárra nagy hatást gyakorolt háború az *1990-es Öböl-háború* volt, mely során Irak elfoglalta Kuvaitot. Ez esetben az vezetett az olaj árának növekedéséhez, hogy a szankciók miatt Irak sehova nem exportálhatott olajat, illetve Kuvait olajkivitele¹⁸ is visszaesett az állandó harcok következtében (Goldschmidt [1997]). A 2. ábra hűen tükrözi, hogy az 1990-es árnövekedés sokkal visszafogottabb volt az 1979 eseményei által kiváltotthoz képest.

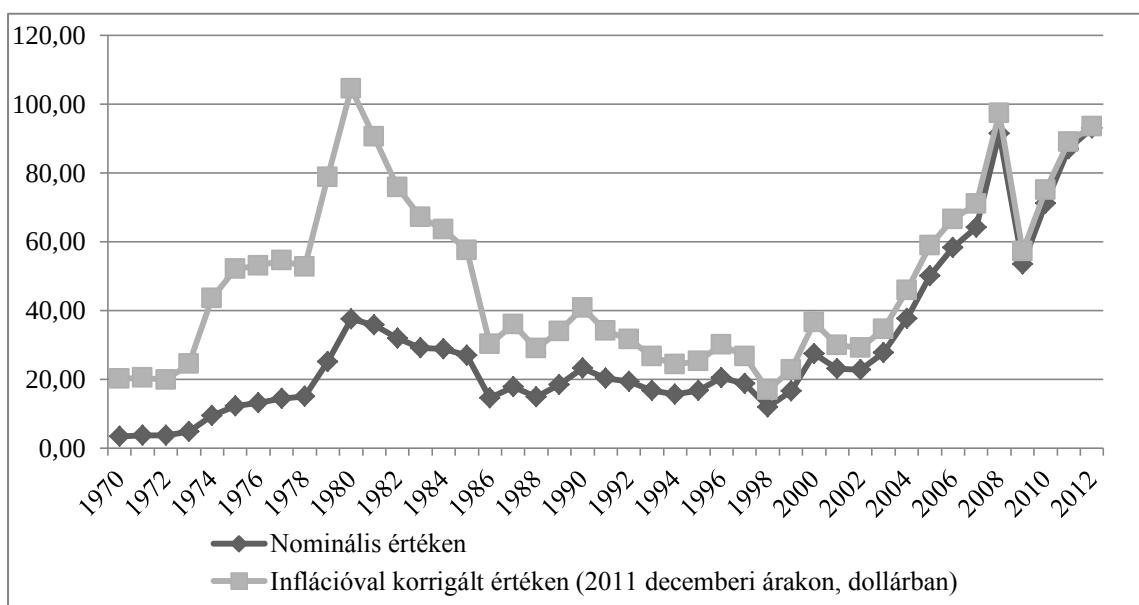
¹⁴ A háború alatt Irán és Nigéria is szervezett olajaukciót, ahol az olaj ára a hordónként 17, 22 dollárt is elérte (Sampson [1978]).

¹⁵ Olyan mértékben megnőtt a dollár mennyisége a forgalomban, hogy nem tudták tovább garantálni a dollár aranyra válthatóságát, így kivették az aranyalapot a dollár alól (Botos-Halmosi [2006]).

¹⁶ Az olajfogyasztó országok alapították. Tagjai kötelesek bizonyos mennyiségű biztonsági tartalék felhalmozására és vészhelyzet esetén csökkenteni fogyasztásukat. Jelenleg 26 tagja van (IEA [2012]).

¹⁷ Ekkor már bizonyos szintű kínálati többlet jelentkezett az olajpiacon (Ónody [1978]).

¹⁸ Rengeteg olajkutató és olajvezeték felgújtottak Kuvait területén (Goldschmidt [1997]).



2.ábra A kőolaj hordónkénti árának alakulása 1973 és 2012 között (dollarban)

Megjegyzés: A 2012-es adatok a júniusig eltelt időszakot tükrözik.

Forrás: InflationData [2012] adatai alapján saját szerkesztés

A XXI. századot tekintve folyamatos olajárnövekedés figyelhető meg, köszönhetően főként, az *arab világban kialakuló konfliktusoknak* (pl. iraki háború). Az olajár növekedésében a század folyamán egyszer következett be törés, a *2008-as gazdasági világválság* következtében. 2008-ban a megnövekedett kereslet (főként a feltörekvő ázsiai gazdaságok, mint Kína és India részéről), az ésszerűbb kitermeléspolitiká, és a spekulatív tőzsdei befektetések növekedése miatt, az olaj hordónkénti ára a 100 dollárt is megközelítette (2. ábra). Ugyanakkor a magas olajár nem maradt fent sokáig, 2009-ben drasztikus zuhanás következett (az előző évhez képest majdnem a felére esett vissza az olaj ára), ugyanis a válság hatására lelassult gazdasági fejlődés miatt, csökkent a kőolaj kereslete, és csökkent a tőzsdei befektetések mértéke is (Bobylev [2010]).

Összegezve, az 1970-es évek óta, hat alkalommal következett be drasztikus változás az olaj árban: az 1973-as és 1979-es olajválság alatt, az Öböl-háború hatásaként, a feltörekvő gazdaságok keresletének növekedése következtében, a 2008-as gazdasági világválság és a XXI. század konfliktusai miatt.

Másrészről az olajár változása az OPEC megalakulására is hatással volt, ugyanis 1959-ben a *Hét nővér* túltermelésre hivatkozva jelentős árcsökkentést hajtott végre, így a kitermelő országok jelentős bevételkieséssel néztek szembe (Ónody [1978]). Ez az utolsó csepp volt a pohárban a jövedelmek igazságtalan elosztását hangoztató kőolajexportőrök életében. Cselekvésre szánták el magukat, jogaik érvényre juttatásáért, megalapítva az OPEC-et. Így a

következőkben megvizsgáljuk az OPEC szerepét a kőolaj árának alakításában és, hogy az együttműködés milyen gazdasági hatásokkal jár. Ennek megismerése a dolgozat célja szempontjából azért fontos, mert a kőolaj árának befolyásolása hathat a vizsgált országok fejlődésére.

1.3.2. *Az OPEC árstratégiája és gazdasági hatásai*

A Kőolaj-exportáló Országok Nemzetközi Szervezetét, a Bagdadban 1960. szeptember 10. és 14. között megtartott konferencián alapította Irak, Irán, Kuvait, Szaúd-Arábia és Venezuela. A szervezet fő célja a tagországok kőolaj politikájának egységesítése, koordinációja, a nemzetközi kőolajpiacokon kialakuló kőolajár stabilitásának biztosítása és megfelelő hozam biztosítása az iparágba befektetők számára (OPEC [2008]). Az öt alapító tagállamhoz a későbbiek folyamán még 9 tagállam csatlakozott. Katar 1961-ben lépett a tagok sorába, még az Egyesült Arab Emírátsok 1967 óta tagja a szervezetnek. A jelenleg 12 államot¹⁹ számláló szervezet mutatja, hogy két ország kilépett az OPEC-ből, Gabon 1995-ben hagyta el a szervezetet, Indonézia 2009-ben függesztette fel a tagságát (OPEC [2012a]).

Kuvait, Szaúd-Arábia és Líbia 1968-ban létrehozták az OAPEC-et²⁰, mint egy politikailag semleges együttműködést serkentő szervezetet. Ma már 10 tagja van, később csatlakozott Algéria, Bahrein, Egyiptom, az Egyesült Arab Emírségek, Irak, Katar és Szíria. Ugyanakkor tényleges eredményeket még nem igazán sikerült elérniük a tagok közti állandó nézeteltéréseknek köszönhetően (Sampson [1978]).

Az országok közötti súrlódások bemutatásának alapjául kiváló példát nyújt az, hogy az OPEC miként viselkedik kartellként, és ebben a különböző országok hogyan vesznek részt. Gault [1999] tanulmányában az OPEC tagországai által 1982-ben bevezetett, úgynevezett kvótarendszer módszertanát vizsgálja, és ennek hatását az árra. Mivel az OPEC még nem hozott nyilvánosságra semmi információt a felosztás módszeréről, arról csak találgatások vannak, de feltételezhetjük, hogy a kvótarendszer elsődleges szerepe, hogy ne alakulhasson ki a túltermelésből következő árcsökkenés. Ennek köszönhetően sokan ma is úgy tekintenek az OPEC szervezetre, mint egy kartellre, amely globálisan akarja uralni az olajpiacot, és elsődlegesen meghatározni az árat.

Alhajji – Huettner [2000] és Reynolds – Pippenger [2010] viszont arra jutottak, hogy az OPEC, mint teljes egész szervezet *nem működik kartellként*. Persze a kartell mellett

¹⁹ Algéria, Angola, Egyesült Arab Emírátsok, Ecuador, Irak, Irán, Katar, Kuvait, Líbia, Nigéria, Szaúd-Arábia (OPEC [2012]).

²⁰ Organization of Arab Petroleum Exporting Countries = Arab Kőolaj-exportáló Országok Szervezete

szólhat, hogy bizonyos OPEC tagállamok, mint Szaúd-Arábia, Kuvait és az Egyesült Arab Emírségek nem használják ki teljesen kitermelési kapacitásukat, ezzel is hatást gyakorolva az árakra. Másrészt ez szuverén cselekedet és nem a szervezet dönt róla. Ugyanakkor azt állítják, hogyha egységes szervezatként nem is, de különböző csoportokra bontva az országokat, már kartellhez hasonlatosabb viselkedést figyelhetünk meg. Az árak befolyásolását tekintve különösen igaz ez – mint fő kitermelőre és legnagyobb tartalékolóra – Szaúd-Arábiára (Alhajji – Huettner [2000]).

Brémond [2012] tanulmányában az OPEC kartellként való működésére keresett empirikus bizonyítékot, már a csoportosítási rendszert alkalmazva, statisztikai vizsgálatokat használva. Egyes OPEC tagországokat két csoportba osztott:

1. Költekezők: Algéria, Irak, Nigéria, Indonézia²¹
2. Takarékoskodók: Líbia, Kuvait, Szaúd-Arábia, Venezuela, Egyesült Arab Emírségek és Irán.

A besorolást három szempontot követve határozta meg (Brémond [2012]):

- A lakosságszám szempontjából a költekezők csoportja magas lakosságszámmal rendelkezik, ennek következtében több bevételre van szüksége, hogy megfelelő importtal el tudja látni a lakosságot.
- A kőolaj típusa szerint a költekezők jobb minőségű kőolajat termelnek ki, és félve az elszivárgástól, a minél hamarabbi kiaknázás mellett teszik le voksukat.
- Illetve a politikai rendszer is nagy befolyással bír, hiszen a demokratikusabb berendezkedésű országokban, ahol a lakosság szavazataiért harcolnak, elengedhetetlen a lakosság általános elégedettsége. Ezzel vissza is kanyarodtunk a lakosság ellátásának fontosságához.

Így igazolva láthatjuk Ónody [1978] múlt századi kijelentésének érvényét is, miszerint az OPEC tagjain belül soha nem uralkodott túlzottan egybehangzó vélemény az árkialakításról. A tagállamok egy része (pl. Irak, Irán, Algéria) a magas lakosságszám és a relatíve gyorsan fogyó tartalékok miatt, a jövőbeni megélhetés megalapozása érdekében, nagyobb mennyiségi kitermelést és magasabb árakat követel. Míg a másik oldal – köztük Katar, Kuvait és az Emírségek – hosszabb távon tervez, relatíve mérsékeltebb kitermeléspolitikával. Az Olvasónak bizonyára feltűnt, hogy Irán elhelyezkedése megváltozott, ez annak köszönhető, hogy Brémond [2012] vizsgálata során a politikai

²¹ 2009-ig volt tagja az OPEC-nek (OPEC [2012a]).

berendezkedésének megfelelően a megtakarítók közé sorolta. A vizsgálat során kimutatta, hogy a költelezők csoportja nagyobb hajlandóságot mutat, hogy az előre meghatározott kvótákat nem tartja be, nagyobb jövedelmet elérve ezzel.

1.4. A kőolaj kereslete

A kőolaj a XX. század forradalmi újításai óta tölt be nélkülözhetetlen szerepet az energetikai piacon. 1960 és 2008 között az energiaigény – naponta – 55 millió hordó olajegyenértékről 227 millióra nőtt. Ezen tendenciát követve 2030-ra a világ energiaigénye 40%-kal lesz magasabb a mai értékhez viszonyítva. A legnagyobb ütemű növekedés a fejlődő országokban – Kína, India – várható, a lakosság nagyarányú növekedésének és a gazdaság töretlen fejlődésének következtében. Másrésről a centrum-periféria közötti eltérés nem fog megszűnni. Az előrejelzéseket tekintve ugyanis 2030-ra az OECD²² országokban az egy főre jutó energiaigény három és félszerese lesz a fejlődő országok energiaigényének (OPEC [2010]).

Mindazonáltal a kőolaj tekintetében súlyponteltolódás figyelhető meg. Ameddig az OECD országokban a kőolaj felhasználása minden szektorban csökkenést mutat, addig a *fejlődő országokban* minden szektorban *növekedés* várható, mi több 2016-ra a nem-OECD országok olaj iránti kereslete átlépheti az OECD értéket (OPEC [2010]). Az ExxonMobil [2012] jelentése alapján a finomított kőolajipari termékek eloszlása a következő: benzin 42%, gázolaj 25%, kerozin 9%, LPG²³ 4%, fűtőolaj 4%, bitumen (aszfalt) 2%, vegyipari termékek 3% és egyéb (pl. koks) 11%. A 2012-es adatoknál megfigyelhető a *közlekedés* túlsúlya, amely összesen a *kőolajszármazékok 80%-át teszi ki*, vagyis öt év alatt 2007-hez képest 24 százalékponttal nőtt, ami magas növekedésnek számít, és mutatja, hogy a közlekedés erősen függ a kőolaj felhasználásától. Ezen tendencia a közeljövőben sem fog változni, hiszen a közlekedésben az olyan újítások, mint a cseppfolyós gáz, a bioüzemanyag és a hibrid-elektromos meghajtás még a fejlesztés stádiumában vannak, és mindennapi használatuk meglehetősen költséges (OPEC [2010]). Ugyancsak OPEC [2010] adatokra hivatkozva állíthatjuk, hogy a kőolajat hasznosító területek rangsorában *második helyen* a vegyipar található az OECD országokban, még a fejlődő országokban szintén az *ipari felhasználás*, de ott a vegyipar súlya alacsonyabb.

²² Organization for Economic Co-operation and Development - Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet: 1961-ben Párizsban alakult, jelenleg 34 tagja van.

²³ Liquefied Petroleum Gas: autógáznak nevezik, gépjárművek üzemanyagaként és fűtésre használják.

Az első fejezetben leírtak alapján levonhatjuk a következtetéseinket. Egyrészt azt vizsgáltuk, hogy az erőforrással való ellátottság *áldás* vagy *átok* az erőforrásban gazdag országok életében. Egyértelmű választ nem tudtuk adni ezen kérdésre, hiszen előnyei ugyanúgy vannak, mint hátrányai, továbbá, számos intézkedéstől is függ a kihasználás hatékonysága, ami pedig országonként más és más. A kőolaj kínálata is eltérő képet mutat, hiszen a nyugati országokat tekintve a magánkézben lévő szénhidrogén vállalatok az elterjedtebbek, míg az arab térségre, és az OPEC országokra az állami tulajdonlás jellemző. A magánkézben lévő vállalatok és az állami tulajdonú vállalatok közötti legnagyobb különbség a működés jövedelmezőségében figyelhető meg a magánvállalatok javára, mi több, ezen vállalatok különböző olajárban érdekeltek és ez az OPEC tagországok között is megfigyelhető, ugyanis egyes tagok magasabb áron többet akarnak termelni, míg mások alacsonyabb áron racionalizáltabb kitermeléspolitikát részesítenek előnyben. Utóbbi csoportot erősíti Katar, Kuvait és az Emírségek is. A kőolaj keresletének áttekintésekor láthattuk, hogy a kőolaj iránti legnagyobb igény a közlekedésben van, amelyet az ipari felhasználás követ. Másrészt a kőolaj kereslete a nem-OECD országokban mutat növekedést, míg az OECD országokban folyamatosan csökken.

Viszont felmerül a kérdés, hogy ha a kőolajforrások kimerülnek, mivel lehetne helyettesíteni. Így a következő fejezetben lévő kitekintés a dolgozat második céljaként meghatározott kérdés (*van-e élet az olaj után?*) megválaszolásának alapját jelenti, ugyanis a rendelkezésre álló kőolajtartalékok mellett megvizsgáljuk a megújuló és nem megújuló erőforrások energiaellátásban betöltött szerepét, és hogy mennyire jelentenek reális alternatívát az olaj utáni időkre.

2. A KŐOLAJ KIAKNÁZÁSÁHOZ KAPCSOLÓDÓ VESZÉLYEK, MEGOLDÁSI ALTERNATÍVÁK

Ebben a fejezetben a kőolaj használatához kapcsolódóan két veszélyre – kimerülés, környezetszennyezés – hívjuk fel a figyelmet. A fejezet első részében a *kimerülés* lehetséges időpontjára vonatkozó becsléseket összegezzük, meghatározva a most ismert tartalékokat, és a még fel nem fedezett lelőhelyeket. Ezt követi az alternatív energiaforrások vizsgálata, amikor arra keressük a választ, hogy a különböző energiaforrások reális lehetőséget jelentenek-e a kőolaj pótlására. Mindezzel megalapozva a kőolaj utáni élet lehetőségeinek vizsgálatát.

A másik kőolaj kiaknázásához kapcsolódó veszély a *környezetszennyezés*, amelynek számos megjelenése lehet:

- magas CO₂ kibocsátással jár, ami a globális felmelegedés egyik kiváltó oka;
- a fűrotornyoknak és a tankerhajóknak erős környezetkárosító hatásuk van;
- a kőolaj kitermelése károsítja az ökoszisztémát.

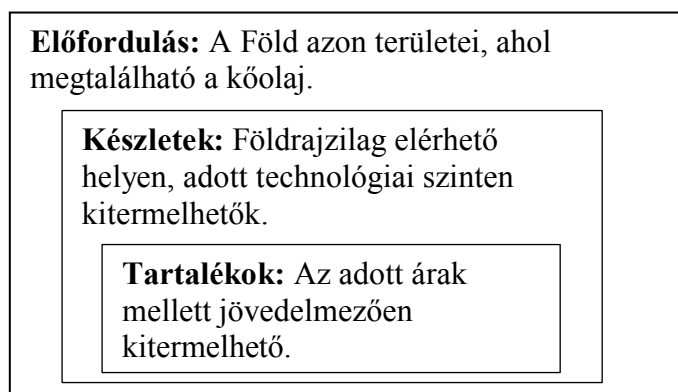
Ugyanakkor már 1997-ben komoly elmozdulások történtek a Kiotói Egyezmény aláírásával, amelynek kidolgozása az ENSZ Klímaváltozási Konvenciójának keretében történt. Az országok ígéretet tettek az üvegházhatású gázok kibocsátásának csökkentésére, az ember okozta globális felmelegedés hatásainak elkerülése érdekében (Heltai [2006]). A fejezet további részében a környezetszennyezés problémájára területi korlátok miatt nem térünk ki részletesebben, a fenti rövid áttekintés a téma teljes körű megértéséhez elegendő.

2.1. Kimerülés

A kőolajlelőhelyek fokozatos kimerülésétől való félelem, és az energiahíánytól szenvedő jövő nemzedékek képe, számos elméleti szakembert arra ösztönzött, hogy megkíséreljék előrejelezni az olajkészletek mennyiségét. Kulcskérdésnek az *olajcsúcs* (oil peak) megbecslését tartják, amikor is az olajkitermelő területek eléri a csúcshozamukat. Annak érdekében, hogy megbecsüljük az olajkitermelés csúcsát, ismernünk kell az összes kitermelt mennyiséget a számítási időpontig, a tartalékokat, és a fel nem fedezett olaj mennyiségét. (Szűcs [2007]).

A tartalékok megbecsléséhez elkerülhetetlen bizonyos fogalmak tisztázása. Az energiaforrások tipizálása során fontos különbséget tennünk konvencionális, illetve nem konvencionális kőolajkészletek között. *Konvencionális készleteken* a mindennapi életben használt kőolajat értjük. A konvencionális kőolajkészletek pontos mennyiségének becsléséhez

érdeemes definiálni a kapcsolódó fogalmakat. Ezek rendre az előfordulás, a készletek és a tartalékok. A kategorizálást a 3. ábra mutatja.

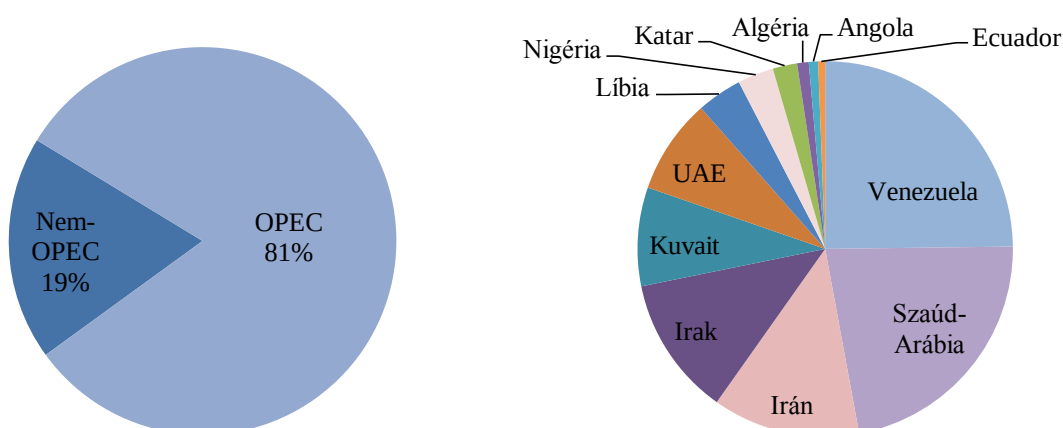


3. ábra A kőolaj jelenlétéhez kapcsolódó fogalmak

Forrás: Menczel [2006] alapján saját szerkesztés

Menczel [2006] megfogalmazásában a legáltalánosabb kategória az előfordulás: „*ezek azok a geológiai telephelyek, ahol koncentrációtól, kitermelhetőségtől és földrajzi elérhetőségtől függetlenül az adott ásványi anyag előfordul.*” Szűkebb kategóriát képviselnek a készletek. „*Készleteknek azokat az előfordulásokat nevezik, amelyek tekintet nélkül a gazdasági szempontokra, földrajzilag elérhető helyen fekszenek és az adott korszak technikai eljárásaival kitermelhetők.*” A ténylegesen kitermelendő mennyiségre használják a tartalék kifejezést. „*Tartalék a forrásnak pontosan meghatározható helyen található hányada, amelyik az adott időben korszerű technológiával és az adott árak mellett jövedelmezően kitermelhető.*” (Menczel [2006] 12. o.).

A mostani becslések és az OPEC [2011] adatai szerint – mint, ahogy az 4. ábra is mutatja – a világ bizonyított konvencionális *kőolajtartalékainak 81%-a az OPEC tagországokban található*, ami mintegy 1193 milliárd hordó kőolajat feltételez. Az OPEC részesedésén belül a *Közel-Kelet részaránya eléri a 65%-ot*, ami mutatja a régió túlsúlyát a tartalékok tekintetében. Ugyanakkor ki kell emelnünk Venezuela 24,8%-os részesedését, ami 296,5 milliárd hordó kőolajat jelent, ezzel még a kitermelésben élenjáró Szaúd-Arábiát is megelőzi. Említésre méltók még Kuvait és az Egyesült Arab Emírségek tartalékai, hiszen a fent említett országokkal szemben, kis alapterületű országokról beszélünk. Másrésről – az OPEC adatai alapján – az OPEC tagországok meghatározó mennyiséggel növelték tartalékaikat az elmúlt években, köszönhetően az új ipari technológiák átvételének, és az egyre intenzívebb felfedezési tevékenységüknek.



Venezuela	296,50	24,8%	Líbia	47,10	3,9%
Szaúd-Arábia	264,52	22,2%	Nigéria	37,20	3,1%
Irán	151,17	12,7%	Katar	25,38	2,1%
Irak	143,10	12,0%	Algéria	12,20	1,0%
Kuvait	101,50	8,5%	Angola	9,50	0,8%
UAE	97,80	8,2%	Ecuador	7,21	0,6%

4. ábra A világ kőolajtartalékainak megoszlása 2010-ben, kiemelve az OPEC tagországok részesedését

(OPEC bizonyított konvencionális kőolajtartalékai 2010 végén, milliárd hordó)

Forrás: OPEC [2011] alapján saját szerkesztés

Azonban nem szabad megfeledkezni a nem konvencionális készletekről sem, amelyek a nehezen és drágán hozzáférhető készleteket jelentik. Ennek legfontosabb típusai (Breuer [2006], Pápay [2006], Toth-Rogner [2006]):

1. Az *olajhomok* vagy más néven *bitumen*, amely kitermelésében élenjáró Kanada, amely 30-40 éves kutatás eredményeképpen a világtermelésben Szaúd-Arábia mögé, a második helyre zárkozott fel, és bitumentartalékai a világ összertartalékának 85%-át teszik ki.
2. Az *extra-nehéz olaj*, amelynek forrása a Venezuelai Orinoco vidékén található, és kitermelését 2001 januárjában indították el.
3. Az *olajpala*, amelynek kitermelése technikailag még nem megoldott, ugyanakkor az Amerikai Egyesült Államok, amely a világ készleteinek 60%-át birtokolja, stratégiai tartaléknak tekinti, így jelentős nagyságú pénzüsségeket fordítanak a technológia kifejlesztésére.

A rendelkezésre álló tartalékok mellett fontos figyelmet fordítani az *újonnan felfedezett kőolajlelőhelyekre* is. Minden évben lelnek valahol a világon „fekete aranyra”, de ezen feltárások eltörpülnek az 1970-es alaszakai, északi-tengeri, és mexikói felfedezésekhez képest. Egyes években kiemelkedő mennyiségben találtak lelőhelyeket, ilyen volt 2000-ben, amikor a Kaszpi-tenger alatt 20 milliárd hordós készletre bukkantak. Illetve vízvásztónak számított még a 2009-es év is, amikor a Mexikói-öbölben a Chevron és a norvég Statoil kutatásai 3-15 milliárd, a BP fúrásai pedig 3 milliárd hordót sejtettek. Az új mezők ellenére az ágazat több vezetője is aggódik, hiszen a keresés kockázatos és drága üzlet és a fúrások csak csekély hányada talál tényleges lelőhelyet. Márpedig ha a kutatások nem maradnak legalább a mostani szinten, akkor – hamarabb, mint gondolnánk – komoly kőolajhiány léphet fel (Keresztes [2009]).

A fel nem tárt szénhidrogénvagyon tekintetében különös figyelmet kell szentelni az Északi-sarkvidéknek, ahol az USGS²⁴ – 2008-as Északi-sarkvidéki Olaj és Gáz Konferencián elhangzott – jelentése alapján megközelítőleg 90 milliárd hordó kőolaj, 47 milliárd köbméter földgáz és 44 milliárd hordó cseppfolyós földgáz található. Márpedig a kutatások már megkezdődtek, közülük is kiemelve a Shellt, amely hatalmas területeket bérel a Beaufort-tenger alaszakai részén (Ősz [2009]).

A tartalékok és kőolajkészletek megismerése után beszélhetünk a tudósok által megbecsült olajcsúcsról, amely, mint látni fogjuk, nagyon változatos képet mutat, ami főként annak köszönhető, hogy az adatokat a termelő országok szolgáltatják, akiknek nem feltétlen érdekük, hogy a valós értékek kerüljenek napvilágra. Ennek következtében a következő becslések fenntartásokkal kezelendők. Hubbert King geofizikus volt az első, aki 1956-os előadásán megjósolta, hogy az Egyesült Államok kitermelése 1970-ben éri el a csúcst, ami meg is valósult (Szűcs [2007]). Hubbert King – hivatkozva Szűcs [2007] – logisztikus egyenletet alkalmazott a csúcsev kiszámítására. Szerinte minden véges energiaforrás termelése egy harang alakú görbét eredményez, a kitermelt mennyiség, és az idő függvényében. Vizsgálatai alapján kijelentette, hogy *az olajcsúcs körülbelül 2000-ben lesz*. Duncan [2000] továbbfejlesztette az addigi kutatásokat és munkáiban minden energiaforrást olajegyenértékben fejezett ki. *Az olajcsúcs bekövetkezését 2006-ra datálta*, és legfontosabb következtetése, hogy 2012-től hirtelen esés várható a világ energiatermelésében, amit Olduvai-szakadéknak nevezett el. Ezen feltevése a jelenbeli adatokra támaszkodva nem volt helytálló (British Petroleum [2012]). Illetve más tudósokhoz hasonlóan feltételezte, hogy az

²⁴ United States Geological Survey - Egyesült Államok Geológiai Szolgálat

OPEC és nem-OPEC olajtermelő görbék keresztezni fogják egymást, és 2008 után az OPEC fölénye folyamatosan nőni fog a kőolaj kitermelésben (Duncan [2000]). Ezen feltevése sem látszik beigazolódni a jelenbeli adatok alapján, hiszen 2011-ben az OPEC részaránya a kőolaj kitermelésben 42,8%-ot tett ki, vagyis a kőolaj többségét még nem az OPEC tagországok termelték ki (OPEC [2012b]). Persze ezek az adatok is fenntartásokkal kezelendők, lévén, hogy az OPEC tagországoknak nem érdekük a pontos adatszolgáltatás. A szakirodalomban nagyon sok olyan témájú tanulmánnyal²⁵ találkozhatunk, amelyek célja az olajcsúcs megbecslése, de mint a fenti példák is mutatják, nem hihetünk feltétel nélkül ezeknek a tanulmányoknak, hiszen nagyon nehéz megbecsülni a tényleges olajcsúcs időpontját, ugyanis azt nagyon sok tényező befolyásolja.

Azt viszont mindenki elfogadja, hogy hamarosan kimerülnek a készletek – egyelőre a pontos időpont még kétséges. Így elkerülhetetlen az, hogy alternatív energiaforrásokkal igyekezzünk pótolni a kőolajat.

2.2. Alternatív energiaforrások az olajfüggőség elkerülésére

A következőkben megvizsgáljuk azokat a helyettesítő energiaforrásokat – szén, földgáz, nukleáris energia, és megújuló energiaforrások –, amelyek reális alternatívái lehetnek a kőolajnak. Jellemzésük során felvázoljuk jelenlegi felhasználásuk mennyiségét, szektorális eloszlását és világgazdasági jelentőségüket, képet adva lehetséges szerepükről az olaj utáni időkben. Ezekre azért fontos kitérni, mert a dolgozat második kérdésére (*van-e élet az olaj után?*) adhatnak lehetséges választ, ugyanis a saját ellátás tekintetében elengedhetetlen lesz az alternatív energiaforrások használata. A vizsgálat során két csoportba osztottuk az energiaforrásokat, a nem megújuló és a megújuló energiaforrásokra.

2.2.1. Nem megújuló energiaforrások

Nem megújuló energiaforrásoknak nevezzük azokat az erőforrásokat, amelyek olyan lassan termelődnek újra, hogy az ember számára *véglegesnek tekinthetők* (Haggett [2006]).

A nem megújuló energiaforrások típusai:

- I. Szén: A szén a legbősegebben rendelkezésre álló erőforrás a Földön (Stutz – Warf [2012]). Ugyanakkor a Közel-Kelet országaiban a szén mint energiaforrás jelentéktelennek mondható, hiszen a világ széntartalékának 0,1%-ával rendelkeznek és ehhez társul 0,05% alatti szénfogyasztásuk (British Petroleum [2012]). Mindezek

²⁵ Lásd például Maggio – Cacciola [2009], Hemmingsen [2010] vagy Gallagher [2011] tanulmányát, akik szintén a kőolaj kimerülésével foglalkoznak.

mellett a szénnek számos hátránya sorolható fel a kőolajjal és földgázzal szemben, ugyanis a szén használata környezetszennyezőbb, bányászata és szállítása költségesebb, továbbá nem reális alternatíva üzemanyagként való alkalmazásra (Stutz – Warf [2012]).

- II. Földgáz: A XXI. századot tekintve a kőolaj és a szén után a földgáz a harmadik legfontosabb energiaforrás. Ugyanakkor a kőolajkészletek csökkenése, valamint a földgáz környezetbarát hasznosíthatósága az elmúlt 20-25 évben a földgázt mindinkább előtérbe jutatta. Mi több, az előrejelzések szerint 2040-re a földgáz iránti kereslet mintegy 60%-kal fog növekedni. Az ExxonMobil [2012] előrejelzése szerint 2025-re a „kék arany” leszorítja a szenet az energiaforrások képzeletbeli dobogójának második fokáról, ami főként a villamosenergia termelésében fog megnyilvánulni, hiszen a földgáz alapú termelés 60%-kal kisebb szén-dioxid kibocsátással jár. Pápay [2006] az Oil and Gas Journal adataira hivatkozva az egyes kitermelő területek készletellátottságát a következő időtávokra teszi: Észak-Amerika 8 év, Latin-Amerika 48 év, Nyugat-Európa 26 év, a volt Szovjetunió 76 év, Afrika 67 év, Ázsia-Óceánia 52 év és a Közel-Kelet 234 év. Az adatokból látható, hogy a kőolajban bővelkedő Közel-Kelet túlsúlya a jövőt tekintve számottevő, amit nagyban magyaráz a földgáz földrajzi elhelyezkedése, hiszen a legnagyobb földgázkészletek a kőolajlelőhelyek közelében találhatók.
- III. Nukleáris energia: A hetvenes évek olajválságának idején közvetlen verseny folyt a nukleáris és olaj alapú energiatermelés között. Főként az olajimportáló országokban – az energiafüggőség csökkentése érdekében – volt nagyobb a verseny. Az olaj szerepét nehezítette az is, hogy a megbecsülhetetlen áringadozások ellehetetlenítették a közművek árképzését, még az atomenergia ára tartósan kiszámítható. De a mai helyzet azt mutatja, hogy a két energiaforrás piaca nem fedt egymást. Ezt bizonyítja, hogy az alaperőművekben és az integrált hálózatokban az atomenergia használat kedvezőbb, de a csúcsterhelési szolgáltatásokban és a centrumtól távol eső, hálózatba nem kapcsolt vidéki területeken az olaj elsődleges szerepe töretlen (Toth – Rogner [2006]). Ugyanakkor a British Petroleum [2012] 2011-es adatai szerint az olajban gazdag Közel-Kelet országai még csekély mértékben sem használnak nukleáris energiát. Ugyanez elmondható az OPEC bármelyik tagországáról is. Másfelől a nukleáris energia használata félelmetes következményekkel járhat (atomreaktorok meghibásodása, radioaktív hulladék eltüntetése). Mi több, a komoly technológia, a

biztonsági rendszerek kiépítése és a lassú amortizáció miatt az atomreaktorok építése dollár milliárdokat emészt fel.

2.2.2. *Megújuló energiaforrások*

A fejlődő országok nagyütemű fejlődése és a világ fokozódó energiaéhsége egyre nagyobb igényt teremt a földgázra és a kőolajra. Ugyanakkor a tartósan magas olajár, a megnövekvő kereslet²⁶, a fogyó készletekről szóló jelentések, elgondolkodtatták az energiafüggőségtől szenvedő nagyhatalmak politikusait. Megszületett az igény a fosszilis tüzelőanyagokat kiváltó megújuló energiaforrások használatára. Az államok egyre nagyobb összegeket fektetnek be környezetkímélő beruházásokba. 2009 és 2010 között 30%-os növekedés volt megfigyelhető, mikor is a beruházások összege 186 milliárd dollárról, 243 milliárd dollárra nőtt (IRENA [2011]).

A megújuló energiaforrások típusai:

1. Napenergia: A távlati energiaproblémák kezelésének egyik módja a nagy mennyiségben rendelkezésre álló napenergia kihasználása. Legkézenfekvőbb módja az Észak-Afrikában és a Közel-Keleten található sivatagos területek hasznosítása. A Föld sivatagjainak mindössze 4%-án kellene naperőműveket építeni ahhoz, hogy a világ teljes lakosságának elsődleges energiafogyasztását ki tudjuk elégíteni (Balog [2006]).
2. Szélerőenergia: Elsődleges felhasználási területe a villamosenergia előállítása, de jelentőségét csökkenti, hogy a világ villamosenergia termelésének mindössze 1 %-át teszi ki. Leszámítva a környezettudatosságot, a szélerőművek telepítése – főként a fejlődő országokban – komoly akadályokba ütközik. Az egyik legfőbb technikai probléma, a modern meteorológiai műszerek hiánya, ami nélkül lehetetlen a megfelelő szélerőenergia potenciállal rendelkező területek kiválasztása. A másik terület a nagy összegű pénzügyi források felkutatása, hiszen a magas bizonytalansági tényezők miatt a fejlődő országok csak komoly kockázati prémiumokkal juthatnak hitelhez és ezen ok miatt a magánbefektetőknek sem kínál kecsegtető portfóliót (Eerkens [2006], Van Kooten – Timilsina [2009]).

²⁶ A világ energiafogyasztása 1990 és 2008 között 40%-kal nőtt, ami kisebb mértékű mint a GDP növekedése, ám nagyobb ütemű, mint a lakosság növekedése (IRENA [2011]).

3. Vízenergia: Már 2000 évvel ezelőtt is használták vízenergiát a gabona őrlésére. Manapság a folyóvíz adta lehetőségeket használják ki leginkább, amely területen nagy teljesítményű kereskedelmi célú erőművek működnek. Másik területe a hullámok és tengeráramlások által generált energia. Várhatóan jelentéktelen marad, mivel nagyon alacsony határfokon működik, és ellentétben a folyóvíz által termelt energiával, ami 17%-ot tett ki az alternatív energiaforrások arányában, addig ez a szám a tengeráramlások esetében csak 0,05%. A harmadik területe az árapály, ami a tengervíz állandó időközönként történő emelkedése és süllyedése, a Nap és a Hold tömegvonzásának köszönhetően. Ám a magas beruházási költségek miatt nem valószínűsíthető a mihamarabbi elterjedése. Egyéb problémák is felfedezhetők ezen energiával kapcsolatban. Egyes előrejelzések szerint a Föld energiatermelésének maximum 4%-át képes fedezni, így nem lehetséges alternatíva az energiafüggetlenség csökkentésére (Haggett [2006]).
4. Biomassza: Gyulai [2007] szerint „*A biomassza biológiai eredetű szervesanyag-tömeg, a szárazföldön és vízben található élő és nemrég elhalt szervezetek (növények, állatok és mikroorganizmusok) testtömege, biotechnológiai iparok termékei és különböző transzformálók összes biológiai eredetű terméke, hulladéka és mellékterméke*”(Gyulai [2007] 15. o.). Gyulai [2007] megítélésében a mezőgazdasági eredetű energiaforrásokat 3 csoportba sorolhatjuk:
- Szilárd biomassza
 - Biogáz
 - Folyékony bioüzemanyagok, mint a biodízel, ami olajtartalmú növényekből készül és a bioetanol, aminek előállítása hasonlít az élelmiszeripari szesz előállításához.

Másrészről Heltai [2006] felhívta a figyelmet, hogy a biomassza előállításához egyre nagyobb földterületeket kell igénybe venni. Az energiacélú mezőgazdasági termelés megnő, ami globális élelmiszerhiányhoz vezethet. A nagymértékű biomassza használat a „szegény” országok kritikus helyzetére is rávilágít. Etiópia, Tanzánia, és Nepál energiaszükségletét 90%-ban biomasszából fedezi, de ez nem a nagymértékű környezettudatosságnak köszönhető, hanem a közművesítés hiánya miatt, a napi megélhetéshez főként fatüzelést használnak. Ez a probléma ma mintegy 1,5 milliárd embert érint, és

ha hamarosan nem történik pozitív irányú elmozdulás ez a szám 3 milliárdra is növekedhet (Stutz – Warf [2012]).

5. Geotermikus energia: A Föld belső hőjéből származó energia. Legnagyobb részben a felszín alatt található termásvíz formájában, de a vulkánok, meleg vizű források és a gejzírek energiája is ide sorolható. Az első geotermikus energiát hasznosító erőmű 1914-ben nyitotta meg kapuit Olaszországban. Mára már sok ország – ha csak kis mértékben is – használja ezt az energiaforrást. Másrészt világszinten az energiaszükséglet kevesebb, mint 0,5%-át állítják elő geotermikus energiával (Chamorro [2011], Stutz – Warf [2012]).

A kőolaj egy nem megújuló energiaforrás, így esetében – dacára a tartalékoknak, a fel nem tárt készleteknek és a nem konvencionális kőolajnak – elkerülhetetlen a kimerülés. Helyettesítésére reális alternatíva a szén és a földgáz, de ezek is kimerülnek egyszer, így a nagyobb potenciált a nukleáris energia és főként az alternatív energiaforrások jelenthetik. Másrészt ezek napjainkban még nagyon csekély arányban elégítik ki a világ energiaszükségletét, így elengedhetetlen a nagyobb összegű beruházások megvalósítása.

A következőkben áttérünk az Öböl-menti kisállamok gazdaságának és fejlődésének vizsgálatára. A legfontosabb tényező a kőolaj megjelenése és annak hatása a vizsgált országok életére, mind a gazdaságfejlesztés, mind a saját ellátás, mind a társadalmi fejlődés szempontjából. Dolgozatunk következő részében ezen tényezők változását fogjuk kiértékelni a kőolaj megjelenése után, támaszkodva a kapcsolódó szakirodalmakra, megvizsgálva a rendelkezésre álló gazdasági és intézményi indikátorokat és empirikusan elemezve a kőolaj szerepét az Öböl-menti kisállamokban, ezzel is alátámasztva, vagy megcáfolva az elméleti részben leírtakat.

3. A KŐOLAJ SZEREPE AZ ÖBÖL-MENTI KISÁLLAMOK ÉLETÉBEN

Az Öböl-menti kisállamok egyfelől sok dologban nagyon különböznek egymástól, de másfelől nagyon sok aspektusban hasonlóságot mutatnak. Az arab országok csoportosítását már több szempontból elvégezték, és akármelyik csoportosítást is nézzük Katart, Kuvaitot és az Egyesült Arab Emírségeket mindig ugyanabba a csoportba sorolják. Főként úgy jellemzik őket, mint „*tőkegazdag, egyoldalú gazdaságú olajexportáló országok*” (Rostoványi [1987] 265.o.). Vagyis a legfontosabb kapcsolat a vizsgált országok között a kőolaj léte. Ebből kifolyólag elsődleges célunk az, hogy elemezzük az OPEC Öböl-menti arab kisállamainak életében a kőolaj szerepét.

A fejezet első részében áttekintjük Katar, Kuvait, és az Emírségek legfontosabb jellemzőit. Kitérünk a kőolaj megjelenésére, szerepére az országok kereskedelmében. Áttekintjük az országok gazdasági és társadalmi fejlődését, ezzel megalapozva az empirikus vizsgálatot. Mi több, megemlítünk olyan tényezőket is, amelyek nagyban befolyásolhatják az olajból származó jövedelmek hatékony elosztását. Ilyenek a már az első fejezetben említett intézményrendszer, így megvizsgáljuk az országok politikai rendszerét és a vallás által befolyásolt jogrendszerét is. Mindemellett elemezzük az országok árfolyamrendszerét a már említett holland-kórral kapcsolatosan.

Az elemzésünket az alábbi három pont alapján fogjuk megtenni:

- A vizsgált országok általános jellemzői, kiemelve a politikai rendszer hatását a gazdaságra;
- A kőolaj gazdaságban, kereskedelemben és saját fogyasztásban betöltött szerepe;
- A kőolaj hatása a vizsgált országok társadalmi fejlődésére.

A szakirodalom és az indikátorok vizsgálata után a fejezet második felében áttérünk az empirikus vizsgálatra, ahol elemezzük, hogy az Öböl-menti kisállamok kőolajexportja milyen kapcsolatban van egyes gazdasági és intézményi indikátorokkal.

3.1. A vizsgált országok általános jellemzői, kiemelve a politikai rendszer hatását a gazdaságra

Ebben a részben felvázoljuk Katar, Kuvait és az Egyesült Arab Emírségek megalakulásának történetét, kitérve függetlenségük elérésére, az olaj megjelenésére és a hozzá kapcsolódó iparágak államosítására. Illetve rövid jellemzést adunk geográfiai adottságukról is. Az országokra vonatkozó főbb adatokat összefoglalva a fejezet végén lévő 3.

táblázat tartalmazza. Először az országokat külön-külön jellemezzük, majd következik az országok politikai rendszerének vizsgálata. Ezek között említjük majd az államformát, a szabadságjogok gyakorlásához való jogot, és a korrupciót.

Egyesült Arab Emírségek

Azon hét város területén, amelyből az Egyesült Arab Emírségek létrejött, már Kr. e. III. évezredben fontos kereskedelmi központok foglaltak helyet. Hatalmas hajóflottáikkal a kelet-afrikai és dél-ázsiai országokkal kereskedtek. A perzsa, görög, portugál fennhatóság után a területet az Ománi Szultánátus uralta, egészen a XVI. század közepéig, amikor is Anglia segítségével több sejkiség és emirátus válik ki, és 1820-ban brit nyomásra békét kötnek egymással (innen a Szerződéses Part vagy Szerződéses Omán elnevezés). London a teljes irányítást átvette az államok felett²⁷, ami az olajkitermelésre is kiterjedt, hiszen mind a kutatás mind a kitermelés joga az ő kezükben összpontosult. Nagy-Britannia 1968-ban megkezdte a brit csapatok kivonását a Perzsa-öbölből. Ezután a két Öböl-nagyhatalom, Szaúd-Arábia és Irán akarta az angol uralmat felváltani. Mivel a két nagyhatalom nem tudott megegyezni, így Abu Dhabi lépett először, és Dubaival uniós egyezményt írt alá, majd Dubaiban találkozott a hét sejk, valamint a katarai és a bahreini emír, és létrehozták az Egyesült Arab Emírségeket. Ugyanakkor a belső viszályok ahhoz vezettek, hogy 1971-ben a szövetséget Bahrein és Katar nem erősítette meg, így a mai napon 7 *sejkiség* (1. melléklet) *alkotja az Emírségeket*. Ezek a következők (Benke [1998]):

- 1) Abu Dhabi (67 340 km²);
- 2) Dubai (3 885 km²);
- 3) Sharjah (2 590 km²);
- 4) Ras-al-Khaimah (1 684 km²);
- 5) Fujairah (1 165 km²);
- 6) Umm-al-Quwain (777 km²);
- 7) Ajman (259 km²).

Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy az emírségek területére adott adatok csak becslések, pontos adatok nincsenek, mert a határai kirajzolatlanok, és a szomszédos államokkal állandóak a határviták (UAE Government [2012]).

Az öt legkisebb területű *sejkiség* a turizmusból szerzi főbb bevételeit, és a rossz minőségű föld ellenére főként a mezőgazdaságra támaszkodik (dohány, gyümölcs és

²⁷ Nem köthettek szerződést és nem kereskedhettek más országokkal, és angol beleegyezés nélkül más kormány képviselője nem tartózkodhatott az emírségek területén.

zöldségfélék). A hegyvidéki területeken ásványkincsek (márvány, réz, króm, ón, ólom, kén, vasérc) bányászatával foglalkoznak. Területeiken csak *elenyésző mennyiségű olaj* van.

Az Emírségek sejkései közül a legnagyobb területtel, illetve közigazgatási hatalommal *Abu Dhabi*²⁸ rendelkezik. Tengerpartja 550 km hosszú és csaknem 100 sziget tartozik hozzá. A gazdaságilag legfontosabb szigetek közé tartozik az olajban gazdag Dász-sziget, és a vasércben gazdag Dalmá-sziget. Az Emírségek területén *itt találtak először olajat* 1935-ben, de kereskedelmi *kitermelése* csak 1962-ben *kezdődött el* külföldi tulajdonú vállalatok vezetésével. Másrésről az 1980-as évek végén az ADNOC²⁹ részesedési aránya már elérte az 51%-ot a külföldi olajtársaságok tőkéjében. Területén két hatalmas olajfinomító működik az egyik Umm an-Nár szigetén, a másik Ruvászbán. A világvárossá fejlődött főváros Abu Dhabi nemcsak hatalmas sugárútjaival, palotáival, szállodáival, de sivatagi körülményekre nem emlékeztető fasoraival és parkjaival nyújt csodálatos látványt. Mezőgazdaságát tekintve az oázisokban³⁰ gyümölcsöt (datolyát, gránátalmát, dinnyét, almát) és zöldséget (burgonyát, paradicsomot) termesztene. A francia olajtársaság segítségével kialakított öntözéses gazdálkodás lehetővé teszi az évi 12 hónapon keresztül földművelést. (Benke [1998]).

A függetlenség elérésekor az Emírségek legfejlettebb területe, *pénzügyi és kereskedelmi központja Dubai*³¹ volt. Gazdaságának nagy része a kalózkereskedelem folytatásából, csempészetből adódott, illetve a jelentős hajóiparából. Már akkoriban a nemzetközi tranzitkereskedelem fő átrakodó helye volt, jelentős aranykereskedelemmel. Csak 1951-ben kezdődött el az olaj utáni kutatás, és a tényleges kitermelést csak 1969-ben kezdték meg. 1971-ben már 10 millió tonna olajat termeltek. Abu Dhabihoz hasonlóan Dubai is modern nagyváros modern épületekkel, luxushotelekkel. Másrésről a csillogás mellett De Rashid sejk az ipari beruházásokra ugyanakkora hangsúlyt helyezett. Megépítette Dzsabal Alit, a világ egyik legnagyobb mesterséges kikötőjét, mellette egy nagy gázipari központot és egy alumíniumüzemet. Rashid emír nagy álma volt Dubait a Közel-Kelet Hongkongjává tenni. Az új emír Mohammed bin Rashid apja nyomán halad, az ipari, a kereskedelmi és a mezőgazdasági beruházásokat helyezi a középpontba (Benke [1998]).

Elemzésünk további részében a hét sejkéset együtt kezeljük, ugyanis a sejkésekről külön-külön korlátozott számban állnak rendelkezésre statisztikai adatok. Ugyanakkor egyes

²⁸ A város nevének jelentése „öreg gazella”.

²⁹ Abu Dhabi National Oil Company = Abu Dhabi Nemzeti Olajvállalat

³⁰ Kettő legjelentősebb oázisa: a déli szaúdi határnál található Lívá-oázis, illetve ománi határnál található Al Ain város oázisa (Burajmi-oázis határon inneni része)

³¹ A sejkétség 1833-ban alakult, amikor 800 ember elszakadt Abu Dhabitól. Két vezetőjük közül az egyik Maktoum ibn Butí 1952-ben megalakította a még most is hatalmon lévő uralkodó Al-Maktoum dinasztiát.

esetekben elengedhetetlen lesz, hogy a két legnagyobb sejkiségre, Abu Dhabira és Dubaira külön is kitérjünk, ugyanis a két sejkiség nem feltétlenül követ azonos fejlődési pályát.

Katar

Katar a Perzsa-öböl egyetlen félszigete, partszakasza 200 km hosszan nyúlik az Öbölbe (2. melléklet). Katar története csak a XVIII. századtól kezdődött, amikor Kuvait egyik törzsének ága, az Al-Khalifa emigrál, és 1766-ban berendezkedik a területen. Katar mellett a bahreini területek fölött is hatalmat gyakorol, később az uralkodócsalád visszaszorul Bahreinbe és az Al-Thani dinasztia veszi át a hatalmat Katarban, amit ma is gyakorol a mostani emíren Hamad bin Khalifa Al Thanin keresztül. Ahogy az Egyesült Arab Emírségek tárgyalásánál már kitértünk rá, Katar is részese volt az 1968-as Egyesült Arab Emírségek Föderáció megalakulásának³², de 1971-ben tagságát nem hosszabbította meg, elnyerve ezzel függetlenségét. Területén a kőolaj története 1939-ben kezdődött a *katari olaj felfedezésével*. Ugyanakkor kitermelése csak 1949-ben indul el természetesen külföldi tőkével. De ma már a *teljes kőolajipar állami tulajdonban van*, melynek államosítása 1974-től 1977-ig ment végbe (Benke [1998]).

Kuvait

Az ország területén állandó emberi jelenlét csak a XVIII. századtól található, leszámítva a területéhez tartozó három nagyobb sziget egyikét Fajlakhát (3. melléklet), amely sumér és indiai kereskedők fontos elosztó központja volt már i. e. 2500-tól. Kuvait³³ virágzása a XVIII. század közepétől indul meg, mikor is a Brit Kelet-Indiai Társaság a dél-iraki városból, Bászrából áthelyezi székhelyét az országba, amelyet később is fenntart az ottomán hatóságokkal való összeütközés miatt. Kuvaitnak az 1961-ben elnyert függetlenségéhez rögzös út vezetett. Abdalláh sejk és az Ottomán Birodalom szerződészkötését követően a sejk teljes egészében elfogadja a Porta fennhatóságát az ország felett. A sejkiség feletti török uralom egészen az I. világháború kirobbanásáig tartott, amikor is – Törökország Anglia³⁴ elleni hadba lépését követően – brit csapatok szálltak partra Kuvaitban, és 1914. november 3-án kijelentették, hogy Kuvait független állam brit protektorátus alatt. A háború után Anglia rendezte a határviták körüli problémát Szaúd-Arábiával és Irakkal szemben. Ugyanakkor Irak

³² Ekkoriban még brit uralom alatt, amit a Manamában székelő Sir Crawford felügyelt.

³³ Az ország elnevezése a „kut (erődítmény)” szó kicsinyítő képzős alakjából ered, mindazonáltal a Kuvait elnevezést mindössze 250 éve használják, ezt megelőzően az Öböl egész partja egészen Ománig a Bahrain nevet viselte.

³⁴ Anglia már 1899-ben szerződést kötött a sejkkal, – Németország és Oroszország kuvaiti kikötő utáni érdeklődése miatt – melynek értelmében nem engednek külföldit az ország területére Ófelsége egyetértése nélkül. Mindezért cserébe a brittek vállalták, hogy megvédik az emirátust a külföldi támadásoktól.

nem mondott le végleg a kuvaiti területekről, amit a későbbi – olaj miatti – offenzíva is mutat (Öböl-háború). Kuvait első kőolajmezőjét 1938-ban fedezték fel. A kitermelés természetesen itt is külföldi tőkével indult a Kuvaiti Olajvállalaton keresztül (KOC). Ugyanakkor 1960-ban teljes kuvaiti tőkével megalakult a KNPC³⁵, majd az 1970-es évek folyamán a többi olajtársaság nacionalizálása is megtörtént. Az *1980-ban* elfogadott dekrétummal pedig az *olajszektorhoz tartozó összes tevékenységet államosították* (Benke [1998]).

Az országok rövid áttekintése után térjünk át a politikai rendszer vizsgálatára. Ennek elemzését azért tartjuk fontosnak, mert az ország politikai rendszere, a korrupció, a jogrendszer nagyban befolyásolja a vállalkozói környezetet és ezen keresztül a külföldi tőke beáramlását, ugyanis nem mindegy, hogy milyen kockázati tényezők mentén fektetjük be pénzünket. Továbbá, ahogy említettük az elméleti áttekintés során, a természeti erőforrás megléte a korrupció melegágya is lehet.

A *politikai rendszert* tekintve a vizsgált országok nemcsak hasonlóságot, hanem különbségeket is mutatnak. Mindhárom ország államformája monarchia, de míg Kuvait alkotmányos monarchia, addig Katar abszolút monarchia, az Egyesült Arab Emírségek pedig föderatív abszolút monarchia. Az országok élén az emír áll, aki birtokolja a végrehajtó hatalmat, és Kuvait kivételével a törvényhozó hatalmat is, habár az is a királyi család felügyelete alatt áll. A kormány tagjait, azaz a minisztereket az emír nevezi ki, általában a család tagjai közül. Az Emírségek esetében a 7 sejk alkotta Legfelsőbb Tanácsnak van legnagyobb jogköre. A Tanácsot, így az Emírségeket is Abu Dhabi sejkje irányítja, helyettese pedig Dubai sejkje, ebből következőleg nélkülük semmilyen döntést nem lehet hozni vétőjoguk miatt (Benke [1998]).

A Freedom House [2012] minden évben közzéteszi elemzését a *szabadságjogok gyakorlásáról*³⁶ a világ országaiban. A vizsgált országok tekintetében – lásd 3. táblázat – az *Emírségekben és Katarban teljes mértékben korlátozottak a szabadságjogok*, hiszen mindent az emír és családja irányít, nincsenek pártok, a bírói hatalom elviekben független, de nagy a végrehajtó hatalom befolyása. *Kuvait* már csak *részben számít korlátozottnak*, ugyanis a politikai jogokat tekintve kedvezőbb értékelést ért el, köszönhetően valószínűleg annak, hogy az Öböl-menti arab kisállamok tekintetében itt a legnyitottabb a politikai élet, hiszen van

³⁵ Kuwait National Petroleum Company

³⁶ Két szemszögből folyik az elemzés, az egyik a politikai szabadságjogok (magába foglalja a választási rendszert, a pártalapítás lehetőségét, a kormány szerepét, a korrupciót), a másik a polgári szabadságjogok (mint a gyülekezési jog, a szólásszabadság, az egyéni szabadságjogok és a jogrendszer). Az értékelés egy 1-7-ig terjedő skálán történik, ahol a 1 jelenti a teljes szabadságot, vagyis a demokráciát.

választott törvényhozás és az ellenzék szabadon bírálhatja a rendszert. Ugyanakkor, ha a korrupciós indexet nézzük meg, ahol a nulla jelenti a teljesen korrupt vezetést és a tízes a korrupciótól mentességet, akkor láthatjuk, hogy Kuvait kifejezetten rossz eredményt ért el, míg az Emírségek és Katar a vizsgált 183 ország közül a legjobb eredményt elért 30 ország között foglal helyet (Transparency International [2011]). Ezen eredmények azért fontosak, mert, mint arra már az első fejezetben kitértünk, *a korrupció és a rossz intézményrendszer erős gátja lehet az olajpénzek hatékony felhasználásának.*

3. táblázat A vizsgált országok általános jellemzői

Adatok	<i>Egyesült Arab Emírségek</i>	<i>Katar</i>	<i>Kuvait</i>
Területe (km²)	77.700	11.400	17.818
Lakossága (fő)	7.890.900	1.800.000	2.818.000
Függetlenség éve	1971	1971	1961
Főváros	Abu Dhabi	Doha	Kuvaitváros
Államforma	föderatív abszolút monarchia	abszolút monarchia	alkotmányos monarchia
A szabadságjogok gyakorlása	teljesen korlátozott	teljesen korlátozott	részben korlátozott
- politikai jogok	6	6	4
- polgári szabadságjogok	6	5	5
Korrupciós index	6,8	7,2	4,6
Uralkodó sejk neve	Khalifa bin Zayed	Hamad bin Khalifa al Thani	Sabah al-Ahmad al-Jaber al-Sabah
Olajkitermelés kezdete	1960-as évek	1949	1938

Megjegyzés: A lakosságszám 2011-es becslés. Illetve az Egyesült Arab Emírségeknél az olajkitermelés kezdeténél nincs pontos évszám megadva, ugyanis a különböző sejkségekben eltérő időpontokban kezdték meg a kőolaj kitermelését.

Forrás: UNCTAD [2011], Benke [1998], UAE Government [2012], Transparency International [2011], Freedom House [2012] alapján saját szerkesztés

A vizsgált országok mindegyikének életét erősen befolyásolja a vallás, vagyis az iszlám. A vallás egyrészt konfliktusok okozója az iszlám különböző ágainak folytonos ellenségeskedése miatt, másrészt az országok gazdasága szempontjából meghatározó jogrendszert befolyásolja. Az iszlám jelentése „meghajolni Allah akarata előtt”. Legfontosabb elve a saíra vagyis az ösvény, ami az Isten által rendelt teljes életutat jelenti. Mindenkinek, aki az iszlám vallást követi, életét a hagyományos erkölcsi elvek szerint kell élnie (Sasson [2004]). Az iszlám³⁷ tanításait főként a tradicionális elemekre épülő magánjogrendszerbe

³⁷ A dolgozatban nem foglalkozunk részletesebben az iszlámmal, ugyanis a dolgozatnak nem célja a vallás bemutatása, csak olyan mértékig, amennyire befolyásolhatja az országok üzleti környezetét.

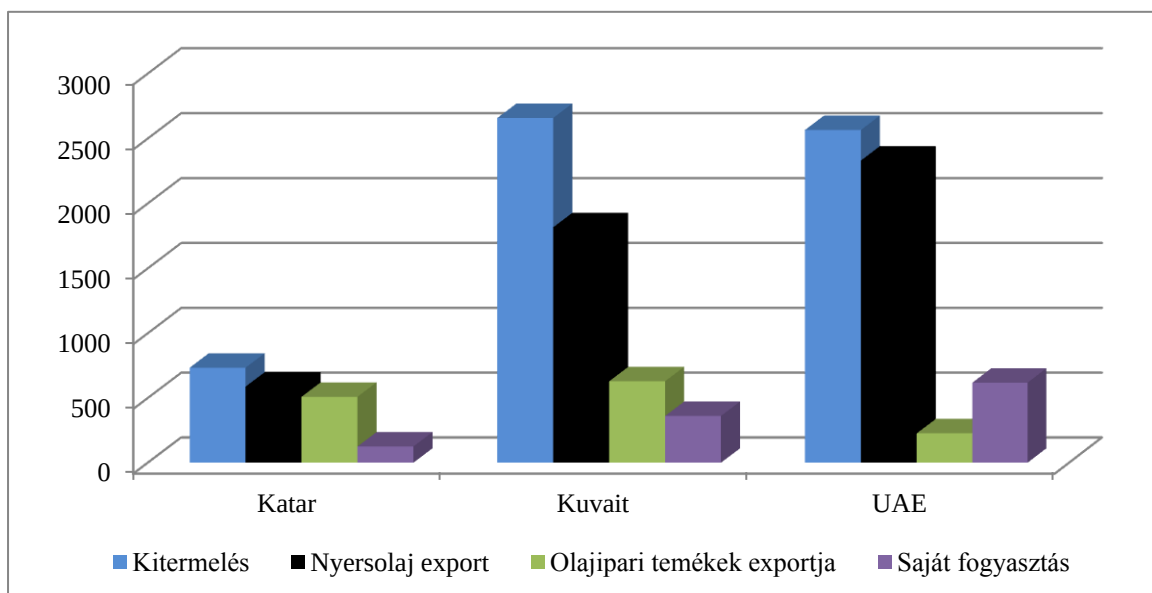
alkalmazzák, míg a gazdaságot és a vállalkozásokat szabályozó kereskedelmi jog esetében már látszanak a nyugatias modernizmus elemei.

Mint láthatjuk, az Öböl-menti kisállamok esetében a hatalom főként a királyi család kezében összpontosul, vagyis ők döntenek az országot érintő minden fontos ügyben. Ennek következtében az olajkitermelést is a kezükben tartják, így az olajpénzek gazdaság és társadalom számára produktív felhasználásáról is ők jogosultak dönteni. Ezért az ország fejlődése is nekik köszönhető, annak elmaradásáért pedig ők okolhatók. Ennek fényében a következőkben megvizsgáljuk, hogy a kőolaj megjelenése miként hatott az országok gazdasági fejlődésére, hogyan alakította a külkereskedelmet és milyen szerepet tölt be a saját fogyasztás biztosításában.

3.2. A kőolaj kereskedelemben, gazdaságban és saját fogyasztásban betöltött szerepe

A kőolaj jelenlétének hatását egy ország életére két oldalról közelíthetjük meg. Egyrészt az adott ország saját felhasználása az energiahordozóból, másrészt a kőolaj pozitív – és rosszabb esetben negatív – hatása az ország gazdasági helyzetére. A következőkben áttekintjük a kőolaj szerepét Katarban, Kuvaitban és az Egyesült Arab Emírségekben, hangsúlyt helyezve a kőolaj saját fogyasztásban betöltött szerepére, majd kiemelve a kereskedelemben és a gazdaság fejlődésében játszott szerepét.

A kőolajat, mint energiaforrást nagyon sok területen alkalmazzák. Így a vizsgált országok szempontjából – a saját fogyasztást tekintve – nélkülözhetetlen ásványkincs a kőolaj. A három ország tekintetében a *legnagyobb olajtól való függés a közlekedésben van*, ugyanis a közlekedésüket 100 százalékban kőolajból fedezik. A másik fontos terület a villamosenergia előállítása, ahol Kuvait függése mondható erősnek, hiszen ezen energia előállítására több mint 70 százalékban kőolajat használ (IEA [2009]). Ugyanakkor a vizsgált országok a saját ellátást tekintve kedvező helyzetben vannak, hiszen kitermelésük meghaladja fogyasztásukat (5. ábra), így egyik ország sem importál – még csekély mértékben sem – kőolajat (OPEC [2012b]). *Tartalékaik mértéke magasnak mondható*, főként abból a szempontból megközelítve, hogy kis alapterületű országokról beszélünk. 2011-es adatokat tekintve Katar részesedése a világ konvencionális kőolajtartalékából 1,5%, az Emírségeké 5,9%, míg Kuvait részesedése 6,1% (British Petroleum [2012]). Mi több, Kuvait területén található a világ második legnagyobb olajmezője, a Burgan-olajmező, amely tartalékainak 85 százalékát rejt (Benke [1998]).



5. ábra A kőolaj kitermelése, kereskedelme és fogyasztása a vizsgált országokban 2011-ben (ezer hordóban, naponta)

Forrás: OPEC [2012b] adatai alapján saját szerkesztés

Ahogy azt a fejezet elején említettük az arab országok csoportosítása során az Öböl-menti kisállamokat úgy jellemzik, mint egyoldalú olajexportáló országok. Így a következőkben a kőolaj szerepét tekintjük át az exportban és az országok kereskedelmében. Láthatjuk, hogy 2011-ben a három országot tekintve *Kuvait* esetében a *teljes export 93,5 százaléka kőolaj* volt és az exportkoncentrációs index is magasnak mondható, ami mutatja, hogy kivitele erősen koncentrálódik egy termékre, ami esetünkben a kőolaj (4. táblázat). Viszont, ha *Katart és az Egyesült Arab Emírségeket* tekintjük, a *kőolaj aránya* a teljes exportban *nem éri el az 50 százalékot sem*. Így a kőolaj alacsonyabb részesedése és az exportkoncentrációs index értéke mutatja, hogy *Katar és az Emírségek sokkal diverzifikáltabb kivitelét tekintve*, mint *Kuvait* (4. táblázat). Másrészt, ha a kőolaj exportját elemezzük muszáj különbséget tennünk a nyersolaj exportja és az olajipari termékek exportja között. A 2011-es adatok alapján észrevehetjük, hogy még *Katar* tekintetében elenyésző a különbség, addig *Kuvaitnál* majdnem háromszorosa a nyersolaj export az olajipari termékek exportjának, míg az *Emírségek* esetében a nyersolaj export több mint tízszeres többletben van (5. ábra).

4. táblázat A vizsgált országok kereskedelmét jellemző mutatók 2011-ben

Mutatók	Egyesült Arab Emírségek	Katar	Kuvait
GDP/fő (folyó árak \$-ban)	45.639	92.965	62.665
Export (millió \$-ban)	252.556	107.095	103.490
- ebből kőolaj	104.543	44.751	96.724
- a kőolaj aránya a teljes exportban	41,4 %	41,7 %	93,5 %
Exportkoncentrációs index	0,420	0,473	0,735
Import (millió \$-ban)	210.945	25.672	25.267
Folyó fizetési mérleg (millió \$-ban)	+33.308	+53.573	+73.870
Valutaárfolyam (=1\$)	3,672 AED	3,640 QAR	0,276 KWD

Forrás: OPEC [2012b] és UNCTAD [2011] adatai alapján saját szerkesztés

Ennek tükrében vizsgáljuk meg a szénhidrogénipart és a kőolajhoz kapcsolódó infrastruktúra fejlődését. Hasonlóan a kőolaj kitermeléséhez a hozzá kapcsolódó feldolgozó iparok kiépítése is külföldi tőkével kezdődött meg. A kőolaj előtti időket tekintve Katar, Kuvait és az Emírségek is az arab világ legelmaradottabb régiói közé tartoztak, de az olaj felfedezése óta gazdasági fejlődésük töretlen. A XXI. században a GDP növekedés tekintetében csak a 2009-es év számított kedvezőtlennek, a 2008-as válság utóhatásaként. Másrésről, ha a 2011-es adatokat nézzük az *1 főre eső GDP* tekintetében (4. táblázat) a világ élmezőnyébe tartoznak. A világ országait felsorakoztató listában az *Emírségek a 18. helyet*, még *Kuvait az 5. helyet* foglalja el. A legkiemelkedőbb eredményt pedig *Katar* mutatja, hiszen Luxemburg és Norvégia után a *3. helyen* található (UNCTAD [2011]). Visszatérve a kőolajat feldolgozó iparágak fejlődésére, azt láthatjuk, hogy még a kitermelő kutak száma növekszik, addig – az Emírségeket kivéve – az olajipari termékek mennyisége csökkent 2011-ben az előző évhez viszonyítva. Kuvaitot nézve ez a csökkenés eléri a 10%-ot, pedig kőolaj kitermelése folyamatosan nő. Katar tekintetében a csökkenés 4,5%-ra tehető, ugyanakkor nemcsak az olajipari termékek előállítása csökken, hanem a kőolaj exportja is. Így már most megfigyelhető egy súlyponteltolódás a kőolajról a földgáz kivitелére, ami nemcsak Katarra jellemző, hanem az OPEC egészére is. Az Emírségek esetében a nyersolaj export növekedése mellett az olajipari termékek exportja is nőtt 25%-kal, ami főként a benzin és a kerozin növekvő előállításának köszönhető (OPEC [2012b]).

Az export partnereket tekintve kimagaslanak az ázsiai országok. Katar nyersolaj exportjának 99%-a, Kuvaitnál a 83%-a még az Emírségeknél a nyersolaj export 95%-a áramlik az ázsiai országokba. A finomított olajipari termékek exportjánál is Ázsia a legfőbb

partner (Kuvait 91%, Katar 85%), kivéve az Emírségeket, ugyanis az export 61%-a a Közel-Kelet országaiba irányul (OPEC [2012b]).

A kereskedelem másik fontos mutatója a folyó fizetési mérleg egyenlege, ami mindhárom országnál pozitív, vagyis az export értéke meghaladta az import értékét (4. táblázat). Az aktívum már tendenciának mondható, hiszen a XXI. századot tekintve, mindhárom ország esetében, a folyó fizetési mérleg minden évben exporttöbbletet mutatott (UNCTAD [2011]).

Ha már a kőolaj gazdaságra gyakorolt hatásáról beszélünk, akkor meg kell vizsgálnunk az országokban fennálló árfolyamrendszert is, ugyanis – ahogy az 1. fejezetben említettük – a túlzott erőforrás-export megnövelheti a hazai valuták mennyiségét, túlértékelte a hazai valutát. Mindemellett az olajárak növekedése is pozitív korrelációt mutat a valutaárfolyamok változásával (Al-Mulali – Che Sab [2010], Al-Mulali [2010]). Ennek elkerülése érdekében az országoknak kiigazítható fix árfolyamrendszert kellene bevezetni. Az Emírségek és Katar már fix árfolyamrendszert használ, a dollárral szemben határozták meg a hivatalos árfolyamokat. Így nincsenek kitéve a külső hatásoknak az árfolyamváltozást illetően. Ezzel szemben Kuvait egy valutakosárhoz (japán jen, euró, dollár és angol font) rögzítette árfolyamát, így nem teljesen fix az árfolyamrendszere, amit mutat az is, hogy az utóbbi 3 évben, ha csak kis mértékben is, de erősödött a hazai valuta (OPEC [2012b]).

A következő részben áttérünk annak elemzésére, hogy a hatalmas kőolajvagyon hogyan hatott a társadalom fejlődésére. Vizsgálatunk során kitérünk az oktatás és az egészségügy helyzetére, a munkaerőpiac összetételére és a nők helyzetére, ami mindig egy kardinális kérdés, ha az arab térségről beszélünk.

3.3. A kőolaj hatása a társadalmi fejlődésre

Az Öböl-menti kisállamok egyik fő célja a „jóléti állam” kialakítása, ugyanis az olaj előtti időkben az arab világ legszegényebb és legrosszabb szociális mutatókkal rendelkező országai közé tartoztak. Így az utóbbi évtizedekben *jelentős fejlődés* következett be mind az *oktatás*, mind az *egészségügy területén*, mindemellett az *állampolgárok életszínvonala is jelentős javulást mutat*. Ugyanakkor a pozitív eredmények mellett ezen országok még ma is *számos problémával* néznek szembe. Ezek között említhetjük a *lakosságszám drasztikus növekedését*, a *bevándorlók nagyarányú beáramlását* és a *nemek közötti egyenlőtlenséget* is.

Egy ország társadalmi fejlettségének, az állampolgárok életszínvonalának mérésére kiváló indikátor a *Humán Fejlettségi Mutató* (HDI). A mutató 0-1-ig terjedő skálán vehet fel értékeket, ahol a 1-es jelenti a maximális fejlettséget. A mutató értékét az ország oktatási, egészségügyi és jövedelmi helyzete határozza meg (UNCTAD [2011]). A 187 országot felsorakoztató listában az elért eredmények tekintetében (5. táblázat) mindhárom ország magas fejlettséget mutat, mi több, Katar a 37. helyével és az *Emírségek* a 30. helyével a *kimagaslóan fejlett országok* között foglal helyet, így természetesen az arab régiót tekintve magasan az átlag feletti fejlettséget érték el.

Mint láthatjuk, mindhárom ország a jövedelmi index tekintetében érte el a legkedvezőbb eredményt, köszönhetően magas GDP és GNI értéküknek. Az egészségügy tekintetében is magas a mutató értéke, ahol olyan tényezőket vizsgálnak, mint a gyermekhalandóság vagy a születéskor várható élettartam. Másfelől a mutató értéke magába foglalja, hogy a GDP arányában mennyit költenek egészségügyi ellátásra. Ez az Öböl-menti kisállamok esetében 1,7-2,9% között van, ami az alacsony humán fejlettségű országokra jellemző. Másrészt, ha az egészségügyi ellátáshoz való hozzájutást nézzük, az Kuvaitban és Katarban is eléri a 100%-ot és az Emírségekben is 98% (Világbank [2011]).

A három ország tekintetében az oktatási index értéke a legkedvezőtlenebb, persze hozzá kell tennünk, hogy a mutató csak az iskolában elöltött évek számát veszi számításba, ami nem elegendő, hogy megítéljük egy ország humán tőke helyzetét. Ugyanis már komoly előrelépések történetek az oktatás területén is, hiszen mind Katarban, mind Kuvaitban az állam magas támogatásokkal ösztönzi a fiatalokat az egyetemi tanulmányok folytatására, továbbá Kuvait már 1976-ban létrehozott három milliárd kezdőtőkével egy *Jövő Generációkért Alapot*, amihez minden évben az olajjövedelmek 10 %-át hozzáteszik (Benke [1998]). A kuvaiti kormány az oktatáshoz kapcsolódóan minden költséget fedez, a könyvektől kezdve az utazáson át egészen az orvosi ellátásig. Mindazonáltal az iskolai évek alatt nincsen meg az a húzóerő, ami arra ösztönzi a diákokat, hogy keményebben tanuljanak a jobb munkahely elérése céljából, ugyanis az állam minden kuvaiti állampolgár részére biztosítja a munkalehetőséget az iskola befejezése után (Political Risk Yearbook [2011a]). A katari oktatási rendszer sem működik még tökéletesen, gondolunk itt főként az egyetemi oktatásra. Így Katar a nyugati egyetemek segítségével belekezdett egy program megvalósításába, amelynek célja a szorosabb kapcsolat kiépítése az egyetem és a magánszektor között, és a hiányszakmának számító tudósok és mérnökök képzése (Shachmurove [2009]).

5. táblázat A vizsgált országok társadalmi fejlettségének indikátorai 2011-ben

Mutatók	Egyesült Arab Emírségek	Katar	Kuvait
Lakosság (fő)	7.890.900	1.800.000	2.818.000
Munkaerő (fő)	5.183.000	1.398.000	1.398.000
- ebből nő	14,85 %	12,2 %	23,94 %
Nemek közötti egyenlőtlenség	0,234	0,549	0,229
HDI	0,846	0,831	0,760
- Egészségügyi index	0,892	0,921	0,861
- Oktatási index	0,741	0,623	0,577
- Jövedelemi index	0,916	1,000	0,884

Forrás: UNCTAD [2011] és UNDP [2011] adatai alapján saját szerkesztés

A vizsgált országokat tekintve a lakosságszám drasztikus növekedése látható, ami két okból is hátrányt jelenthet. Egyrészt nagymértékben nő a lakosság energiaigénye, másrészt ez a növekedés a magas bevándorlásnak köszönhető, ami számos probléma forrása lehet, mivel a bevándorlókat sokszor nem illetik meg azok a jogok, mint az állampolgárokat. Természetesen a bevándorlók dolgozni érkeznek ezen országokba, így a munkapiacon is túlsúlyban vannak.

Kuvait esetében a teljes lakosság alig több mint 30%-a kuvaiti állampolgár. A munkaerő tekintetében a külföldiek aránya eléri a 85%-ot, akik főként a magánszektorban dolgoznak, amely szektor a kuvaiti állampolgároknak mindössze 5%-át foglalkoztatja. Így az állampolgárok – a garantált munkahely miatt – nagyrészt a közszférában dolgoznak. A munkakörök tekintetében a vezető beosztásokat főként az állampolgárok és a magánszféra esetében az OECD országokból érkező külföldiek töltik be. Míg az alacsonyabb fizetésű állásokban főként más közel-keleti országból, Dél-Ázsiából, vagy a Fülöp-szigetetről érkező vendégmunkásokat foglalkoztatnak. Másrészt egy komoly problémával is szembe kell néznie az országnak, ugyanis az oktatás fejlődésének következtében és a növekvő munkaerő kínálat miatt a közszféra telítődést mutat, így gyorsan növekedhet a munkanélküliség. Ennek elkerülése érdekében az állam olyan támogatási rendszert vezetett be, amellyel ösztönzi az állampolgárok alkalmazását a magánszférában is (Political Risk Yearbook [2011a]).

Az Egyesült Arab Emírségekben a lakosság mindössze 20%-a hazai állampolgár. A bevándorlók többsége Dél-Ázsiából és az arab térségből érkező férfi, akik a foglalkoztatottak 80%-át teszik ki, sőt ez a szám a magánszektorban meghaladja a 98%-ot. Ennek következtében Kuvaithez hasonlóan az állam itt is támogatja az állampolgárok foglalkoztatását, méghozzá úgy, hogy a gazdaság egyes szektoraiban meghatároz kvótákat, amelyeknek megfelelően kell kialakítani az állampolgárok és külföldiek arányát a munkavállalókon belül (Political Risk Yearbook [2011b], IHS Global [2012a]).

A már említett két országhoz hasonlóan Katarban is hasonló a helyzet, ugyanis gyors népességnövekedését főként a bevándorlás növekedése okozza, továbbá a magánszektorban főként külföldieket foglalkoztatnak, így az állam ösztönzi az állampolgárok foglalkoztatását a külföldiek helyett (IHS Global [2012b]).

A bevándorlók mellett mind a társadalomban, mind a munkaerőpiacon vitatott a nők helyzete, ugyanis a tradicionális iszlám nézetek kevesebb jogot biztosítanak a nőknek. Ilyenek a kötelező fátyolviselés, egyes arab országokban nem vezethetnek autót, vagy egyáltalán nem is dolgozhatnak. A nemek közötti joggyakorlás különbözőségére jó mutató a *Nemek közötti egyenlőtlenség index*³⁸, ami 0-1-ig terjedő skálán vehet fel értékeket, és a nulla jelenti a teljes egyenlőséget. Kuvait és az Emírségek esetében a mutató értéke kedvező (5. táblázat), ami főként a jó egészségügyi ellátásnak köszönhető, és annak, hogy ezen országokban a nők részt vehetnek a parlament munkájában. Katar esetében a mutató meglehetősen magas, ami az alacsony fejlettségű országokra jellemző. Ennek oka lehet, hogy nők nem vehetnek részt a parlament munkájában, továbbá a három ország közül Katarban legalacsonyabb a dolgozó nők aránya. Ha megnézzük a teljes munkaerőből a nők arányát a legmagasabb értéket mutató Kuvait, a maga 23,94%-os értékével is alacsonynak mondható, hiszen a fejlett nyugati országoknál ez a szám 45 és 50% között mozog (UNCTAD [2011]). Mindazonáltal figyelembe kell vennünk, hogy a teljes munkaerő nagy része azért férfi, mivel a munkaerő nagy részét a bevándorlók teszik ki, akik nagy százalékban férfiak.

Összegezve mondhatjuk, hogy a vizsgált országok életének meghatározó jelensége az olaj léte. Ugyanis az olajnak köszönhetően kapcsolódtak be a világkereskedelembé, tettek szert hatalmas olajvagyonra, amely társadalmi fejlődésre ható pozitív eredményeket is produkált, főként az oktatás és az egészségügy fejlesztése területén. Azonban a vizsgált adatok azt mutatják (különösen a kereskedelem vonatkozásában), hogy a kőolajra való utaltság a három országban különböző.

A következőkben áttérünk a kőolaj szerepének empirikus vizsgálatára Katar, Kuvait és az Egyesült Arab Emírségek életében, amely alátámasztásként szolgálhat az elméleti bevezetés eredményeihez kapcsolódóan és megadhatja az alapot a kőolaj utáni idők fejlesztési lehetőségeit illetően.

³⁸ A mutató olyan tényezőket tartalmaz, mint a nők aránya a munkaerőpiacon, az alapfoknál magasabb iskolai képzésben való részvételük, a szüléshez kapcsolódó egészségügyi ellátás és a nők által elfoglalt parlamenti helyek száma (UNDP [2011]).

3.4. A kőolaj hatásának empirikus vizsgálata

Az Öböl-menti kisállamok kőolaj szektorához kapcsolódóan az elmúlt időszakban számos leíró jellegű és empirikus vizsgálattal is alátámasztott tanulmány született. Ugyanakkor a széleskörű – persze nem teljes – szakirodalmi áttekintés során nem találtunk olyan tanulmányt, amely a kőolajexport kapcsolatát vizsgálta más gazdasági és intézményi indikátorok alakulásával, holott a *kőolajexportból származó bevétel jelentős pénzügyi forrásnak minősül* a kőolajexportőr országokban. Ebből következően e dolgozat az így kialakult ürt szándékozik betölteni, mely későbbi vizsgálatok alapját is képezheti. Az empirikus elemzés során arra keressük a választ, hogy *az Öböl-menti kisállamok kőolajexportja milyen kapcsolatban van egyes gazdasági és intézményi indikátorokkal*, ezzel igazolva vagy megcáfolva az elméleti részben elhangzottakat, illetve megalapozva a lehetséges követendő utakat a kőolaj kimerülése után.

A fejezet a vizsgálat során felmerült kérdések és problémák ismertetésével indul. Utána a vizsgálatba bevont mutatók ismertetését tesszük meg, továbbá meghatározzuk a vizsgálat során használt módszertant. A fejezet végén pedig elemezzük a kapott eredményeket.

3.4.1. A vizsgálatot nehezítő problémák és kezelésük

Az empirikus vizsgálat felépítése során több kérdést kellett átgondolnunk. Természetesen ez nem az alapsokaság meghatározásánál merült fel, hiszen egyértelmű volt, hogy Katar, Kuvait és az Egyesült Arab Emírségek lesznek a vizsgálandó országok. Elsődleges célunk az volt, hogy a dolgozat Öböl-menti kisállamokat jellemző elméleti részéhez (3. fejezet) hasonlóan három csoportosítás mentén vizsgálódunk. Ezek a következők:

1. a kőolaj hatása a kereskedelemre és a gazdaságra;
2. az országok politikai berendezkedésének vizsgálata intézményi indikátorok elemzésével;
3. a társadalmi fejlődés jellemzése.

Azonban az elemzés felépítése során több esetben problémával szembesültünk. Egyrészt az adatok rendelkezésre állását illetően, másrészt az időszakot tekintve. Az elsődleges cél az volt, hogy a mutatók változását az elmúlt 20 évet (1992-2011) elemezve vezessük végig. Ugyanakkor mivel ilyen hosszú időtávra adatokat csak az UNCTAD [2011] adatbázisában találtunk, ezért ezt az időintervallumot csak a gazdasági indikátorok jellemzésénél

használhattuk. A politikai rendszert jellemző intézményi indikátoroknál kénytelenek voltunk rövidebb időtávot választani vizsgálatunk időszakának. Ez főként annak volt köszönhető, hogy a Transparency International [2011] korrupciós indexre vonatkozó adatai a teljes 20 évre hiányosak voltak, és a gazdasági szabadságra sem találtunk adatokat a Heritage [2012] honlapján 1992-től. Így a politikai rendszerhez kapcsolódó indikátorok jellemzését 2003 és 2011 közötti időszakra tettük meg.

A legnagyobb gondot a társadalmi fejlettséget jellemző indikátorok kiválasztása jelentette: nem csak az időszakkal volt probléma, hanem szinte egyik mutató esetében sem állt rendelkezésre adat az Öböl-menti kisállamokra vonatkozóan sem az általunk áttekintett, legbővebbnek tekinthető World Development Indicators adatbázisban, sem pedig az ENSZ statisztikai adatbázisában. Többféle kísérletet tettünk, így a Gini-együttható mellett a szegénységi mutatókat is áttekintettük, de egyik esetben sem találtunk elérhető adatokat. Ennek következtében úgy döntöttünk, hogy a társadalmi fejlettség mutatóit ki kell hagynunk a vizsgálatból. Pedig elengedhetetlen lett volna az országokon belüli jövedelemegyenlőtlenség vizsgálata, hogy képet kapjunk a kőolaj értékesítéséből származó pénzek egyenlő vagy egyenlőtlen elosztásáról.

A fent leírtakból következően *1992 és 2011 közötti időszakban vizsgáljuk a gazdasági mutatókat, továbbá 2003 és 2011 közötti időszakban a politikai rendszer jellemzéséhez kapcsolódó indikátorokat.* Mindezek mellett a politikai rendszert jellemző mutatók esetében valószínűsíthető, hogy az adott évi kőolajexport csak a következő évi korrupció vagy szabadságjogok változásában fog megmutatkozni, így a vizsgált intézményi indikátorok esetében az *egy évvel elcsúsztatott* eredményeket is megvizsgáljuk, vagyis például a 2010-es kőolajexporthoz a 2011-es korrupciós indexet rendeljük.

3.4.2. A vizsgált mutatók és adatok

Mivel vizsgálatunk során a kőolaj, azon belül is a kőolaj exportjának hatását vizsgáljuk az országok életére, így a vizsgálat során igyekeztünk olyan mutatókat figyelembe venni, amelyek az olajexporttal – mit az olajbevételek proxy mutatója – szoros kapcsolatban lehetnek (ehhez adott segítséget az eddig fejezetek elméleti áttekintése). Ezek alapján nyolc gazdasági és intézményi indikátor vizsgálata mellett döntöttünk az Öböl-menti kisállamokra vonatkozóan:

- 1) *Az egy főre eső GDP*: A gyakorlatban ezt a mutatót használják, ha az országok gazdasági fejlettségét szeretnék szemléltetni. Elemzésünk során azt vizsgáljuk, hogy a kőolajexport milyen kapcsolatot mutat az országok ezen mutatójának

változásával. Ugyan az export része a GDP-nek, azonban a kereskedelmet becsülni próbáló gravitációs modellek is előszeretettel használják független változóként az egy főre eső GDP-t a jövedelmi szint proxy mutatójaként³⁹.

- 2) Az egy főre eső GDP kőolajexport nélkül: A vizsgálatba egy saját számítású mutatót is bevettünk, ami az egy főre eső GDP az olajexport nélkül. A számítás során a GDP értékéből levontuk az olajexport értékét, és ezt vetítettük egy főre. Ez ugyan egyszerű számítási mód, azonban a mutató vizsgálatával választ kaphatunk arra, hogy a kőolajexport nélkül is hasonló képet mutat-e a GDP/fő és a kőolajexport kapcsolata.
- 3) Kifelé irányuló FDI: Egy nagymértékben olajra támaszkodó ország számára a külföldi működőtőke befektetések jelenthetik az ország gazdasági diverzifikációját. A mutatóval azt akarjuk kimutatni, hogy az olajexportból származó jövedelmek felhasználása milyen arányban járulhat hozzá a külföldi működőtőke befektetésekhez, és ezzel az ország bevételforrásainak sokszínűbbé tételéhez.
- 4) A vizsgált országba irányuló FDI: A mutatóval arra keressük a választ, hogy a külföldiek Katarba, Kuvaitba és az Egyesült Arab Emírségekbe irányuló működőtőke befektetése milyen mértékben van kapcsolatban az olajexport változásával. Az indikátor azt mutathatja meg, hogy a kőolajexport változásával összefüggésben lehet-e a szénhidrogén szektorba befektetők mértéke. Azonban az elemzés során figyelembe kell majd venni, hogy a beáramló FDI szektorális arányáról nem találtunk adatot, így kizárólag az országba beáramló teljes FDI-t tudjuk vizsgálni.
- 5) Nemzetközi tartalékok: Egy erőforrásban gazdag ország számára különösen fontos a nemzetközi tartalékok (pl. külföldi valutatartalékok, arany) mértéke, ugyanis az erőforrás kimerülése után egy nagyobb tartalékkal rendelkező országnak van mire támaszkodnia a legnehezebb időszakban. A mutató igazolhatja, hogy az exportból befolyó kőolajpénzek felhasználásánál, elosztásánál az adott ország mennyire gondol a jövőjére a nemzetközi tartalékok növelésével.

³⁹Lásd például Sandberg – Taylor – Seale [2002] vagy Paas [2002] tanulmányát, amelyekben szintén vizsgálják, hogy az egy főre eső GDP hogyan hat a kereskedelem nagyságára.

- 6) Civil szabadság: Ahogy az országok jellemzésénél láthattuk, az Öböl-menti kisállamok közül Katarban és az Emírségekben teljesen korlátozottak, Kuvaitban pedig részben korlátozottak a politikai és civil szabadságjogok. Az empirikus vizsgálattal az szeretnénk elemezni, hogy az olajexport változása kapcsolatot mutat-e a szabadságjogok javulásával vagy romlásával. A vizsgálat során a politikai és a civil szabadságjogok értékeinek egyszerű számtani átlagát használtuk. Az adatok a Freedom House [2012] honlapjáról származnak, és értékeik 1 és 7 közötti értékeket vehetnek fel, ahol az 1 mutatja a teljes szabadságot a 7 pedig a teljesen korlátozott országokra jellemző.
- 7) Korrupció: Már a dolgozat első részében megjelent a korrupció, mint az erőforrással való ellátottságból származó egyik lehetséges hátrány, ugyanis erős akadályozó tényezője lehet az erőforrásból származó jövedelmek hatékony elosztásának. Így azt vizsgáljuk, hogy a korrupció alakulása az Öböl-menti kisállamok esetében erőforrásnak számító kőolaj exportjával mutat-e kapcsolatot. A korrupció adatai a Transparency International [2011] honlapjáról származnak.
- 8) Gazdasági szabadság: A gazdasági szabadság elmélyítése nagyon fontos az országok számára, ugyanis – főként a kőolaj kimerülése után – egy befektetőbarát vállalkozói környezet erősen javíthatja az országok gazdasági kilátásai. Így elemezzük, hogy a kőolajexport mutat-e bármilyen kapcsolatot a gazdasági szabadság alakulásával. Az adatok a Heritage [2012] honlapjáról származnak, amelyek 0-100-ig terjedő intervallumban vehetnek fel értékeket, ahol a 100 jelenti a teljes szabadságot. A indikátornak olyan tényezők a részei, mint a jogrendszer, az állam szerepvállalása, az üzleti és munkavállalási szabadság, továbbá a kereskedelmi és befektetési szabadság.

A dollárban kifejezett értékeket (egy főre eső GDP, FDI, nemzetközi tartalékok) folyó áron számolva vettük figyelembe, ugyanis a kőolajexport értékeire is nominális értéken találunk elérhető adatokat. Ezen adatok az UNCTAD [2011] adatbázisából, míg a vizsgálat középpontjában lévő kőolajexport az OPEC [2012b] kiadványából származik. A korrupciós index, a civil szabadság és a gazdasági szabadság indikátorai a fent említett forrásokból származnak.

3.4.3. A vizsgálat módszertana

Az empirikus vizsgálat során a 3.4.2. fejezetben említett mutatók kapcsolatát elemezzük a kőolajexporttal. Ebből következően vizsgálatunk során korrelációs számítást alkalmazunk, ugyanis „a korrelációs számítás a változók közötti lineáris kapcsolat szorosságának és irányának a leírására szolgál” (Sajtos – Mitev [2007] 204.o.). Elemzésünk során lineáris és parciális korrelációt is számoltunk. A lineáris vagy Pearson korrelációt (r) a következő képlettel határozhatjuk meg:

$$r = \frac{\sum (x_i - \bar{x}) \cdot (y_i - \bar{y})}{\sqrt{\sum (x_i - \bar{x})^2 \cdot \sum (y_i - \bar{y})^2}}$$

ahol az $\bar{x}$ jelenti az x_i értékek átlagát, és $\bar{y}$ az y_i értékek átlagát.

A lineáris korrelációs számítást azonban kiegészítettük parciális korreláció számításával is. A parciális korreláció meghatározását azért tartottuk elengedhetetlennek, mert a vizsgálatba bevont mutatók és az olajexport kapcsolata lehet, hogy csak az évek trendhatásának köszönhető, így a parciális korreláció segítségével kiszűrtük ezt a hatást, ugyanis „a parciális korrelációs együttható két változó közötti kapcsolat szorosságát méri, egy vagy több más változó hatásának kiszűrésével” (Sajtos – Mitev [2007] 211.o.). A parciális korrelációt a következő képlettel határozhatjuk meg:

$$r_{yx_j \cdot x_1, x_2, \dots, x_{j-1}, x_{j+1}, \dots, x_m} = - \frac{R_{yx_j}^{-1}}{\sqrt{R_{yy}^{-1} \cdot R_{x_j x_j}^{-1}}}$$

ahol az R a korrelációs mátrix megfelelő elemét jelenti.

Fel kell hívnunk a figyelmet, hogy a kapott adatokat óvatosan kell kezelnünk, ugyanis a korrelációs számítás esetében nem határozható meg, hogy melyik a függő és melyik a független változó, vagyis ok-okozati kapcsolat nem értelmezhető, kizárólag a kapcsolat erősségét és irányát tudjuk meghatározni (Sajtos – Mitev [2007]). Így csak a kőolajexport és az egyes változók együttmozgására világít rá.

A statisztikai számítások során az Excel és az SPSS 15.0 programokat használtuk.

3.4.4. A korrelációs számítás eredményei

Az Öböl-menti kisállamok kőolajexportja és más mutatók közötti kapcsolatot a Pearson-féle lineáris korrelációval, és a parciális korreláció segítségével vizsgáltuk, a parciális korrelációban kiszűrve az évek trendhatását.

A gazdasági indikátorok (az egy főre eső GDP, az egy főre eső GDP kőolajexport nélkül, a beáramló FDI, a kiáramló FDI és a nemzetközi tartalékok) esetében a vizsgált időszak az 1992 és 2011 közötti 20 év. Az intézményi indikátorok (a korrupció, a gazdasági szabadság és a civil szabadság) esetén pedig a 2003 és 2011 közötti időszakokkal számoltunk. Továbbá az intézményi indikátorok esetén a kőolajexporthoz viszonyítva egy évvel előre csúsztatva is vannak adatok, mind a lineáris, mind a parciális korrelációt illetően.

A kapott eredményeket Katarra, Kuvaitra és az Egyesült Arab Emírségekre vonatkozóan a 6. táblázat tartalmazza.

6. táblázat Az Öböl-menti kisállamok kőolajexportja és más mutatók közötti kapcsolatok

Mutatók		Katar		Kuvait		Egyesült Arab Emírségek	
		Korreláció	Szig.	Korreláció	Szig.	Korreláció	Szig.
<i>GDP/fő</i>	Lineáris	0,929**	0,000	0,995**	0,000	0,763**	0,000
	Parciális	0,734**	0,000	0,983**	0,000	0,252	0,298
<i>GDP/fő olajexport nélkül</i>	Lineáris	0,950**	0,000	0,979**	0,000	0,638**	0,002
	Parciális	0,823**	0,000	0,941**	0,000	-0,214	0,380
<i>Beáramló FDI</i>	Lineáris	0,492*	0,028	0,403	0,078	0,579**	0,005
	Parciális	-0,212	0,383	0,007	0,977	0,072	0,770
<i>Kiáramló FDI</i>	Lineáris	0,861**	0,000	0,879**	0,000	0,595**	0,006
	Parciális	0,690**	0,001	0,676**	0,001	0,318	0,185
<i>Nemzetközi tartalékok</i>	Lineáris	0,846**	0,000	0,914**	0,000	0,691**	0,001
	Parciális	0,576**	0,010	0,615**	0,005	0,293	0,223
<i>Korrupció</i>	Lineáris	0,843**	0,004	-0,490	0,181	0,426	0,253
	Lineáris+1év	0,877**	0,002	-0,807**	0,009	0,348	0,359
	Parciális	-0,201	0,634	0,100	0,814	-0,292	0,483
	Parciális+1év	-0,199	0,636	-0,661	0,075	-0,134	0,751
<i>Gazdasági szabadság</i>	Lineáris	0,309	0,081	0,304	0,427	-0,365	0,334
	Lineáris+1év	0,533	0,140	0,273	0,478	-0,121	0,757
	Parciális	0,550	0,158	0,146	0,730	-0,230	0,583
	Parciális+1év	0,347	0,399	0,088	0,835	0,066	0,877
<i>Civil szabadság</i>	Lineáris	-0,574	0,106	-0,257	0,505	-0,239	0,535
	Lineáris+1év	-0,625	0,072	-0,606	0,084	-0,419	0,261
	Parciális	0,432	0,285	-0,210	0,617	0,166	0,694
	Parciális+1év	0,411	0,311	-0,855**	0,007	-0,226	0,591

Megjegyzés: A „Szig.” rövidítés a szignifikanciaszintet jelenti, valamint ** -gal jelöltük a 0,01-es szinten elért szignifikáns értékeket és * -gal a 0,05-ös szinten lévő szignifikáns értékeket.

Forrás: saját számítás

A szignifikáns kapcsolatokat áttekintve megállapítható, hogy a legtöbb esetben a lineáris és a parciális korreláció is szignifikáns, ugyanakkor erősségbeli különbség megfigyelhető köztük. Az eredmények elemzése során a parciális korreláció eredményeit tekintjük irányadónak, hiszen ez az évek trendhatásának kiszűrésével pontosabb eredményt mutat.

A kapott értékek alapján az alábbi következtetéseket tudjuk levonni:

1. Az egy főre eső GDP tekintetében, függetlenül attól, hogy számoltunk a kőolajexporttal vagy sem, Katar és Kuvait esetében erős pozitív irányú lineáris korreláció figyelhető meg, ez az érték az évek trendhatásának kiszűrésével Katar esetében csökken kis mértékben, de még mindig erős kapcsolatot mutat. A három ország közül kitűnik az Egyesült Arab Emírségek, ahol a kőolajexport az egy főre eső GDP-vel még erős pozitív irányú lineáris korrelációt mutat, addig a kőolajexport nélküli GDP értékkel az együttmozgás már csak közepes erősségűnek mondható. Ha viszont a parciális korreláció értékeit vizsgáljuk meg nem is tapasztalunk szignifikáns kapcsolatot. Összességében tehát *a magasabb kőolajexport magasabb GDP/fővel párosul*, ez alól az *Emírségek* kivétel, rámutatva arra, hogy *gazdasága nem kizárólag az olajexport mértékétől függ*.
2. A beáramló külföldi működőtőke tekintetében pozitív irányú közepes erősségű lineáris korreláció figyelhető meg a kőolajexporttal Katar és az Emírségek esetében. Ugyanakkor a parciális korreláció értékeit vizsgálva nem láthatunk szignifikáns kapcsolatot. Ugyanez figyelhető meg Kuvait esetében is, ahol sem a lineáris sem a parciális korreláció nem mutat szignifikáns kapcsolatot a kőolajexporttal. Azaz az évek trendhatása jelentősen befolyásolta az eredményeket, így érdekesebb a parciális korreláció eredményeit figyelembe venni. Ennek alapján pedig *a kőolajexport növekedése nem párosul a beáramló FDI növekedésével és fordítva*. Így azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a beáramló FDI nem a kőolajszektorba irányul.
3. Az Öböl-menti kisállamok külföldre irányuló működőtőke befektetései esetében is hasonló adatokat kaptunk Katar és Kuvait esetében, ugyanis a lineáris korrelációt tekintve pozitív irányú erős kapcsolat figyelhető meg a kőolajexporttal, míg ha kiszűrjük az évek trendhatását, a kapcsolat iránya ugyan nem, az erőssége viszont valamelyest csökken. Az Emírségek esetében

a kiáramló FDI már csak közepes erősségű pozitív kapcsolatot mutat az olajexporttal, és a parciális korrelációt tekintve nincs szignifikáns kapcsolat. Ezek az eredmények is alátámasztják az Emírségek diverzifikáltabb gazdaságának létét, hiszen még *Katar és Kuvait esetében valószínűsíthető, hogy főként a kőolajbevételekből fektetnek be külföldön, addig az Emírségek bevételforrásai változatosabb képet mutathatnak.*

4. A nemzetközi tartalékok tekintetében Katarnál és Kuvaitnál erős, pozitív irányú lineáris korreláció figyelhető meg, viszont az évek trendhatását kiszűrve már csak közepes erősségű a kapcsolat a nemzetközi tartalékok és a kőolajexport között. Az Emírségek esetében közepes erősségű pozitív lineáris korrelációt kaptunk, még a parciális korreláció nem mutat szignifikáns értéket. Az eredményeket tekintve elmondhatjuk, hogy *Katar és Kuvait főként a kőolajbevételekből növelheti nemzetközi tartalékait, addig az Emírségek ilyen célból nagy arányban használ más bevételforrásokat is.*
5. Az intézményi indikátorok elemzésénél sokkal változatosabb képet láthatunk, mind a mutatók, mind az országok között. A korrupciót megvizsgálva mondhatjuk, hogy az Emírségek esetében nincs szignifikáns kapcsolata az olajexporttal, Katar esetében pozitív irányú erős lineáris korreláció figyelhető meg, míg Kuvait esetében negatív irányú erős korrelációt láthatunk az egy évvel elcsúsztatott adatokat tekintve, vagyis ez mutatja, hogy a kőolajexport változásának hatása csak az egy évvel későbbi korrupciós indexszel mutat kapcsolatot. Ha elemezzük az adatokat, láthatjuk, hogy *Katar* esetében a kőolajexport együtt mozog a korrupciós indexszel, vagyis *ha nő az olajexport, akkor a korrupciós index is nő.* De ez *pozitív eredmény*, hiszen a korrupciós indexet nézve a nagyobb érték jelenti a korrupciótól való mentességet. Ugyanakkor *Kuvait* esetén az együttmozgás iránya ellentétes, vagyis, *ha nő az olajexport, akkor nő a korrupció is az országban.*
6. A gazdasági szabadság értéke egyik ország esetében sem mutat szignifikáns együttmozgást az olajexporttal. A civil szabadság esetén egy szignifikáns értéket találhatunk *Kuvait* esetében. Az egy évvel elcsúsztatott adatokat nézve a civil szabadság és a kőolajexport között negatív irányú erős kapcsolat van, ha kiszűrjük az évek trendhatását. Ezen eredményből azt láthatjuk, hogy a *kőolajexport növekedése a szabadságjogok szélesedésével járhat együtt, vagyis pozitív irányba befolyásolhatja a civil és politikai szabadságjogokat.*

Az empirikus vizsgálat összegzéseként mondhatjuk, hogy nagyrészt a várt eredményeket kaptuk. Ugyanis azt állítottuk, hogy a három ország közül *legjobban Kuvait van ráutalva a kőolajexportjára*, – így legnagyobb mértékben függ a kőolaj eladásából származó bevételeitől. Ez a vizsgálat során beigazolódott, ugyanis Kuvait esetében a legerősebb a kőolajexport együttmozgása az egy főre eső GDP értékével, őt követi Katar és végül az Emírségek. E szerint az *Emírségek gazdasága a legdiverzifikáltabb*. Ugyanez a sorrend figyelhető meg a nemzetközi tartalékok és a kifelé irányuló FDI esetében is. Az intézményi indikátorok vizsgálatakor tapasztalhattuk a legkevesebb szignifikáns kapcsolatot, egyedül a korrupció mutatott Katarban és Kuvaitban is erős kapcsolatot, ami alátámaszthatja az elméleti részben leírtakat, miszerint *az erőforrással való ellátottság kapcsolatba hozható a korrupcióval*. Másrészt Kuvait korrupciós indexe ellentmond Stijns [2005] tanulmányának, mely szerint a kőolajban gazdag országok esetében alacsonyabb a korrupció. Míg az Öböl-menti kisállamokba irányuló FDI vizsgálatával megalapoztuk a következő fejezetben elemzésre kerülő vállalkozói környezetet.

A következőkben áttérünk a megoldási lehetőségek tárgyalására az országok kőolaj utáni időszakában, mind a saját ellátás, mind a gazdaságfejlesztés tekintetében. Elemezzük a már megvalósult projekteket, a jövőbeni elképzeléseket, és javaslatokat teszünk a megvalósítandó feladatokra.

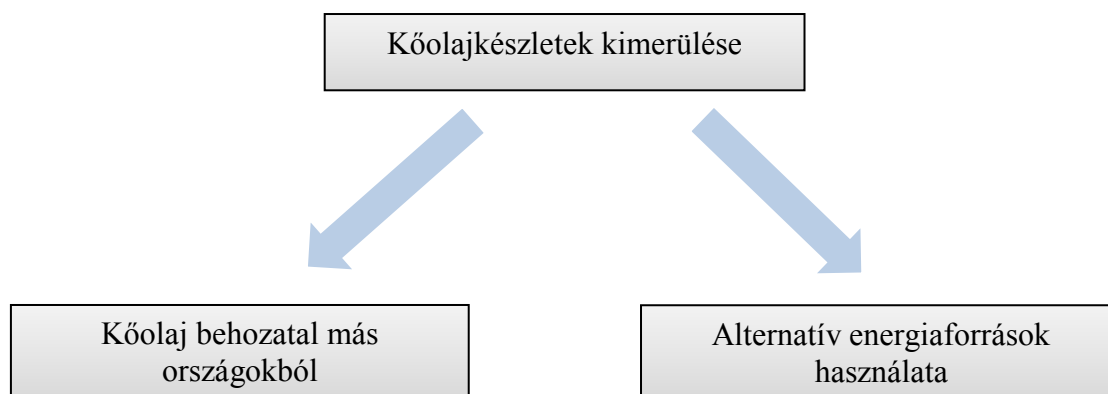
4. LEHETSÉGES UTAK – A KŐOLAJ UTÁNI IDŐKBEN

A kőolaj utáni időkben az Öböl-menti kisállamok két szempontból is nehézséggel szembesülhetnek. Egyrészt a saját ellátás tekintetében valamilyen erőforrással pótolni kell a kimerült kőolajat. Ezek lehetnek más nem megújuló energiaforrások és a megújuló energiaforrások is, amelyekre a jövőben építeni kell. A fejezet első részében ezekre az alternatív energiaforrásokra térünk ki és megvizsgáljuk hasznosíthatóságuk lehetőségeit Katarban, Kuvaitban és az Emírségekben. Másrészt az ország gazdasági lehetőségei is szűkülnek, annak köszönhetően, hogy egy fontos exportcikket elveszítettek. Így a fejezet második részében az Öböl-menti kisállamok jövőbeni gazdaságfejlesztési stratégiáit vesszük vizsgálat alá, és javaslatokat fogalmazunk meg a jövőbeni fejlesztéseket illetően.

4.1. A saját ellátás biztosítása

A kőolaj kimerülése után Katar, Kuvait és az Egyesült Arab Emírségek komoly energiagondokkal nézhetnek szembe, ugyanis a *lakosság drasztikus növekedésének*, és a *gazdaság dinamikus fejlődésének* következtében az országok energiafogyasztása nagymértékű növekedést mutat. Ez támasztja alá a Világbank [2011] adatai is, mely szerint *a vizsgált országok egy főre eső villamosenergia fogyasztása 2009-ben a világon az első tíz ország között szerepelt*. Feltételezhetjük, hogy ezt a nagymértékű fogyasztási keresletet már sokkal nehezebb lesz kielégíteni, ha ez a stratégiailag fontos erőforrás nem fog rendelkezésre állni. Így lehetőleg minél hamarabb el kell kezdeni felkészülni az olaj utáni időkre, hogy ne legyen probléma a lakosság energiaigényének kielégítése.

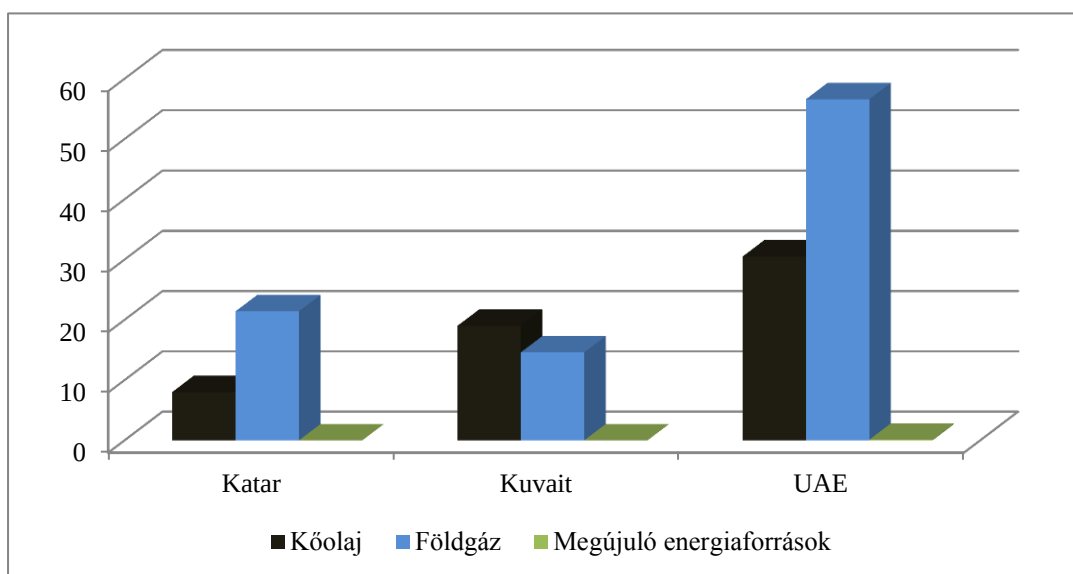
A kőolaj utáni ürré pótlására két út áll az országok előtt (6. ábra). Egyrészt importálhat kőolajat azon országoktól, amelyek készletei még nem merültek ki, belehelyezve magát egy másik országtól függő, energiaimportjára erősen támaszkodó ország szerepébe, vagy saját ellátása érdekében más energiaforrások kiaknázása felé fordulhat – ide értve a nem megújuló (földgáz, szén, nukleáris energia) és a megújuló energiaforrásokat is (napenergia, szélenergia, vízenergia, geotermikus energia, biomassza). Főként a második alternatíva valószínűsíthető, ugyanis – köszönhetően a magas tartalékoknak, és a racionalizált kitermeléspolitikának – feltételezhető, hogy mire kimerülnek a vizsgált országok tartalékai, addigra már más országok sem rendelkeznek majd jelentős mértékű tartalékkal.



6. ábra Lehetséges utak a kőolaj kimerülése után, a saját fogyasztás tekintetében

Forrás: saját szerkesztés

Ennek köszönhetően, ebben a fejezetben a helyettesítő energiaforrások használatát, és használatának lehetőségét vizsgáljuk az elemzésünkhöz kiválasztott három országban. A 7. ábra mutatja Katar, Kuvait és az Emírségek energiafelhasználását 2011-ben, erőforrásonkénti bontásban. Az ábrából leolvasható, hogy Kuvait esetében erős függés alakult ki a kőolajtól, hiszen fogyasztásában a kőolaj dominál – a teljes energiafogyasztás 56 százalékát biztosítja kőolajból. Evvel ellentétben Katar és az Emírségek esetében már kedvezőbb a helyzet – bár ezekben az országokban is nagy a kőolaj használatának aránya –, de legnagyobb arányban nem a kőolajra, hanem a földgázra támaszkodnak. Persze ez sem tekinthető elsődlegesen pozitívnak, ugyanis természetesen nem mindegy, hogy a felhasznált földgázhoz milyen úton jut az ország. A 7. ábrán természetesen nem minden energiaforrást tüntettünk fel, hiszen ezen országok sem szén, sem nukleáris energiát nem használnak, így a fejezet további részében nem térünk ki teljes körűen a helyettesítő energiaforrásokra, csak azokat vizsgáljuk, amelyek reális alternatívát jelentenek. Ennek köszönhetően – a szén és a nukleáris energia mellett –, nem foglalkozunk a geotermikus energia vizsgálatával sem, ugyanis sem Katar, sem Kuvait, sem az Emírségek nem használja egyik energiaforrást sem, és földrajzi adottságaikból kifolyólag valószínűsíthető, hogy a jövőben sem fogják.



7. ábra A vizsgált országok energiafelhasználása 2011-ben erőforrásonkénti bontásban

(a kőolaj millió tonnában, a földgáz és a megújulók millió tonna olajegyenértékben)

Megjegyzés: A megújuló energiaforrások között azok szerepelnek, amelyek alkalmasak villamosenergia előállítására (kivéve a vízenergia, ami külön szerepelt a statisztikában).

Forrás: British Petroleum [2012] adatai alapján saját szerkesztés

A kőolaj kimerülése utáni időket tekintve, az alternatív energiaforrások vizsgálatakor a keresleti oldal két fő igényére kell választ találnunk – nem térünk ki részletesebben a kőolaj fűtésben és vegyiparban betöltött szerepére, ugyanis a teljes kereslet alacsony hányadát jelentik, és ezen területeken a kőolaj pótlására például a földgáz reális alternatíva. Az egyik fő szükséglet a villamosenergia biztosítása, ugyanis a vizsgált országokat nézve Kuvait főként kőolaj felhasználásával állítja elő a villamosenergiát, de az Emírségek is nagyobb mennyiségben használja a kőolajat erre a célra (IEA [2009]). A másik pedig a közlekedés, ahol a kőolaj szerepe létfontosságúnak mondható.

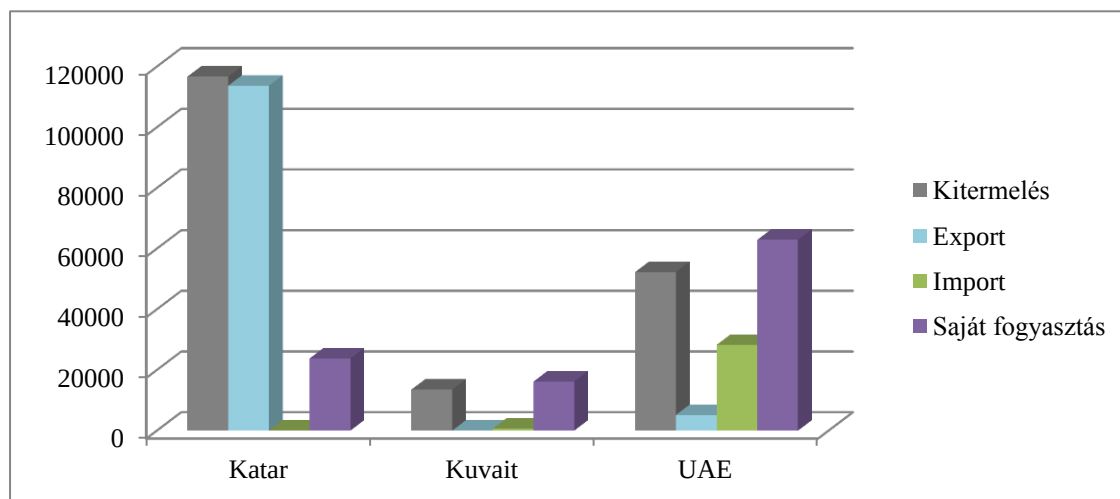
A következőkben először a földgáz szerepét vizsgáljuk a három ország életében, majd a megújulók használatában lévő lehetőségekre térünk rá.

4.1.1. Földgáz

A földgáznak, mint az olaj helyettesítőjének, elsődleges szerepe a villamosenergia előállításában lesz, hiszen előrejelzések szerint 2040-re világszinten 80 százalékkal fog nőni az elektromos energia iránti igény, és e többletet főként a földgáz és a megújulók felhasználásával fogják előállítani (ExxonMobil [2012]).

Mindazonáltal már manapság is megfigyelhető a földgáz szerepének erősödése, ugyanis *Katar már ma is 100 százalékban földgázból állítja elő a villamosenergiát*, így esetében nem lesz lényeges változás az olaj kimerülése után, e területet tekintve (IEA [2009]). Ráadásul Katar nagyarányban exportál is földgázt, amelyből nagy bevételeket ér el, és mivel importja egyáltalán nincsen, ezért a saját fogyasztást is saját kitermeléséből fedezi (8. ábra). A tartalékokat tekintve is kiemelkedő Katar szerepe, ugyanis a világon a *harmadik legnagyobb földgáztartalékkal rendelkezik*, Oroszország és Irán után. Tartalékai meghaladják a 25.000 milliárd köbmétert, ami ha a 2011 évi kitermelést vizsgáljuk (116 milliárd köbméter), láthatjuk – feltételezve, hogy valamelyest azért nőni fog a kitermelés –, hogy a tartalékok közel 200 évig elegendőek (OPEC [2012b]).

Az *Egyesült Arab Emírségek* már kedvezőtlenebb helyzetben van. Egyrészt abból adódóan, hogy fogyasztása meghaladja a termelését, így *importálni is kényszerül* (8. ábra). Másrészt villamosenergia termelését, Katarral ellentétben, nemcsak földgázzal állítja elő, hanem kőolaj felhasználásával is (IEA [2009]). Ráadásul a tartalékai is 6000 milliárd köbméter körül vannak, ami tekintve a 2011-es 52 milliárd köbméter kitermelést, 100 év körüli időszakra elegendő, nem számítva a növekvő keresletet, ami a lakosság nagyarányú növekedéséből fakad (OPEC [2012b]).



8. ábra A földgáz kitermelése, kereskedelme és fogyasztása a vizsgált országokban 2011-ben (millió köbméterben)

Forrás: OPEC [2012b] és British Petroleum [2012] adatai alapján saját szerkesztés

A három ország között *Kuvait* helyzete a legrosszabb, ugyanis kitermelése saját fogyasztását sem fedezi, és exportja sincs ezen energiaforrásból (8. ábra). *Tartalékai* 1780 milliárd köbméterre tehetők, ami *jelentősen kevesebb Katarhoz és az Emírségekhez*

viszonyítva (OPEC [2012b]). Illetve sokkal kisebb arányban használ földgázt, ugyanis a villamosenergia előállítását vizsgálva, megközelítőleg 70 százalék a kőolaj aránya, ami nem a legjobb előjel a kőolaj utáni időkre (IEA [2009]).

Összegezve a földgáz szerepét a vizsgált országokban, Katar helyzete a legjobb, hiszen mind tartalékait, mind kitermelését, mi több, exportját tekintve is a legnagyobb mennyiséggel rendelkezik. Az Emírségekben pozitívumot az jelenthet, hogy az energia előállítást nagyobb részben fedezik földgázból. Míg Kuvait helyzete nem épp kedvező, hiszen csekély mértékben használ földgázt az energia előállítására, és még így, alacsonyabb felhasználási szinten is importra szorul.

4.1.2. *Megújuló energiaforrások*

A British Petroleum [2012] adatai szerint Katar és Kuvait egyáltalán nem használ megújuló energiaforrást, és az Emírségek is csak 2009 óta kezdett el nagyobb hatásfokkal foglalkozni a megújulókkal, de felhasználása még így is csekélynek mondható, ugyanis az ország teljes energiafogyasztásban csak 0,11 százalékot tesz ki a megújulók részaránya (7. ábra). Mivel konkrét beruházások csak kevés esetben kezdődtek el ténylegesen, így főként ezen erőforrások használatának lehetőségét vizsgáljuk, vagyis, hogy az ország rendelkezik-e az energiaforrások hatékony kihasználásához kapcsolódó adottságokkal.

A vizsgált országok tekintetében, a legtöbb tanulmány hasonló szempontból közelíti meg a megújulók használatát. Egyrészt a villamosenergia előállításához kapcsolódó lehetőségeket tanulmányozzák. Másrészt a környezetszennyezés csökkentésének lehetőségét elemzik a megújuló energiaforrásokra támaszkodva. Barnett [2004] az OPEC országok olajból származó jövedelmét vizsgálta a Kiotói Egyezményrel kapcsolatban. *Kuvait és az Egyesült Arab Emírségek tekintetében az olajjövedelmek csökkenése kisebb bevételkiesést eredményezne, ahhoz viszonyítva, amit a klímaváltozás okozhat.* Ugyanis a klímaváltozás nagyon megviselné ezen országokat, különösen a mezőgazdasági szektort és a vízkészletet.

A következőkben a megújuló energiaforrásokat elemezzük a három országban külön-külön, és levonjuk a következtetéseket a jövőbeni hasznosíthatóságukat illetően.

1. Katar

Katar esetében csak röviden szólunk a megújuló energiaforrások használatáról, ugyanis nem használják ezen energiaforrások egyikét sem. Mi több, a potenciális lehetőségekről is csak csekély számú irodalom lelhető fel, ami valószínűleg annak köszönhető, hogy bőséges földgáz tartalékai miatt energiagondjai még sok ideig nem lesznek.

Katarral kapcsolatosan a *szélenergia hasznosításának lehetőségét* érdemes kiemelni. A vizsgálatok kimutatták, hogy a kis és közepes teljesítményű szélerőművek hatékonyan működnek, főként a centrumtól távoli, központi rendszerhez nem csatlakozott területek ellátásában. Továbbá, ha az off-shore lehetőségeket nézzük, az olyan adottságú szigeteken, mint például Haloul, a szárazföld közeli területeire is lehetne gazdaságosan szélenergiával előállított villamosenergiát szállítani (Marafia – Ashour [2003]).

Mindazonáltal, ha megújuló energiaforrásokat nem is használ, a *környezettudatosságra egyre nagyobb hangsúlyt fektet*, amit mutat, hogy Katar csatlakozott az UNCED⁴⁰ azon megállapodásához, mely szerint az új infrastruktúra beruházások és a nagyobb ipari komplexumok építését megelőzően, környezeti hatástanulmányt kell végezni, elősegítve a zöldebb beruházások megvalósulását. Sőt, Katar tervezi a K+F tevékenység minél hatékonyabb ösztönzését a környezetvédelmi ügyekkel kapcsolatosan (Doukas [2006]).

2. Kuvait

Kuvaitban tényleges beruházások még nem igazán történtek a megújulók terén, hacsak nem számítjuk a Kuvaiti Tudományos Kutatóintézet (KSIR⁴¹) felállítását, amely már az 1970-es évek közepétől végez kutatásokat a napenergia hasznosíthatóságával kapcsolatosan, főként a villamosenergia előállítás és a tengervíz sótalánítása területén (Doukas [2006]). A mai Kuvaitban mindkét területen túlsúlyban van a fosszilis tüzelőanyagok használata, ami egyrészt súlyosan károsítja a környezetet, másrészt a kimerülő energiahordozók miatt nem tartható fent a végtelenségig, így elengedhetetlen a megújulók használata (Darwish [2008]). Kuvait a *világ élmezőnyébe tartozik az évenkénti napsugárzás mennyiségét nézve*, köszönheti ezt a szinte kilenc hónapon át tartó felhőtlen égboltjának, és a napi 12 órás napsütésnek. Ugyanakkor sajnos pontos méréseket nem tudtak végezni a napsugárzás mennyiségéről, ugyanis nincsenek széleskörű, megbízható adatok (Al-Enezi [2011]).

⁴⁰ United Nations Conference on Environment and Development

⁴¹ Kuwait Institute for Scientific Research

Al-Nassar [2005] tanulmányában a *szélenergiában lévő potenciált* vizsgálta Kuvait tekintetében. Területén már az 1900-as évek elején felépítették az ország első szélmalomát, ugyanakkor a szélenergia felhasználás hamar megakadt, ugyanis az olaj felfedezése után egyáltalán nem foglalkoztak ezen energiaforrás fejlesztésével. Viszont ha a kőolaj utáni időket nézzük, akkor egy lehetséges alternatívaként jelenhet meg. A szerző az ország hat pontján mért adatokat elemezte, módszertanban extrapolációt alkalmazva, mivel a megfelelő magasság egy szélérőmű tekintetében 30 m, de az adatok 10 m-es magasságban lettek rögzítve. A 10 méteren mért átlagos szél erősség 3,7 és 5,5 m/s között mozgott és 122,71 és 105,99 W/m² teljesítmény között. Ha ezt kiterjesztjük 30 m magasságra 70%-kal nő, 282 W/m² teljesítményre, akkor láthatjuk, hogy – a táblázat adatait tekintve –, az átlagos kategóriába esik, ami nem mondható meggyőző eredménynek (7. táblázat).

Szélesség 30 m-en (m/s)	A szél teljesítménye 30 m-en (W/m ²)	Hatékonyság
4,4 – 5,5	100 – 200	csekély
5,5 – 6,4	200 – 300	átlagos
6,4 – 7,5	300 – 500	jó
>7,5	>500	kiváló

Másrészről viszont meg kell említenünk, hogy ez az eredmény éves átlag, és a nyári hónapokban mért értékek kedvezőbbek – elérhetik az 555 W/m^2 -t is –, ami sokkal inkább releváns információ, hiszen a nyári időszakban a legnagyobb az elektromos áram kereslete, köszönhetően a megemelkedett légkondicionáló használatnak. (Al-Nassar [2005]).

3. Egyesült Arab Emírségek

A három országot tekintve az Emírségek az egyetlen, ahol már komoly elmozdulások történtek a megújuló energiaforrások hasznosításának irányában. A legnagyobb potenciált a napenergia hordozza, de egyes tanulmányok a szélenergia, és a vízenergia használatának lehetőségét is megemlítik, ugyanakkor a vízenergia – lévén folyóvizekben nem bővelkedik az ország – nem oldja meg az energiagondokat, ugyanis eltekintve a hagyományos vízenergia használatától, a tengeráramlások, és az ár-apály hasznosításával is csak csekély mértékben lehetne energiát előállítani (Kazim [2010]). A szélenergiát tekintve, ha nem is átütőnek, de kedvezőnek mondható az Emírségek helyzete, ugyanis az átlagos szélerősség 6 m/s, ami nem mondható rossznak (7. táblázat), de ez országos átlag, ami nagyban változik, ha a sejkéseket és a térségeket külön vizsgáljuk. A legnagyobb szélerősséggel Al Ain városa rendelkezik, amelyet Dubai, majd Fujairah sejkesség követ. Fujairah sejkességben már meg is történt az adatok vizsgálata, amely segítségével eldöntötték, hogy az emírség melyik négy pontján fognak szélerőművet építeni. Egyébként szélerőmű már működik az Emírségek területén, köszönhetően, hogy *Abu Dhabi* kormánya a közelmúltban megnyitotta *első szélerőművének* kapuját, amely maximum kapacitását 12-14 m/s-os szélerősségnél éri el (Kazim [2010]).

Mindemellett a napenergiában rejlő lehetőségek kiaknázása is megkezdődött, amelynek terveit be is mutatták a World Future Energy Summit nevű konferencián, amely a Nemzetközi Megújuló Energia Ügynökség (IRENA⁴²) szervezésében évente megrendezésre kerül Abu Dhabiban. A fórum négy napján több mint 800 küldött értékelte a megújuló energiaforrások piacát, és a tiszta technológiák kifejlesztésének jövőjét. Ezen a konferencián az Emírségek két sejkessége is komoly projekttel állt elő.

Dubai Legfelsőbb Energia Tanácsa bemutatta tervét az *1000 megawatt teljesítményű*, az uralkodó nevét viselő *Solar Parkjáról*. Saeed Mohammed Al Tayer a Tanács alelnöke [2012] kifejtette beszédében, hogy a Mohammed bin Rashid Al Maktoum Solar Park a megújuló energiaforrások széles skáláját ötvözi és elősegíti a fenntartható fejlődést a jövő generációk számára. A projekt főbb céljai a következők (DSCE [2012]):

- az energiaforrások diverzifikálásának támogatása;
- felhívni a figyelmet a klímaváltozásra és a fenntartható fejlődésre;
- csökkenteni a káros anyag kibocsátást;
- csökkenteni a fosszilis tüzelőanyagok használatát a villamosenergia előállításban;

⁴² International Renewable Energy Agency Jelenleg 87 tagja van, de másik 69 ország csatlakozása is folyamatban van.

- hasznosítani a kihasználatlan sivatagi területeket;
- elősegíteni a K+F tevékenységet a megújuló energiaforrások területén; és
- pozitívan hozzájárulni Dubai fejlődéséhez, megítéléséhez.

A projekt a „Dubai Integrált Energiastratégia 2030” keretében valósul meg, amely tervét a Dubai Legfelsőbb Energia Tanácsa dolgozta ki, és 2011-ben lépett életbe. Célja, hogy a megújuló energia kínálat részaránya 2020-ra elérje az 1 százalékot és 2030-ra már 5 százalék legyen (DSCE [2012]).

A másik kiemelkedő projektet Abu Dhabi tudhatja magáénak, amely kapcsán Nichols [2012] kiemelte, hogy az Egyesült Arab Emírségek élenjáró a megújuló energia használatában, hiszen már elkezdte fejleszteni a világ egyedülálló eco-városát, *Masdar cityt*, ami Abu Dhabi területén fog felépülni. A Masdar projekt kezdeményezése már 2006-ban megszületett, és az építését is elkezdték, várhatóan 2016-ra készül el. A város rendhagyó lesz az arab világban, ugyanis semmilyen szén alapú energiát nem fog felhasználni, teljes mértékben *megújuló energiaforrásokra fog támaszkodni*. A tervezők reményei szerint körülbelül 40.000 embernek lesz majd a lakóhelye, és több mint 1.500 vállalkozást akarnak a város területére csábítani (Reiche [2010]). A Masdar projekt számos módon tudja majd támogatni a gazdaság diverzifikációját. Ezek a következők lehetnek (Masdar [2006]):

- szélesítheti az exporttermékek skáláját;
- ösztönözheti a magánszektor befektetéseit;
- támogathatja az oktatást és kutatást az innováció területén;
- vonzhatja a kvalifikált tőkét a tudásszektorokba, evvel ösztönözve a szellemi termékek kifejlesztését;
- növelheti a gazdasági részesedést a sejkiség olajtól független szektoraiban;
- megvédheti a sejkiséget a kőolaj ingadozó árától való kitettségtől.

Mindemellett Dr Sultan Ahmed Al Jaber, a Masdar projekt főigazgatója [2012] azt hangsúlyozta, hogy *„Az UAE, a megújuló energiapiacra meg akarja erősíteni mérvadó pozícióját, mint energiaexportőr. Világszerte megálljuk a helyünket, mint a tiszta megoldások elkötelezett hívei.”* A környezettudatosság fejlesztésének szándékát mutatja az is, hogy a leendő Masdar city helyet fog adni a Nemzetközi Megújuló Energia Ügynökség (IRENA) kirendeltségének is. Mindemellett Abu Dhabi több millió dollárral támogatja a szervezet működését (Reiche [2010]). A sejkiség fő célkitűzése, hogy 2020-ra az elektromos energia 7%-át megújuló energiaforrásokból biztosítsák, de ehhez még komoly előrelépések szükségesek (Mezher [2012]).

A fent leírtakból láthatjuk, hogy a villamosenergia előállítására számos lehetséges mód adódhat, és ezen energiaforrásokat a világ több táján is sikerrel alkalmazzák, vagyis megvan a pozitív példa ezen országok előtt. Ugyanakkor ez nem mondható el a közlekedésről, ugyanis világviszonylatban a kőolajipari termékeket – az ExxonMobil [2012] adatai alapján – 80 százalékban a közlekedésben használják fel. Továbbá Katar, Kuvait, és az Emírségek ezen szektor keresletét 100 százalékban kőolajból biztosítja (IEA [2009]). Vagyis semmilyen alternatív energiaforrásra nem támaszkodnak, hogy csökkentsék a szektor kőolajtól való függését, és, hogy megalapozzák az olaj utáni világot. Persze a kutatások már ezen a területen is megkezdődtek, de még nem nyújtanak reális alternatívát, hiszen korlátozott számban hozzáférhetők, és a hétköznapi használathoz nagyon drágák. Röviden tekintsük át, hogy az olaj után milyen lehetőségeket lehet használni a közlekedésben:

1. Az egyik lehetséges alternatíva az elektromos meghajtás, ami főként a szárazföldi közlekedésben lenne számottevő. Ha a jövőt tekintjük és feltételezzük, hogy az elektromos meghajtás fog elterjedni, akkor komoly globális átrendeződés lehet a világ gazdaságban, hiszen az akkumulátorokhoz egy fontos nyersanyag a lítium szükséges, amely nyersanyagból legnagyobb tartaléka Bolíviának és Chilének van (Gruber [2011]).
2. A másik lehetséges módszer, a már sok helyen használt biodízel, amelynek egy újszerű előállítására szeretnénk felhívni a figyelmet. Ez az alga biomassa, amelyből nagy mennyiségben és meglehetősen költséghatékonyan lehet előállítani biodízelt. Az üzemanyag minőségében csak kis mértékben tér el a hagyományos kőolajból készült gázolajtól, és minimális átalakítással a már meglévő infrastruktúrában is alkalmazni lehetne (Campbell [2008]). A biodízel mindenképp kedvezőbb, mint az elektromos meghajtás, hiszen ezt a szárazföldi közlekedés mellett, a lég- és vízi közlekedésben is alkalmazni lehetne.

A következőkben – 8. táblázat – összefoglaljuk, hogy a vizsgált országok milyen energiaforrásokból biztosítják a lakosság ellátását, milyen lehetőségek vannak a helyettesítő energiaforrások használatára, és melyik országban történtek már lépések az olajfüggőség csökkentésére.

**8. táblázat Az energiaforrások szerepe a vizsgált országokban
a saját ellátás tekintetében**

<i>Energiaforrások</i>	<i>Katar</i>	<i>Kuvait</i>	<i>Egyesült Arab Emírségek</i>
Kőolaj	➤ A közlekedésben 100%-ban kőolajra támaszkodik	➤ Villamosenergia előállításra 70%-ban kőolajat használ ➤ A közlekedésben 100% a kőolaj aránya	➤ A közlekedésben teljes mértékben a kőolajra támaszkodik ➤ A villamosenergia előállításához, ha csak csekély mértékben is, de használ kőolajat
Földgáz	➤ A 3. legnagyobb földgáztartalékkal rendelkezik a Földön ➤ Villamosenergia előállítását teljes mértékben földgázból fedezi	➤ Tartaléka jelentősen kisebb a másik két országhoz viszonyítva ➤ Még így alacsonyabb használat mellett is importra szorul	➤ Közepes méretű tartalékkal rendelkezik ➤ Kitermelése nem fedezi szükségletét, így importra szorul
Megújulók	➤ Nem használ megújuló energiaforrásokat ➤ Lehetőség a szélenergiában van, de a teljes ellátás fedezésére nem alkalmas	➤ Megújuló energiaforrásokat nem használ ➤ Mind a szél, mind a napenergia kihasználására lenne lehetőség, de mindeddig erre nem mutat hajlandóságot	➤ Lehetőség van a szél, de legfőképp a napenergia hasznosítására ➤ Már megkezdődött a megújuló energiaforrások használata (Solar Park) ➤ Kezd kialakulni a környezettudatos szemléletmód (Masdar city)

Forrás: saját szerkesztés

Mint láthatjuk a saját ellátás tekintetében a legjobb helyzetben Katar van, hiszen villamosenergia ellátása biztosított. Katart az Egyesült Arab Emírségek követi, köszönhetően a földgáz használatának, és a megújulók kiaknázásához kapcsolódó projektjeinek. A legrosszabb helyzetben Kuvait található, ugyanis szinte minden szektorában 100%-ban olajfüggő, és megújulók kihasználására sem mutat hajlandóságot.

Persze nem mehetünk el amellett sem, hogy a közlekedést tekintve mindhárom országra van utalva az olajra, sőt a most helyettesítőnek számító földgáz is véges erőforrás, így nem örök időkre fog lehetőséget jelenteni a kőolaj pótlására. Ennek következtében, mivel nagyon sok alternatív energiaforrás még a fejlesztés stádiumában van, és mindennapi használata drága, nagyon fontos, hogy az országok még most, a kőolajban gazdag időkben megkezdjék az alternatív energiaforrások kihasználásának fejlesztését, ami ugyan hatalmas összegű beruházásokat követel, de a nem csekély mértékű olajvagyon alkalmas ezen költségek

fedezésére, nem mellesleg megalapozza a jövőbeni generációk ellátását. Ezzel kapcsolatosan már pozitív irányú elmozdulásról számolhatunk be, ugyanis az országok nagy értékű befektetési alapjai ilyen célokat is szolgálnak. Erre részletesebben kitérünk a következő alfejezetben, amelyben a kőolajból származó gazdasági hasznok pótlására próbálunk meg reális alternatívát találni.

4.2. Új gazdaságfejlesztési stratégia

A kőolaj kimerülésekor az Öböl-menti kisállamok nemcsak fő exportcikküket és bevételforrásukat veszítik el, hanem a gazdaság egyik – ha nem az egyetlen – húzóágazatát is. Ennek következtében már most fel kell készülni az olaj utáni időkre, hogy az országok megtudják őrizni az olajvagyonból létrehozott fejlettségi szintjüket, és ne legyenek ismét az arab térség legszegényebb országai. Így a következőkben országonként külön-külön megvizsgáljuk, hogy napjainkban az országok *olajtól független ágazatai* milyen szerepet töltenek be a gazdaságban, kitérve itt a mezőgazdaság helyzetére, az ipari termelésre és természetesen a folyamatosan egyre nagyobb szerepet betöltő szolgáltatásokra. Ezzel párhuzamosan elemezzük, hogy mennyire alkalmasak az országok a külföldi tőke hatékony befektetésére, vagyis milyen a *vállalkozói környezet*, és milyen fejlesztési elképzelések vannak. Természetesen megemlíthetjük a *kifelé irányuló tőkebefektetéseket* is, hiszen ez vezethet a diverzifikáltabb befektetési környezet kialakításához, ugyanis elengedhetetlen, hogy egy ország gazdasága több lábon álljon. Végül kitérünk a nemzetközi szervezetek adta lehetőségekre, gondolunk itt főként az *Öböl-menti Együttműködési Tanács* (GCC⁴³) keretében megvalósult közös piacra, és a létrehozandó monetáris unióra.

4.2.1. Katar

A katarai állampolgárok életében nem lesz idegen a kőolaj kimerülése utáni gazdasági struktúraváltás, hiszen erre már korábban is volt példa, ugyanis a kőolaj előtti időkből az ország a gyöngyhalászatból tartotta fent magát. Azonban a japán szintetikus gyöngy megjelenése után a katariaiak megélhetése veszélybe került. De szerencsájukra az olajkitermelés megkezdésével a gondok eltűntek és már akkor – tanulva a korábbi hibából – megkezdtek a gazdaság diverzifikálását. Természetesen az infrastruktúra kiépítése volt az első (kikötők, olajvezetékek, utak), ami főként az olajkitermeléshez kapcsolódott, de a gazdaság

⁴³ Gulf Cooperation Council

más szegmenseinek fejlesztése is megkezdődött: lakásépítések, tengervíz sótalanító üzemek, ami elengedhetetlen, hogy a lakosok megfelelő minőségű ivóvízhez jussanak. Az ipari szektor fejlesztése is elindult, petrokémiai üzem, acélüzem, cementgyár, olajfinomítók és gázcseppfolyósító üzemek létesítésével (Benke [1998]).

Katar esetében már az exportban is megfigyelhető egy súlyponteltolódás, ugyanis még kőolajexportjának növekedése a másik két országhoz hasonlítva csekélynek mondható, addig a *földgázexport növekedése kimagasló*. Mi több, ha a kőolaj kitermelését vizsgáljuk, láthatjuk, hogy az utóbbi három évben nem történt lényegi növekedés. Mindemellett ez a súlypont áthelyeződés az OPEC-re mint szervezetre is jellemző, ugyanis az OPEC tagországok egészére vonatkozóan csökken a kőolajexport és növekszik a földgázexport (OPEC [2012b]).

Katar esetében a mezőgazdaságra mint húzóágazatra nem lehet támaszkodni, ugyanis a sivatagos területek miatt az ország nagy része mezőgazdasági művelésre alkalmatlan. Területén főként zöldség és gyümölcstermesztés, valamint állattenyésztés folyik. Ebben a szektorban a legfejlettebb ágazat a halászat (Benke [1998]). A mezőgazdasági szektor hozzájárulása a GDP-hez mindössze 0,1% (UNCTAD [2011]). Így nagyon fontos, hogy elkezdjék a mezőgazdasági szektor fejlesztését a lakosság ellátása érdekében, ami az egyre növekvő népességszám miatt nem lesz könnyű feladat.

A gazdasági ágak közül Katar nagy súlyt fektet a *szolgáltatások fejlesztésére*. A szolgáltatások ma a GDP 33%-át teszik ki (UNCTAD [2011]). Fő *húzóágazatnak a sportot tekintik*, amit mutat, hogy nagyon sok világesemény rendezésére pályáznak. Ezek között említhetjük a 2020-as Olimpiai játékokat és a 2017-es Atlétika Világbajnokságot. Mindezek mellett Katar megkapta a 2022-es Futball Világbajnokság rendezési jogát, ami az arab térségben egyedülállónak mondható. Emellett már az országban folyik a katarai emberek sportszeretetének elmélyítése, amit mutat, hogy Katar nagyon sok sportolót honosít. Másrészt a sporttal a befektetési lehetőségeket is kihasználják, ugyanis Katar 70%-os tulajdonnal rendelkezik a Paris St. Germain csapatában és résztulajdonos a FC Malagában. Illetve az egyik legnagyobb kulturális szervezete a Qatar Foundation az FC Barcelona mezzszponzora. A különböző sporteseményekkel kapcsolatosan nagymértékben megemelkedtek az infrastrukturális beruházások, és a katarai kormány 25 milliárd dolláros fejlesztési tervet jelentett be a turizmus élénkítésére, ami nemcsak új luxushotelek felépítését foglalja magába, hanem egy új repülőtér és egy új kikötő építését is (Smith [2011]). Befektetéseit tekintve Katar 2005-ben létrehozott egy befektetési alapot (QIA⁴⁴), amely értéke 50 milliárd dollárra

⁴⁴ Qatar Investment Authority

becsülhető. Az alap ugyanúgy befektet kormányzati piacokon, mint magántőke piacokon, nagy összegű befektetései vannak még az ingatlanpiacokon és támogatják az energiaiparon túlmenően a helyi stratégiai ágazatokat is. A főbb befektetési partnerek az európai országok és az Egyesült Államok, de várható Ázsia térnyerése is (Bahgat [2008]).

A vállalkozói környezet szempontjából is előrelépés történt, ugyanis a korábbi szabályozás szerint a vállalatokban szerzett külföldi tulajdon nem haladhatta meg a 49%-ot és csak hazai „szponzor” támogatásával vehettek részt a katarai gazdasági életben. De az új szabályok szerint nagyobb tulajdonarányt is szerezhhetnek és nincs szükség hazai állampolgár közbenjárására akkor, ha olyan ágazatba történik a befektetés, ami az állam gazdaságfejlesztési stratégiájával megegyezik. Ezek az ágazatok a mezőgazdaság, az ipar, a turizmus, az oktatás, az egészségügy és a kőolajhoz és földgázhoz kapcsolódó iparágak (Shachmurove [2009]).

Áttekintésként a 9. táblázatban összefoglaltuk, hogy a katarai gazdaságfejlesztés előtt milyen lehetőségek vannak, és melyek az ezeket gátló tényezők és a hozzájuk kapcsolódó veszélyek.

9. táblázat Fejlődési lehetőségek és az ezeket gátló tényezők Katarban

<i>Kitörési pontok, lehetőségek</i>	<i>Gátló tényezők, veszélyek</i>
➤ Az exportot tekintve a kőolaj helyettesítése földgázzal ➤ Mezőgazdaság fejlesztése a saját ellátás fedezésére ➤ Külföldi befektetések növelése, így elérve magasabb profitot ➤ Befelé érkező FDI növelése ➤ Szolgáltatások ösztönzése, a sportfinanszírozás, mint húzóágazat	➤ A földgáz sem egy megújuló energiaforrás, így itt is számolni kell a kimerüléssel ➤ Gyenge termőképességű talaj és egyre növekvő népesség ➤ Magas kitettség a világpiacoknak ➤ Korlátozott tulajdonszerzés és egyenlőtlen elbánás az állampolgárok és a külföldiek között

Forrás: saját szerkesztés

Összegezve mondhatjuk, hogy Katar esetében a kőolaj elvesztése a gazdaság szempontjából nem fog drasztikus következményekkel járni, mivel Katar már most megkezdte az olajtól való függetlenedését azzal, hogy kőolajexportja helyett inkább földgázexportjára épít, amelyből hatalmas jövedelmekre tesz szert. Emellett gazdasága egyre nagyobb nyitottságot mutat a beáramló külföldi működőtőke előtt, hiszen a vállalkozói környezet egyre kedvezőbb a befektetők számára. Az olajpénzek hatékony befektetése is elkezdődött, ugyanis befektetési alapjának portfóliója egyre diverzifikáltabb és gazdaságfejlesztési húzóágazatának a sport támogatását választotta, amely nagy jövedelmeket hozó üzletág lehet.

4.2.2. Kuvait

Kuvait a kőolaj kimerülése után komoly gondokkal nézhet szembe, mivel mind az exportjában, mind a kormányzati bevételekben több mint 90% a kőolaj részaránya. Katarral ellentétben, Kuvaitban nem reális alternatíva a kőolajexport kiváltása földgázzal, ugyanis földgázból importra szorul és kitermelése is egyre csökken (OPEC [2012b]). Így Kuvaitnak az energiaszektortól függetlenül kell kialakítania ágazati struktúráját a jövőbeni gazdasági stabilitás megalapozására. Ez a diverzifikáció már az olajpénzek hatékony befektetésén látszik. Kuvait kormánya már 1953-ben létrehozott Londonban egy befektetési alapot (IBF⁴⁵), amelybe az olajpénzeket fektették. A legnagyobb értékű alapjuk a már korábban említett „Jövő Generációkért Alap” (FGF⁴⁶), amely értéke meghaladja a 213 milliárd dollárt. 1982-ben megalapították a Kuvaiti Befektetési Ügynökséget (KIA⁴⁷), amely két befektetési alapot is kezel és célja, hogy hosszú távú nyereséget érjen el, pótolva az olajvagyonból kieső bevételeket. Ezen alapok befektetései annyira hatékonyak, hogy az 1980-as években az ezekből származó bevételek meghaladták az olajpénzeket, és ezen jövedelmek segítettek az ország újjáépítésében az Öböl-háború után. A KIA befektetései széles körűek, ugyanis részesedése van például a DaimlerChrysler autógyárban és a British Petrolumban is (Bahgat [2008]).

A következőkben röviden tekintsük át Kuvait ágazati sajátosságait:

1. Mezőgazdaság: Kuvait esetében a mezőgazdaság mindössze a GDP 0,1%-át adja, ami annak köszönhető, hogy a sivatagi területek miatt nagyon kevés a csapadékmennyiség és az öntözéses rendszer sem mondható kielégítőnek, így a mezőgazdaság főként a gyümölcsök, zöldségek termesztését foglalja magába, és természetesen Katarhoz hasonlóan itt is legnagyobb szerepe a halászatnak van (UNCTAD [2011], FAO [1996]).
2. Ipar: Az ipari termelés nagy része az olajiparhoz és a vegyiparhoz kapcsolódik, de megtalálható még a cementgyártás, hajóipar, tengervíz sótalanító üzem és élelmiszeripar, ugyanakkor az élelmiszerből nem tudja biztosítani a lakosság ellátását, így importra szorul. Főbb exportcikkei a nyersolajon kívül a kőolajipari termékek és a műtárgya, vagyis *exportjában a kőolajtól független cikkek kivitele elenyésző* (Kuwait Review [2011]).

⁴⁵ Investment Board Found

⁴⁶ Future Generations Fund

⁴⁷ Kuwait Investment Authority

3. Szolgáltatások: A tercier szektort tekintve Kuvaitban a GDP-ben való részesedést vizsgálva a legnagyobb részt a közlekedés, és a telekommunikáció (internet, telefonhasználat) foglalja el. Több repülőtérrel, kikötővel rendelkezik. Míg az építőipar és a turizmus szerepe kisebb (Kuwait Review [2011]).

A következőkben nézzük meg, hogy a külföldi befektetők milyen vállalkozói környezettel szembesülnek, ha Kuvaitban szeretnének vállalkozást indítani, tőkét befektetni. A befektetői környezetet tekintve két oldalról közelíthetünk. Egyrészt, mivel a központi költségvetés fő bevétele az olajból származik, így nem szükséges más bevétel, ezért az adóztatás mértéke elhanyagolhatónak mondható, vagyis a vállalatok nyereségadóján kívül más adó nincsen (Political Risk Yearbook [2011a]). Ugyanakkor a *külföldi befektetőknek sok nehézséggel kell szembesünniük*. A nem GCC állampolgárok nem birtokolhatnak földet, az olaj és petrokémiai ipar teljes egészében állami kontroll alatt van, és ingatlantulajdonlásuk teljes egészében korlátozott. Problémát jelent még a magas korrupció, amelynek a hosszú és áttekinthetetlen hivatalos eljárások adják a táptalajt (BTI [2012]). Mindemellett az is akadály lehet egy külföldi állampolgár hatékony gazdálkodásának, hogy Kuvaitban már kialakult egy helyi üzleti kultúra és a befolyásos családok egymással bonyolítják le a tranzakciókat (Political Risk Yearbook [2011a]).

Másrészről a kormány 2009-ben elfogadott egy 140 milliárd dollár értékű gazdaságélénkítő stratégiát, melynek célja, hogy ösztönözze a külföldi tőke beáramlását és a magánszektor gazdasági részvételét az olajfüggőség csökkentése érdekében. Ennek keretében engednék a 100%-os magántulajdonlást (persze az olajkitermelés még mindig tiltott ágazat), vámmentességet a berendezési javak importjára és tízéves adómentességet biztosítanak a kezdő vállalkozásoknak (Political Risk Yearbook [2011a], Kuwait Review [2011]). Áttekintésként a 10. táblázatban összefoglaltuk, hogy a kuvaiti gazdaságfejlesztés előtt milyen lehetőségek vannak, és melyek az ezeket gátló tényezők és az ezekkel kapcsolatos veszélyek.

10. táblázat Fejlődési lehetőségek és az ezeket gátló tényezők Kuvaitban

<i>Kitörési pontok, lehetőségek</i>	<i>Gátló tényezők, veszélyek</i>
➤ Mezőgazdaság fejlesztése a saját ellátás tekintetében ➤ Bejövő FDI ösztönzése ➤ Külföldi tőkebefektetések növelése, az olajpénzek pótlására	➤ Kedvezőtlen talajviszonyok és éghajlat, növekvő lakosság ➤ Nincs lehetséges alternatíva a kőolajexport helyettesítésére ➤ Bürokratikus ügyintézés, magas korrupció ➤ Külföldiek korlátozott tulajdonjogai ➤ Magas kitettség a világpiacoknak

Forrás: saját szerkesztés

A vizsgált országok közül a legkilátástalanabb helyzetben Kuvait van, ugyanis exportjában 90% felett van a kőolaj aránya, és ennek pótlására jelenleg nincs potenciális alternatíva. Két út áll az ország előtt, hogy valahogy pótolja a kiapadó kőolajbevételeket. Egyrészt növelniük kell a külföldi tőkebefektetéseket, és a minél nagyobb nyereség elérésére törekedni. Másrészt az országba kell vonzani a külföldi tőkét, ehhez azonban kedvezőbb befektetési feltételek kellene, ugyanis a jelenlegi *protekcionista rendszer* és az *intézményi akadályok*, mint a magas korrupció és a bonyolult, hosszadalmas eljárású ügyek *elriasztják a külföldi befektetőket*.

4.2.3. Egyesült Arab Emírségek

Az Egyesült Arab Emírségek sejkéseit külön megvizsgálva láthatjuk, hogy 2009-es adatok szerint a kőolaj GDP-n belüli részaránya Abu Dhabi esetében a legmagasabb (46%), amelyet Sharjah követ (10,8%) és Ras al-Khaimah (4,4%), viszont Dubai részesedése mindössze 1,8% (Haouas – Soto [2012]). Kuvaithoz hasonlóan az Emírségeknél sem reális alternatíva a kőolajexport helyettesítése földgázzal, ugyanis importra szorul ezen energiaforrásból (OPEC [2012b]).

Az Emírségek esetében a GDP arányában a szektorális eloszlás a következő (UNCTAD [2011]):

- Mezőgazdaság: 0,9%
- Ipar: 51,1%
- Szolgáltatások: 48%

Ha az ágazati elosztást megnézzük, láthatjuk, hogy a másik két országhoz hasonlóan a mezőgazdaság részesedése ugyanolyan, így az Emírségek is élelmiszerimportra szorul, amit az egyre növekvő népesség tovább fokoz. Az ipar esetében megfigyelhető a szénhidrogénszektor túlsúlya. Figyelemre méltó a szolgáltatások aránya a GDP-ben, amely hasonló eloszlásban tartalmazza az építőipar, a turizmus, a közlekedés és a telekommunikáció hozzájárulását (UNCTAD [2011]).

Ugyanakkor, ha a kőolajexport helyettesítésére keresünk alternatívákat az Emírségek már most megkezdte a lehetőségek kihasználását. Az Öböl-menti kisállamok közül az Emírségek rendelkezik a legnagyobb összegű befektetési alappal. A sejkések közül kiemelkedik Abu Dhabi, ugyanis az Abu Dhabi Befektetési Ügynökség (ADIA⁴⁸) 2007-ben a *világ leggazdagabb olaj alapja* volt 875 milliárd dollárral. Abu Dhabinak számos

⁴⁸ Abu Dhabi Investment Authority

nagyvállalatban van részesedése, ezek között említhetjük a Ferrarit, a Rolls-Royce-t, a General Electric-et, a Carlyle Group-ot, és 100%-ban tulajdonosa az Etihad légitársaságnak. A befektetési célországokat tekintve az utóbbi években nagy szerepet kaptak a dinamikusan fejlődő ázsiai országok, mint Kína és India. A befektetései *alap szerepe* természetesen a jövőbeni *kőolaj* utáni idők *jövedelem* kiesésének *pótlása*, és az *alternatív energiaforrások kifejlesztésének finanszírozása* (Bahgat [2008]).

Ha az olaj utáni időkről beszélünk, nem mehetünk el a mellett, hogy Dubairól külön is szót ejtsünk, ugyanis Dubai a legjobb példa, hogyan kell egy olaj utáni gazdaságot, virágzó gazdasággá tenni. Ma már bevételei alig 5%-a származik a *kőolaj* és földgáz kereskedelemről, és gazdaságát a külföldi befektetőkre építi. A külföldi befektetők megnyerése érdekében számos kedvezményt biztosítanak, és kimagasló minőségű a rendelkezésre álló infrastruktúra. A külföldieket vonzó tényezők a következők (Chan Kim – Mauborgne [2008]):

- megengedik a teljes tulajdonszerzést;
- nincsenek import és reexportvámok;
- szabad a profit hazautalása;
- rengeteg vámszabad terület van;
- nincsenek adók, kivéve a társasági adót, ami alól évekig mentességet lehet kapni;
- nincsenek hosszú eljárások;
- átlátható a kereskedelmi jogrendszer;
- kiváló szállítási lehetőségek (repülőtér és kikötője világszínvonalú).

Felmerülhet a kérdés, hogy tesz szert jövedelemre az állam, ha ennyi kedvezményt biztosít. A válasz abban rejlik, hogy Dubai ahelyett, hogy elriasztaná a befektetőket a magas adókkal, az üzleti tevékenységekből szerzi jövedelmét. Gondolunk itt a hajózással és légitözlekedéssel kapcsolatos szolgáltatásokra, ugyanis Dubai repülőtér az Emirates légitársaság jövedelmezően üzemel, és a DP World a világ országaiban összesen 50 kikötőt üzemeltet. Mindemellett nagy pénzüsségeket fordítanak a telekommunikáció fejlesztésére, a turizmus élénkítésére és ingatlanfejlesztésre, amit igazolnak az utóbbi évek nagy építőipari beruházásai. Másrészt Dubai a bevételnövelés mellett a költségek racionalizálását is fontosnak tartja, gondolunk itt arra, hogy a külföldiek nem részesülnek juttatásokban, és mint már említettük a lakosság nagy része nem állampolgár, így ez jelentős többletkiadástól védi meg a kormányzatot. Mi több, az Emírségek katonai és adminisztratív kiadásainak jelentős hányadát a legnagyobb sejkiség Abu Dhabi fedezi (Chan Kim – Mauborgne [2008]).

Végezetül a 11. táblázatban összefoglaltuk, hogy az Emírségek gazdaságfejlesztése előtt milyen lehetőségek vannak, és melyek az ezeket gátló tényezők és az ezekkel kapcsolatos veszélyek.

11. táblázat Fejlődési lehetőségek és az ezeket gátló tényezők az Emírségekben

<i>Kitörési pontok, lehetőségek</i>	<i>Gátló tényezők, veszélyek</i>
➤ Mezőgazdaság fejlesztése a saját ellátás tekintetében	➤ Kedvezőtlen talajviszonyok és éghajlat, növekvő lakosság
➤ Külföldi tőkebefektetések stabil szinten tartása	➤ Magas kitettség a világpiacoknak
➤ Megfelelő ösztönzések az FDI beáramlására	➤ Nincs helyettesítő energiaforrás a kőolajexport pótlására
➤ A szolgáltatások, mint húzóágazat fejlesztése (turizmus, közlekedés, építőipar)	

Forrás: saját szerkesztés

A három ország közül a gazdaságot tekintve a legkedvezőbb helyzetben az Emírségek van, köztük is Dubai. A sejkiségeket tekintve Abu Dhabi kőolajtól való függése a legnagyobb, ugyanakkor széleskörű befektetései elég jövedelmet biztosítanak számára. Dubai esetében pedig már ma sincs nagy függőség a kőolajtól. Elsődleges ágazatának a szolgáltatásokat tekinti, főként az építőipart, a turizmust és a szállítmányozási szolgáltatásokat, amelyet kedvező vállalkozási környezetének köszönhet. Azonban egy veszélyre is fel kell hívnunk a figyelmet. A külföldi befektetésektől való függés nagyon kiszolgáltatottá teheti az országokat, és egy a 2008-ashoz hasonló gazdasági világválság súlyos kieséseket jelenthet a beáramló jövedelmekben.

Végezetül az országok egyéni viselkedése mellett, egy kollektív cselekedetre szeretnénk felhívni a figyelmet, amellyel az országok nemcsak magukon, de egymáson is segíthetnének. Így a következőkben felvillantjuk, hogy az Öböl-menti Együttműködési Tanács milyen lehetőségeket nyújt a vizsgált országok fejlesztésére.

A szervezetet az európai integráción felbuzdulva 1981-ben hozta létre a hat Öböl-menti ország, Bahrain, az Egyesült Arab Emírségek, Katar, Kuvait, Omán és Szaúd-Arábia. Céljuk a minél mélyebb kooperáció a tagországok között, mind a gazdaság, mind a társadalmi fejlettség területén. Ennek következtében 2003-ben vámuniót hoztak létre és 2008-ra a közös piac is megvalósult, ami számos előnnyel jár a tagországoknak, hiszen megvalósul a szabad munkaerő áramlás és érvényesül a nemzeti elbánás elve a más tagországok vállalataival

szemben. A szervezet tovább szeretné bővíteni az integrációt, létrehozva egy monetáris uniót egy új közös valuta bevezetésével (Drastichová [2009]). De ennek megvalósítása még várat magára, ugyanis a tagállamok nem elég elkötelezettek egy közös fizetőeszköz bevezetésére, amit mutat, hogy 2007-ben Omán és 2009-ben az Emírségek jelentette be, hogy nem szándékozik csatlakozni a monetáris unióhoz (IHS Global [2012a]). Másrésről az integrációból származó előnyöket nem tudják maradéktalanul kihasználni, ugyanis gátat szabnak a tagországok között fennálló igen éles politikai ellentétek.

ÖSSZEGZÉS

A dolgozat egyik célja az volt, hogy elemezzük a kőolaj szerepét az Öböl-menti kisállamokban. Ehhez először meg kellett vizsgálnunk, hogy ha egy ország rendelkezik erőforrással, az milyen előnyökkel és hátrányokkal járhat. Irodalmi áttekintésünk során láthattuk, hogy számos előnye lehet. Ezek között említhetjük, hogy a fejlődés elindulásának az alapja lehet, növelheti a külkereskedelmet és a nemzeti jövedelmet, az országba vonzhatja a külföldi tőkét, és fontos beruházásokat alapozhat meg. Másrésről hátrányokat is megemlíthetünk, mint az erőforrás kimerülése, melynek következtében elveszíthetik a gazdasági növekedés alapját adó erőforrásokat vagy a rossz intézményi háttér, valamint a magas korrupció, amely miatt kevésbé hatékony az erőforrásokból befolyó jövedelmek elosztása, továbbá a humán tőke képzésének elmaradása, vagy a fegyveres konfliktusok kialakulása. Persze nem mindegy az erőforrás fajtája sem, ugyanis a mezőgazdaságra támaszkodó országok teljesen más képet mutatnak az olajországokhoz viszonyítva.

Az általános vizsgálatokat követően a kőolajhoz kapcsolódó aspektusokra tértünk át. A szénhidrogéniparban működő vállalatok szempontjából érdekes képet látunk a működés hatékonysága közötti különbségek tekintetében a magánkézben lévő vállalatokat és az állami vállalatokat összevetve. Mint láthattuk Katarban, Kuvaitban és az Emírségekben a szénhidrogénhez kapcsolódó iparágak 100%-ban állami tulajdonban vannak, és az aktuális hatalom dönt a kitermeléspolitikáról. A hatékonyságot tekintve a jövedelmezőség oldaláról a magánvállalatok erősen túlteljesítik az állami vállalatokat, és ez a kitermelés mennyiségénél is megfigyelhető, de ezt az állami vállalatok tudatos kitermeléspolitikájának köszönhetik. Illetve a kitermelt mennyiséget az OPEC – melynek a vizsgált országok is tagjai – szabályozza kvótarendszere segítségével. Ha csoportokra bontjuk az OPEC országokat, láthatjuk, hogy nincs egyetértés a tagállamok között az olaj árát illetően. A *költekezők* csoportja magasabb olajárban érdekelt, míg a *takarékoskodók* csoportja – ide tartoznak az Öböl-menti kisállamok is – a stabil, kiszámíthatóbb olajárat favorizálja. Továbbá Katar, Kuvait, és az Emírségek már a kitermelés volumenének tekintetében is gondol a jövőre, és tudatosabban tervez, mint más tagországok, mi több, tartalékaik kis alapterületük ellenére hatalmasnak mondhatók.

A kőolaj szerepét a három ország életében több megközelítésből vizsgáltuk, egyrészt megnéztük a saját ellátásban és a kereskedelembe betöltött szerepét, valamint azt hogy, milyen hatással van a gazdaság és társadalom fejlődésére. A kőolaj felhasználás tekintetében a közlekedés túlsúlya figyelhető meg – ez világviszonylatban is igaz –, ugyanis az országok

100%-ban függnék a kőolajtól ezen szektorban. Ha viszont a többi szektor vizsgáljuk meg, láthatjuk, hogy Kuvait helyzete a legrosszabb, hiszen a villamosenergia előállítására is több mint 70%-ban kőolajat használ, míg ez a szám Katarnál nulla százalék, hiszen ellátását már most földgázzal fedezi. A kereskedelmet tekintve szintén Kuvaitnak a legkoncentráltabb az exportja, ugyanis a kivitelében a kőolaj aránya meghaladja a 90%-ot, még Katar és az Emírségek exportja sokkal diverzifikáltabb.

Ezen eredményeket az empirikus vizsgálattal is sikerült alátámasztanunk. A vizsgálat során, arra kerestük a választ, hogy *az Öböl-menti kisállamok kőolajexportja (ezen keresztül kőolajbevételei) milyen kapcsolatban van egyes gazdasági és intézményi indikátorokkal.* Mivel mutatók közötti kapcsolatokat vizsgáltunk, a korrelációs számítást választottunk vizsgálatunk módszertanának. De nem csak lineáris korrelációt alkalmaztunk, hanem parciális korrelációt is, hogy ki tudjuk szűrni az évek trendhatását. A vizsgálat során a különböző indikátorokat eltérő időszakokra vonatkozóan elemeztük, ugyanis egyes mutatók esetén nem álltak rendelkezésre hosszabb időtávra értékek. Empirikus vizsgálatunk igazolta, hogy Kuvaitban legnagyobb a kőolajexport szerepe, hiszen ott mutatta a legerősebb pozitív irányú együttmozgást az egy főre eső GDP-vel. Míg a három ország közül az Emírségekben volt a legkevésbé erős a kapcsolat, ami diverzifikáltabb gazdaságot feltételez. A nemzetközi tartalékok és a kifelé irányuló FDI vizsgálata is hasonló képet mutatott, vagyis Katar és Kuvait esetében attól függően, hogy a lineáris vagy a parciális korrelációt vizsgáltuk, erős és közepes erősségű pozitív irányú korreláció volt megfigyelhető, ami szintén utalhat arra, hogy ezen két ország főként az olajpénzekből fektet be és képi nemzetközi tartalékait. Az intézményi indikátoroknál a korrupció esetében szignifikáns erős kapcsolatot találtunk Katar és Kuvait kőolajexportjával, de a kapcsolat iránya ellentétes képet mutatott, Katarnál pozitív volt a korreláció, Kuvaitnál pedig ellentétes irányú.

Mindazonáltal el kell ismernünk, hogy a kőolaj léte ezen országok számára igazi áldás. Ezt mutatja töretlen gazdasági fejlődésük, hiszen az egy főre eső GDP tekintetében a világ legjobb 20 országa között foglalnak helyet, mi több Katar a 3. helyen található, ami nagyon kiemelkedő eredmény a korábban a legszegényebb országok táborát erősítő Öböl-menti kisállamoknak. Másrészt ezekben az országokban a kőolajpénzek hatékony elosztására láthatunk példát, ugyanis társadalmi fejlődésüket tekintve a legmagasabb fejlettséget mutató országok közé tartoznak, továbbá az oktatás és az egészségügy területén is kimagasló fejlődést értek el. Ezzel kapcsolatosan ugyanakkor felmerül egy probléma is, ami ezen országokat sújtja. A társadalmi juttatásokat alanyi jogon, ingyen biztosítja a kormányzat, de csak az állampolgárok részére, akik aránya a lakosságon belül 30% körül van. Így a lakosság

nagyobb részét kitevő külföldi bevándorlókat nem illetik meg ezek a juttatások, és egyéb jogaik is erősen korlátozva vannak. Ezen különbségek enyhítése elengedhetetlen lesz a közeljövőben, ugyanis a munkaerőt tekintve mindhárom ország erősen támaszkodik a bevándorlókra.

A dolgozat másik fő célja annak eldöntése volt: *van-e élet az olaj után?* Ezzel kapcsolatosan először megvizsgáltuk a kőolaj helyettesítőinek számító energiaforrások szerepét a Közel-Kelet kisállamiban. Arra jutottunk, hogy Katar helyzete a legjobb földgáz tartalékai miatt, hiszen a világon a 3. legnagyobb tartalékkal rendelkezik. Katart követi az Emírségek, ahol a megújuló energiaforrások kihasználásával kapcsolatosan már megkezdődtek a beruházások (Masdar city, Solar Park). Legrosszabb helyzetben pedig Kuvait van, ugyanis földgázból is importra szorul, és a kőolajbőség miatt, a megújulók kiaknázására még nem mutat hajlandóságot.

Ami a kőolajtól független szektorok fejlesztését illeti, két fő területre szeretnénk felhívni a figyelmet. Egyrészt növelni kell a külföldre irányuló befektetéseket, amely már meg is kezdődött, hiszen mindhárom ország rendelkezik olajpénzből létrehozott befektetési alappal, amelyből befektetéseket valósítanak meg például autógyárakba, bankokba, energetikai cégekbe, vagy más befektetési alapokba. Másrészt fejleszteni kell a vállalkozói környezetet, hogy a külföldi befektetőket az országba csábítsák. Ehhez járulna hozzá a jogrendszer áttekinthetővé tétele, a politikai és civil szabadságjogok kiterjesztése és a protekcionista gazdaságpolitika enyhítése. Szerencsére erre már megvan a hajlandóság mindhárom ország esetében, de élenjárónak az Emírségek egy sejkiségét, Dubait lehet említeni, amely már most nagyon kedvező befektetési környezetet biztosít, és ennek köszönhetően, mára a világ egyik legnagyobb reexport központja, és erősen épít turizmusára és építőiparára is. Míg Katar fő húzóágazatának a sportfinanszírozást tartja, addig sajnos Kuvait esetében még nincs ilyen gazdaságfejlesztési stratégia.

Összegezve mondhatjuk, hogy a vizsgálataink alapján *igenis lehet élet az olaj után*, persze ehhez az kell, hogy az országok már most az olajpénzekben bővelkedő időkben megkezdjék a felkészülést. Ez Katar és az Egyesült Arab Emírségek esetében szépen halad előre, másrésről Kuvait, ha hamarosan nem változtat hozzáállásán, később komoly gondokkal szembesülhet.

Ugyanakkor egyértelmű, hogy a dolgozatban felvetett probléma nem tekinthető teljesen lezártnak, ugyanis tudjuk, hogy a Katar által birtokolt és használt földgáz is ki fog merülni egyszer, ami minden fosszilis energiahordozóra igaz, és akkor az országok erősen rá lesznek utalva a megújuló energiaforrásokra. Másrésről, ha már az erőforrásokkal való

ellátottságról beszélünk, érdemes lenne más kőolajban gazdag országokat is megvizsgálni, valamint más erőforrásokkal rendelkező országok fejlődését végigkövetni és megnézni lehetőségeiket az erőforrás kimerülése után.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Al Tayer, S. M. [2012]: *Sunny Dubai to Make Large Investment in Solar Power*.
Interneten: <http://www.worldfutureenergysummit.com/Portal/news/19/1/2012/sunny-dubai-to-make-large-investment-in-solar-power.aspx>
Letöltve: 2012. február 9.
- Al-Enezi, F. Q. [2011]: Visibility and Potential of Solar Energy on Horizontal Surface at Kuwait Area. *Energy Procedia*, 12, 862-872 o.
- Alhajji, A. F. – Huettnner, D. [2000]: OPEC and other commodity cartels: a comparison. *Energy Policy*, 28, 1151-1164 o.
- Al-Mulali, U. – Che Sab, N. [2010]: Oil Shocks and Kuwait's Dinar Exchange Rate: the Dutch Disease Effect. *Research Paper*, 12-10-2010, Munich Personal RePEc Archive, Munich University.
- Al-Mulali, U. [2010]: The Impact of Oil Prices on the Real Exchange Rate in Twelve Oil Exporting Countries: The Dutch Disease Effect. *Working Paper*, 26-07-2010, USM School of Social Sciences.
- Al-Nassar, W. [2003]: Potential wind power generation in the State of Kuwait. *Renewable Energy*, 30, 2149-2161 o.
- Bahgat, G. [2008]: Sovereign wealth funds: dangers and opportunities. *International Affairs*, 84, 1189-1204 o.
- Balog, K. [2006]: Megújuló energiaforrások: a jelen és a jövő lehetőségei. *BME OMIKK Energiaellátás, Energiatakarékosság Világszerte*, 10, 32-43. o.
- Barnett, J. [2004]: Will OPEC lose from the Kyoto Protocol?. *Energy Policy*, 32, 2077-2088 o.
- Benke J. [1998]: *Az arab országok története I. kötet*. Alexandra Kiadó, Pécs.
- Benke J. [2003]: *Az arab országok története III. kötet*. Kairosz Kiadó, Pécs.
- Bobylev, Y. [2010]: Oil and Gas Sector. *Published Paper*, 16/2010, Gaidar Institute of Economic Policy, Moscow, Russia.
- Botos, K. – Halmosi, P. [2006]: *Nemzetközi pénzügyek. A Bretton Woods-i rendszer múltja, jelene, jövője*. JATEPress, Szeged.
- Brémond, V. [2012]: Does OPEC still exist a cartel? An empirical investigation. *Energy Economics*, 34, 125-131 o.
- Breuer, P. [2006]: Mi jön az olaj után? Olaj csak másmilyen?!. *BME OMIKK Energiaellátás, Energiatakarékosság Világszerte*, 10, 25-31. o.
- British Petroleum [2012]: *Statistical review of world energy*.
Interneten: <http://www.bp.com/sectionbodycopy.do?categoryId=7500&contentId=7068481>
Letöltve: 2012. szeptember 21.

Brunnschweiler, C. N. [2008]: Cursing the Blessings? Natural Resource Abundance, Institutions, and Economic Growth. *World Development*, 36, 399-419 o.

BTI [2012]: Kuwait Country Report. *Bertelsman Stiftung's Transformation Index*, Gütersloh.

Campbell, M. N. [2008]: Biodiesel: Algae as a Renewable Source for Liquid Fuel. *Guelph Engineering Journal*, 1, 2-7. o.

Chamorro, R. C. [2011]: World Geothermal Production Status: Energy, Environmental and Economic Study of High Enthalpy Technologies. *Energy*, 42, 10-18 o.

Chan Kim, W. – Mauborgne, R. [2008]: *Kék óceán stratégia. A verseny nélküli piaci tér*. Park Könyvkiadó, Budapest.

Collier, P. – Hoeffler, A. [2000]: Greed and Grievance in Civil War. *Working Paper*, 2000/2355, World Bank.

Collier, P. – Hoeffler, A. [2009]: Testing the neocon agenda: Democracy in resource-rich societies. *European Economic Review*, 53, 293-308 o.

Csicsmann, L. [2007]: Olajtermelő és tranzitországok a Közel-Keleten: A nagyhatalmak monopóliumának megszűnése. *História*, 9-10, 27-28. o.

Darwish, M. A. [2008]: Energy and Water in Kuwait Part I. A sustainability view point. *Desalination*, 225, 341-355 o.

Doukas, H. [2006]: Renewable energy sources and rationale use of energy development in the countries of GCC: Myth or reality?. *Renewable Energy*, 31, 755-770 o.

Dömötörfi, T. [2007]: A "hét nővér" alkonya: Az olajpiac strukturális átrendeződése napjainkban. *História*, 9-10, 48-51. o.

Drastichová, M. [2009]: Current and future monetary cooperation with a focus on the possible monetary union of Gulf Cooperation Council. *Proceedings of FIKUSZ*, 9, 57-69 o.

DSCE [2012]: *Dubai Supreme Council of Energy*.
Interneten: <http://www.dubaisce.gov.ae/world-energy-forum/>
Letöltve: 2012. szeptember 21.

Duncan, R. C. [2000]: *The peak of world oil production and the road to the Olduvai Gorge.*, 2000-11-03, Pardee Keynote Symposia, Geological Society of America, Reno, Nevada.

Eerkens, W. J. [2006]: The Nuclear Imperative, A Critical Look at the Approaching Energy Crisis. *Topics in Safety, Risk, Reliability and Quality*, 11, 71-73. o.

ExxonMobil [2012]: *The Outlook for Energy: A View to 2040*. Interneten: http://www.exxonmobil.com/Corporate/energy_outlook.aspx Letöltve: 2012. február 11.

FAO [1996]: Country Report. *FAO international technical conference on plant genetic resources*, Leipzig, Germany, 17-23 June 1996.

Forbes [2012]: *The World's Biggest Public Companies*. Interneten: http://www.forbes.com/global2000/#p_1_s_a0_All%20industries_All%20countries_All%20states_ Letöltve: 2012. szeptember 24.

Frankel, J. [2010]: The Natural Resource Curse: A Survey. *Working Paper*, 2010-02-05, National Bureau of Economic Research, Harvard Kennedy School.

Freedom House [2012]: *Freedom in the World 2012*. Interneten: http://www.freedomhouse.org/sites/default/files/FIW%202012%20Booklet_0.pdf Letöltve: 2012. szeptember 27.

Gallagher, B. [2011]: Peak oil analyzed with a logistic function and idealized Hubbert curve. *Energy Policy*, 39, 790-802 o.

Gault, J. [1999]: How does OPEC allocate quotas? *Journal of Energy Finance and Development*, 4, 137-148 o.

Goldschmidt Jr. A. [1997]: *A Közel-Kelet rövid története*. Maecenas Kiadó, Budapest.

Gruber, P. W. [2011]: Global Lithium Availability A Constraint for Electric Vehicles?. *Journal of Industrial Ecology*, 15, 760-775 o.

Gylfason, T. [2004]: Natural Resources and Economic Growth: From Dependence to Diversification. *Discussion Paper*, 2004/4804, Center for Economic Policy Research, London.

Gyulai I. [2007]: *A Biomassza Dilemma*. Magyar Természetvédők Szövetsége, Budapest.

Haggatt P. [2006]: *Geográfia Globális Szintézis*. Typotex Kiadó, Budapest.

Haouas, I. – Soto, R. [2012]: Has the UAE escaped the oil curse?. *Working Paper*, 412/2012, Pontificia Universidad Catolica de Chile Instituto de Economía, Santiago, Chile.

Heltai L. [2006]: *21. Századi Enciklopédia Világ gazdaság*. Pannonica Kiadó, Budapest.

Hemmingsen, E. [2010]: At the base of the Hubbert's peak: Grounding the debate on petroleum scarcity. *Geoforum*, 41, 531-540 o.

Heritage [2012]: *Index of Economic Freedom*. Interneten: <http://www.heritage.org/index/> Letöltve: 2012. október 15.

IEA [2009]: *International Energy Agency Statistics*. Interneten: <http://www.iea.org/stats/prodresult.asp?PRODUCT=Balances> Letöltve: 2012. szeptember 21.

IEA [2012]: *Member countries*. Interneten: <http://www.iea.org/countries/membercountries/> Letöltve: 2012. szeptember 6.

IHS Global [2012a]: *United Arab Emirates Country Intelligence Report*. Interneten: <http://web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=10&hid=108&sid=241d4a1f-2665-45b5-ba20-5df95e9b7762%40sessionmgr114> Letöltve: 2012. október 6.

IHS Global [2012b]: *Qatar Conrty Intelligence Report*. Interneten: <http://web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=11&hid=108&sid=241d4a1f-2665-45b5-ba20-5df95e9b7762%40sessionmgr114> Letöltve: 2012. október 6.

InflationData [2012]: *Historical Crude Oil Prices*.

Interneten: http://inflationdata.com/inflation/Inflation_Rate/Historical_Oil_Prices_Table.asp
Letöltve: 2012. szeptember 7.

IRENA [2011]: *Did you know? Factsheet*.

Interneten: <http://www.irena.org/DocumentDownloads/factsheet/factsheet.pdf>
Letöltve: 2012. február 26.

Kazim, A. [2010]: Strategy for a sustainable development in the UAE through hydrogen energy. *Renewable Energy*, 35, 2257-2269 o.

Keresztes, I. [2009]: Kőolaj: új mezők, bizonytalan kínálat: fecseg a mély. *HVG*, 41, 79-80. o.

Kolstad, I. – Soreide, T. [2009]: Corruption in natural resource management: Implications for policy makers. *Resources Policy*, 34, 214-226 o.

Kuwait Review [2011]: *Investment Overview*.

Interneten: <http://web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?sid=6a217dd5-0c4b-411f-8187-4c7776043dd6%40sessionmgr111&vid=7&hid=106>
Letöltve: 2012. október 16.

Lonelyplanet [2012]: *Map of Kuwait and Qatar*.

Interneten: <http://www.lonelyplanet.com/maps/middle-east/>
Letöltve: 2012. október 3.

Losoncz, M. [2004]: A kőolaj szerepe a világgazdaságban stratégiai megközelítésben. *Kül-Világ*, 4, 1-22. o.

Maggio, G. – Cacciola, G. [2009]: A variant of the Hubbert curve for world oil production forecast. *Energy Policy*, 37, 4761-4770 o.

Magyar Nagylexikon [2000]: *Magyar Nagylexikon*. Magyar Nagylexikon kiadó, Budapest.

Marafia, A.-H. – Ashour, H. A. [2003]: Economics of off-shore/on-shore wind energy systems in Qatar. *Renewable Energy*, 28, 1953-1963 o.

Masdar [2006]: *Masdar city*. Interneten: <http://www.masdarcity.ae/en/86/about-masdar/>
Letöltve: 2012. szeptember 21.

Mehlum, H. – Moene, K. – Torvik, R. [2006]: Institutions and Resource curse. *Economic Journal*, 116, 1-20 o.

Menczel, Gy. [2006]: Olaj és atomenergia: múlt, jelen, jövő. *BME OMIKK Energiaellátás, Energiatakarékosság Világszerte*, 10, 5-24. o.

Mezher, T. [2012]: Renewable energy policy options for Abu Dhabi: Drivers and barriers. *Energy Policy*, 42, 315-328 o.

Mikesell, R. [1997]: Explaining the resource curse, with special reference to mineral-exporting countries. *Resources Policy*, 23, 191-199 o.

Mohammed Bin Rashid Al-Maktoum [2007]: *A Brief Summary about The Supreme Council of Energy*. Interneten: <http://www.dgef.ae/sceg.pdf> Letöltve: 2012. szeptember 21.

Nations Online Project [2012]: *Political Map of United Arab Emirates*.

Interneten: http://www.nationsonline.org/oneworld/map/united_arab_emirates_map.htm
Letöltve: 2012. szeptember 3.

Ndikumana, L. – Abderrahim, K. [2010]: Revenue Mobilization in African Countries: Does Natural Resource Endowment Matter?. *African Development Review*, 22, 351-365 o.

Nichols, W. [2012]: *Five things we've learnt at the World Future Energy Summit in 2012*.

Interneten: <http://www.worldfutureenergysummit.com/Portal/news/19/1/2012/five-things-weve-learnt-at-the-world-future-energy-summit-2012.aspx>
Letöltve: 2012. február 9.

Ónody Gy. [1978]: *A Közel-Keleti olaj a világpolitikában*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

OPEC [2008]: *OPEC Statute*.

Interneten:

http://www.opec.org/opec_web/static_files_project/media/downloads/publications/OS.pdf
Letöltve: 2012. szeptember 8.

OPEC [2010]: *World Oil Outlook 2010*.

Interneten:

http://www.opec.org/opec_web/static_files_project/media/downloads/publications/WOO_2010.pdf
Letöltve: 2012. február 25.

OPEC [2011]: *OPEC Annual Statistical Bulletin 2010/2011 Edition*. Interneten:

http://www.opec.org/opec_web/static_files_project/media/downloads/publications/ASB2010_2011.pdf Letöltve: 2012. február 23.

OPEC [2012a]: *OPEC Member Countries*.

Interneten: http://www.opec.org/opec_web/en/about_us/25.htm

Letöltve: 2012. június 12.

OPEC [2012b]: *Annual Statistical Bulletin 2012*.

Interneten:

http://www.opec.org/opec_web/static_files_project/media/downloads/publications/ASB2012.pdf
Letöltve: 2012. szeptember 20.

Ősz, Á. [2009]: Az Északi-sarkvidék kőolaj és földgázkészlete. *BKL Kőolaj és Földgáz*, 3, 1-10. o.

Paas, Tiiu [2002]: Gravity Approach for Exploring Baltic Sea Regional Integration in the Field of International Trade. *Discussion Paper*, 180, Hamburg Institute of International Economics, Hamburg.

Pápay, J. [2006]: Kőolaj és földgáztermelés a XXI. században. *Bányászati és Kohászati Lapok*, 3, 1-17. o.

Perczel, Gy. [2010]: Nyersanyagok, energiahordozók. In Tóth, J. (szerk.): *Világföldrajz*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 125-145. o.

Ploeg, F. [2010]: Natural Resources: Curse or Blessing?. *Working Paper*, 2010/3125, Center for Economic Studies and Ifo Institute for Economic Research, University of Oxford.

Political Risk Yearbook [2011a]: *Kuwait Country Report*.

Interneten:

<http://web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=6&hid=108&sid=878e6574-b3f0-4f1b-87fe-a805ea40bd68%40sessionmgr112>

Letöltve: 2012. október 6.

Political Risk Yearbook [2011b]: *United Arab Emirates Country Report*.

Interneten:

<http://web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=10&hid=108&sid=878e6574-b3f0-4f1b-87fe-a805ea40bd68%40sessionmgr112>

Letöltve: 2012. október 6.

Reiche, D. [2010]: Renewable Energy Policies in the Gulf countries: A case study of the carbon-neutral „Masdar city” in Abu Dhabi. *Energy Policy*, 38, 378-382 o.

Reynolds, D. – Pippenger, N. [2010]: OPEC and Venezuelan oil production: Evidence against a cartel hypothesis. *Energy Policy*, 38, 6045-6055 o.

Robinson, J. – Torvik, R. – Verdier, T. A. [2006]: Political Foundations of the Resource Curse. *Journal of Development Economics*, 79, 447-468 o.

Rostoványi Zs. [1987]: *Az arab Kelet a világgazdaságban*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

Sajtos, L. – Mitev, A. [2007]: *SPSS kutatási és adatelemzési kézikönyv*. Alinea Kiadó, Budapest.

Sampson A. [1978]: *A hét nővér. A nagy olajtársaságok és az általuk teremtett világ*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

Sandberg, M. H. – Taylor, T. G. – Seale, J. R. Jr. [2002]: CARICOM Bilateral Trade: A Preliminary Analysis Using the Gravity Model, *Technical Paper*, 2002-03, University of Florida, International Agricultural Trade and Policy Center, Florida.

Sasson J. [2004]: *A fátyol mögött*. GABO Könyvkiadó, Budapest.

Shachmurove, Y. [2009]: Entrepreneurship in Qatar. *Working Paper*, 09-025, Penn Institute for Economic Research, University of Pennsylvania, Philadelphia.

Smith, P. A. [2011]: Qatar injects \$25 billion into boosting tourism trade. *The Middle East*, 426, 34-35. o.

Stijns, J.-P. C. [2005]: Natural resource abundance and economic growth revisited. *Resources Policy*, 30, 107-130 o.

Stutz, P. F. – Warf, B. [2012]: *The World Economy*. Pearson Prentice Hall, New Jersey.

Sultan Al Jaber, A. [2012]: *Five things we've learnt at the World Future Energy Summit in 2012*. Interneten: <http://www.worldfutureenergysummit.com/Portal/news/19/1/2012/five-things-weve-learnt-at-the-world-future-energy-summit-2012.aspx> Letöltve: 2012. február 9.

Szűcs, F. [2007]: A kőolaj hajnala, aranykora és alkonya. *Természet Világa: természettudományi közlöny*, 1, 13-16 o.

Toth, L. F. – Rogner, H.-H. [2006]: Oil and Nuclear Power: Past, Present and Future. *Energy Economics*, 28, 1-25. o.

Transparency International [2011]: *Corruption Perceptions Index 2011*. Interneten: <http://cpi.transparency.org/cpi2011/results/> Letöltve: 2012. szeptember 27.

UAE Government [2012]: *Seven Emirates*. Interneten: <http://www.government.ae/web/guest/seven-emirates> Letöltve: 2012. szeptember 3.

UNCTAD [2011]: *UNCTAD Stat*. Interneten: <http://unctadstat.unctad.org/ReportFolders/reportFolders.aspx> Letöltve: 2012. szeptember 27.

UNDP [2011]: *Human Development Report*. Interneten: <http://hdr.undp.org/en/statistics/> Letöltve: 2012. szeptember 27.

Van Kooten, C. G. – Timilsina, R. G. [2007]: Wind Power Development. *Policy Research Working Paper*, 2009/4868, The World Bank Development Research Group - Environment and Energy Team

Világbank [2011]: *World Bank data*. Interneten: <http://data.worldbank.org/indicator> Letöltve: 2012. szeptember 27.

Wolf, C. [2009]: Does Ownership Matter? The Performance and Efficiency of State Oil vs. Private Oil (1987-2006). *Energy Policy*, 37, 2642-2652. o.

1. MELLÉKLET AZ EGYESÜLT ARAB EMÍRSÉGEK KÖZIGAZGATÁSI TÉRKÉPE



Forrás: Nations Online Project [2012]

2. MELLÉKLET KATAR KÖZIGAZGATÁSI TÉRKÉPE



Forrás: Lonelyplanet [2012]

3. MELLÉKLET KUVAIT KÖZIGAZGATÁSI TÉRKÉPE



Forrás: Lonelyplanet [2012]